

د کتاب پېژندنه

1. د کتاب نوم: پښتو نحوه (گرامر)
2. لیکوال: پوهندوی ډاکټر زرغونه رښتین زیور
3. د چاپ ځای: د ساپی د پښتو څیړنو او پراختیا مرکز

پېښور - پښتونخوا

4. د چاپ پټه: 1382 لمریز - 2003 ع کال

هدا

د پښتو ادب د اسمان پنځم ستوري، لوی استاد علامه
پوهاند رښتین پاک روح ته، د هغو خدمتونو د لمانځنې او
درناوي په ویاړ، چې څه د پاسه نیمه پېړۍ یې د زړه په وینه
او د تندي په خولو پښتو ژبه او ادب د نړیوالې سیالۍ
جوگه کړې او پښتو ژبې او ادب ته یې نوی خوند او رنگ
ور بخښلی دی!

سرليکونه

1. 1 یو څو خبرې
2. 3 د پښتو ژبې گرامر ته یوه لنډه کتنه
- لومړۍ څپرکۍ
3. 18 Syntax سنتېکس (نحوه)
4. 23 نحوي واحدونه
5. 27 جمله
- دویم څپرکۍ
6. 37 ترکیب (غونډه – عبارت)
7. 44 په پښتو ژبه کې د ترکیب ډولونه
8. 70 اصطلاحات (فرازیالوژیکي) واحدونه
- درېیم څپرکۍ
9. 78 د پښتو ژبې د جملې جوړښت
10. 82 لومړۍ مبتدا – فاعل
11. 88 دویم خبر – فعل
12. 92 مفعول
13. 96 نحوي قیدونه
- څلورم څپرکۍ
14. 100 په پښتو ژبه کې د جملو خصوصیات (ځانګړتیاوې)
15. 100 د پښتو ژبې عروضي خصوصیات
16. 110 د پښتو ژبې نحوي خصوصیات

پنځم څپرکی

17. د جولي (شکل) له مخې د جملې ډولونه 135
18. یو ستوي یا ساده جملې 135
19. غبرگې یا مرکبې جملې 140

شپږم څپرکی

20. په پښتو جملو کې د یوې برخې یا اجزاو (Ellipsis) د حذف مسئله 170
21. د فاعل – مفعول – فعل او قید حذف 170
22. د گرامري اجزاو د ماهیت بدلون 174
23. صفت د اسم په توگه 177
24. اسم د صفت په توگه 178
25. صفت د قید په توگه 178
26. نتیجه 179
27. اخیستنځي (ماخذونه) 182

يو څو خبرې

د ژبو او ادبياتو د پوهنځي د پښتو څانگې په درسي نصاب کې د پښتو ژبې گرامري مسایل لکه (صرف، نحوه) هم ځای لري.

د پښتو ژبې په صرفي برخه کې مواد او لیکنې شته. چاپي اثار هم لرو او د نحوې په برخه کې خواره واره مواد د بېلا بېلا کورنیو او باندنیو پیاوړو استادانو او ژبپوهانو له خوا رامنځ ته شوي دي، خو د یو بشپړ درسي پلان له پاره کافي نه گڼل کیږي. د درسي پلان له مخې ښایي چې درسي مواد کال په کال یا لږ تر لږه دریو څلورو کالو په موده کې پرې نوی نظرو شي او د ورځنیو علمي تجربو، نویو علمي څېړنو په رڼا کې دغه مواد بشپړ او کره شي.

دغه کار چې زه یې دلته وړاندې کوم سره له دې چې نوې موضوع نه ده خو بیا هم دغه اثر کیدای شي د پښتو ژبې د نحوي مسایلو او پرابلمونو په باب په څه نا څه ګټه شي.

ددې اثر په لیکنه کې زیاته هڅه شوې ده چې مسایل په تطبیقي توګه بیان کړای شي او همدارنګه د موضوع دروښانولو له پاره زیات مثالونه په عملي او تطبیقي برخه کې د پخو لیکوالو، استادانو د اثارو او همدارنګه د پښتو ژبې د خوږو محاورو نویو او زړو اصطلاحگانو څخه کار اخیستل شوی دی.

باید زیاته کړم چې ما دغه اثر د لوی استاد علامه پوهاند رشتین په لارښوونې چې زه یې د شاګردۍ ویاړ هم لرم لیکلی دی.

څنګه چې په دې برخه کې تر اوسه کوم درسي چاپ شوی بشپړ کتاب یا لکچر نوټ نشته نو د پوهنځي د پښتو څانګې د اړتیا او ضرورت له مخې ما دغه گران کارته اوږه ورته کړې تر څو لږ تر لږه زما دغه کار او هلې ځلې له یوې خوا دا چې د پښتو ژبې په دغه گرامري برخه کې یو څه کار شوی وي او له بلې خوا د مینه والو او د څانګوالو له پاره د استفادې وړ وگرځي.

دغه اثر په 1366 لمریز کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي له خوا د کسستنر په شکل چاپ شوی و، چې بیا وروسته د چاپېدوله پاره یې منظوري هم شوې وه. له بده مرغه د هیواد د بدو سیاسي حالاتو له کبله چاپ نه شو.

د 1371 لمریز کال د کابل د جګړو په نتیجه کې د ادبیاتو د پوهنځي او د هیواد د نورو زیاتو کتابونو سره یو ځای دغه اثر هم له منځه ولاړ.

سر کال د ننگرهار پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو خانگي د ضرورت له مخې پریکړه وکړه، چې دغه درسي اثر (پښتو نحوه) دې چاپ شي، نو د ساپي خپرنو مرکز د خپلې ملي پالیسۍ له مخې چې درسي کتابونه په لومړي قدم کې چاپوي، نو ددې کتاب په چاپولو کې هم مرسته کړې ده چې دغه مرکز له یوې خوا خپل ملي رسالت تر سره کړي او له بلې خوا د پښتو خانگي د استادانو او محصلینو لپاره یې درسي اسانتیا برابره کړې ده. په دې توګه مننه او کور ودانۍ ورته وایو د لاریاتو بریالیتوبونو په هیله.

پوهندوی ډاکټر زرغونه رشتین زیور

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي استاده

د پښتو ژبې گرامر ته يوه لنډه کتنه

گرامر د ژبې د جوړښت علمي شرحې ته ويل كيږي او د تشرېحي ژبپوهنې يوه ستره څانگه ده. ژبپوهنه د علومو په لړ کې يوه نوې پوهنه ده او له يوې پېړۍ راهيسې د ژورو کتنو او څېړنو په مرسته مخ په وړاندې ځي، خود ژبې په باب له ډېرو لرغونو زمانو څخه ځينې کتنې او څېړنې روانې دي، د لرغوني، کلاسيک، منځنيو پېړيو، (17-18) پېړيو ژبپوهنه د نوې ژبپوهنې زړې او اساس جوړوي، د ژبپوهنې په پراختيا او پرمختيا کې پخوانۍ هندي او يوناني فلاوژي ډېره اغيزمنه برخه لري¹ مونږ دلته د ژبپوهنې تاريخي سير او پرمختگ په بشپړه توگه نه څېړو بلکې غواړو چې يوازې د ژبې گرامر ته يوه لنډه کتنه وکړو او بيا په خپل مطلب لاس پورې کړو. نوې ژبپوهنه که څه هم د علومو په لړۍ کې د شلمې پېړۍ ابتکار دی، ولې گرامر د ژبپوهنې د يوې ځانگړې په توگه لرغونې تاريخ لري. په عمومي توگه په نړۍ کې گرامر بېلا بېلې پورې او پړاوونه تر شا کړي دي چې ددغو بېلا بېلو د ورو او پړاوونو په بهير کې د ټاکلي جهان بينۍ، نظريو او لارو چارو له مخې د گرامر بېلا بېل ډولونه رامنځ ته شوي دي چې تر ټولو مهم يې کلاسيک عنعنوي، مقاييسوي، تاريخي، تشرېحي گرامرونه دي. په لويديځه نړۍ کې د گرامر ليکلو منشا لرغوني يونان ته رسيږي چې کلاسيک گرامر لومړی په يونان او بيا په روم کې منځته راغی.

افلاطون (427-347 ق م) د يونان نامتو فيلسوف د لويديځې نړۍ لومړنی عالم دی چې د ژبې د حقيقت او څرنگوالي په باب يې څېړنه کړې او له همدې امله د ژبپوهنې بنسټ ايښودونکی او د باقاعده گرامر (Systematic grammar) جوړوونکی گڼل شوی دی. د افلاطون څخه وروسته د ارستو نظريه د ژبې په باره کې د څېړنې او ارزښت وړ ده. د ژبې په باب ارستو د افلاطون پر خلاف داسې عقیده لرله چې ژبه فطري نه ده بلکې يوه ټولنيزه او اتفاقي پېښه ده⁽²⁾ او کلمات د خارجي دنيا د مظاهرو دپاره سمبولونه گڼلي دي. په دې توگه ارستو لومړنی مفکرو چې د الفاظو ډلبندي او ویش مفکوره يې رامنځته کړې او کلام يې په دريو برخو (اسم، فعل، حرف) ويشلی دی.

تر دې وروسته روميانو يعني درومي تمدن په دورې کې د لاتيني ژبې د گرامري قواعدو په شرح کولو کې د يونانيانو د گرامر ليکنې اصول او لارې چارې په پام کې ونيولې. دوي په حقيقت کې د

1. (7) 1974

یوناني ژبې د گرامري قاعدو په چوکاټ کې د لاتیني ژبې بېلگې ځای کړلې. ورپسې دغه ډول گرامر لیکنه او طریقه عربو هم د خپلې ژبې د پاره غوره کړه. عربي پوهانو د خپلې ژبې د جوړښت برخې په دې دریو برخو (اسم، فعل، حرف) هم ویشلي دي. د ارستو دغه ویش تر اوسه پورې د عربي گرامر پوهانو په اثارو کې استعمالیږي چې دغه طریقي فارسي او پښتو ژبو ته هم لازمه وموندله او د افغاني گرامر پوهانو له خوا دود شوي دي.

عنعنوي گرامر چې په لويديځه نړۍ کې رامنځ ته شو هغه گرامر دی چې د انيوس تراکس (Dionysius thrax) (2 پېړۍ ق.م) په اورپا کې دارستو د میتود تر څنګ رامنځ ته کړ او ترده وروسته (4 م پېړۍ) دوناتوس (Donatus) د لاتیني ژبې گرامر رامنځ ته کړ.⁽¹⁾ تراکس د نن نه نژدې 2000 کاله پخوا د یوناني ژبې د ژورې مطالعې او د پخوانیو عالمانو د کشفیاتو څخه په ګټې سره کلمه په اته ډوله (اسم، فعل، فعلی صفت، ارتیکل articulus) ضمیر، حرف اضافه (Preposition) (پریډلوګ) قید، ربط ویشلې ده.⁽²⁾ چې بیا دوناتوس د څلورمې پېړۍ را په دیخوا لاتیني گرامر د تراکس د گرامر پر اساس ولیکه چې ددغو گرامر لیکونکو لاره بیا وروسته د یورپ گرامر یستانوونوله. دغه گرامریستان په دې عقیده وو، چې ډېرې ژبې په تیره بیا لاتیني ژبه د معتبرو منطقي او عمومي قواعد و درلودونکې ده. همدغه دګریکو رومن د عنعنې (دود) پر اساس لیکل شوي گرامرونه دي چې وروسته یې د نورو ژبو لکه عربي، عبراني، لاتیني 000 او نورو ژبو د گرامرونو اساس جوړ کړی دی. په کال (1784ع) کې د مقایسې او تاریخي ژبپوهنې پیل کېږي. د مقایسې او تاریخي ژبپوهنې په پرمختیا او انکشاف کې د هندي فلاوژي او سانسګریت سره د اروپایي پوهانو اشنایي او بلدتیا ډیره ارزښتناکه خبره ګڼله کېږي. په دې سلسله کې د سرویلیم جونز نوم د یادولو وړ دی. ده په کلکته کې د بنگال اسیایي ټولنه رامنځ ته کړه. په خپله جونز په هندي ژبو او سانسګریت پوهیده.⁽³⁾

د (17-18) پېړیو په شاوخوا کې اروپایانو د پاني نې گرامروموند او د هغه په واسطه د سانسګریت د ژبې سره اشنا شول. د پاني نې گرامر د سانسګریت د ژبې په باب ډېر مفصل او ګټور معلومات خلکو ته په لاس ورکړل. اروپایي پوهانو د پاني نې د گرامر موندنې تر مهاله پورې ددغه گرامر په شان بل کوم کتاب نه ولیدلی. (بلوم فیلډ) د پاني نې د گرامر په باب داسې ویلي دي، چې د انساني ذکاوت له سترو یادگارونو څخه دی. دا کتاب د سانسګریت د ژبې صرفي، اشتقايي، ترکیبي او نحوي شکلونه په ډېرې پاملرنې سره شرح کړي دي او تردې د مخه هېڅ یوه ژبه هم دومره بشپړه او پوره نه وه څېر له شوې. د پاني نې د گرامر سره د پوهانو بلدتیا دوې مهمې

(1)) (11 1974

(2)) (1974، 11

(3)) (24 1974

نتیجې ورکړي دي. اول دا چې د یورپ پوهان د لومړي ځل له پاره د یوې ژبې د پوره او دقیق تشریح سره مخامخ شول. او ولیدل شول چې ددغه گرامر د قاعدو او څېړنو اصول د فرضیو او ذهني تصوراتو پر ځای تطبیقي او عملي څېړونو پر بنسټ ولاړ دي، بله دا چې پوهان د نړۍ د ډیرو ژبو سره اشنا شوي وو نو د سانسگریت سره هم اشنا شول، په دې توگه دوي وکولای شول، چې ددغو ژبو کلمې او الفاظ یو له بله سره پرتله کړي چې البته د مقایسې گرامر لیکنه د پاني نی د گرامر د موندنې څخه وروسته پیل کېږي. د پاني نی د گرامر سره په گرامر لیکنه کې یو نوی باب پرانېستل شو. وروسته تردې د ژبې څېړونکو ته جوتنه شوه چې د سانسگریت او د ځینو لرغونو ژبو لکه یوناني، لاتیني او نورو اروپایي لرغونو ژبو ترمنځ هم د گرامري جوړښت او هم د لغتونو له مخې ښکاره ورته والی موجود دی نو ځکه د سانسگریت یوناني، لاتیني ژبو د گرامري جوړښتونو او لغاتو د مقایسوي څېړنو د پرمختگ په ترڅ کې د ژبپوهنې مقایسوي برخه تاسیس شوه او پرمختیایي وموندله.

په دې توگه د لویدیځې نړۍ ژبپوهان د اتلسمې پېړۍ د پیل څخه تر نولسمې پېړۍ پورې یعنې پوره سل کاله یوله بله سره تړلي دي. ایندو اروپایي ژبې په مقایسوي توگه مطالعه او ددغو ژبو ترمنځ یې د تقابل قوانین د غږونو بدلون او نورې گډې ځانگړتیاوې او صوتي، لفظي، نحوي مسائل په ژوره توگه څېړلي مطالعه کړي دي.

په همدې توگه د ژبې د مقایسې، مطالعې سره جوخت تاریخي مطالعه او څېړنه هم پیل شوې ده. په دې وخت کې یوه ډله پوهان د مرقومو اسنادو له مخې د خاصو ژبو د تاریخ په مطالعه او څېړنه بوخت شوي دي. ددغو مطالبو د مطالعې مهمه نتیجه د ژبې ددرې گونو دورو (کلاسیک، منځنۍ، معاصره (اوسنۍ) ټاکنه وه او په دې توگه د یوې دورې نه بلې دورې ته د انتقال مرحلې شرح شوي. چې د هرې دروې صرفي (مور فولوجیکي) او نحوي (سنتیکسي) خصوصیات بیان او ښودل شوي دي. څنگه چې د مخه مو اشاره وکړه معاصره او علمي ژبپوهنه په اروپا کې د شلمې پېړۍ له لومړۍ نیمایي څخه شروع کیږي یعنې د ژبې علمي مطالعه د (20) پېړۍ په لومړي سر کې یوې نوې مرحلې ته ور داخلېږي. دا وخت ځیني پوهان دې نتیجې ته ورسیدل چې ژبه د دوو بېلا بېلو خواوو څخه مطالعه کیدای شي: یوه په تاریخي او بله په تشریحي توگه.

څنگه چې ژبه د زمانې په یوه خاصه موده کې او یا د زمانې په اوږدو کې تغیر او بدلون کوي او د ټاکلو قوانینو او قاعدو له مخې عمل کوي، نو که د ژبې د بدلون قوانین د زمانې د یوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته په ترتیب سره مطالعه شي نو د تاریخي ژبپوهنې مبحث جوړ وي او که چېرې د ژبې قواعد د زمانې په یوه ټاکلي مرحله کې وڅېړل شي نو بیا د تشریحي ژبپوهنې

موضوع جوړوي چې په دې توګه ګرامر د تشریحي او تطبیقي ژبپوهنې یوه برخه ده. البته پوهان په دې نظریه هم دي چې د ژبې تشریحي مطالعه، د تاریخي مطالعې څخه پوښی او مخکې ده. یعنی تر هغه چې د ژبې موجوده حالت شرح نه شي نو تر هغې پورې باید د هغې تېر تاریخ هم مطالعه او تحقیق نه شي⁽¹⁾.

د شلمې پېړۍ د منحنۍ دورې د ژبپوهنې ځانګړتیا او مهم خصوصیت دا دی چې ژبه د یوه ټاکلي جوړښت درلودونکې بولي او په دې توګه هڅه کېږي، چې ژبني علوم د نورو طبیعي علومو سره نژدې کړي. د څېړنې دغه لاره د ژبې د جوړښت د اصالت لاره او مکتب منځ ته راوړي.

د ژبې د جوړښت د اصالت (Structuratism) معنا داده چې ژبه د رابطې سیستم یا یو له بل سره تړلو سیستمونو مجموعه ده. د ژبې جوړونکي عناصر لکه غږونه، الفاظ او نور په خپل منځ کې پرته د متساوي او متناقضو اړیکو دلرلو څخه په ځانګړې توګه اعتبار او اهمیت نه لري نو په دې توګه د ګرامر لیکنې تاریخ راوړوسته زمانو ته رسیږي، په 1957 کال کې د چامسکي په نامه یوه عالم د نحوي جوړښت Syntactics Structure تر عنوان لاندې یوه رساله لیکلې ده. دغه لیکنه د ګرامر لیکنې په چوکات کې خورا بدلون ښيي. هغه غوښتل چې د ژبې د جوړښت په باره کې د یوې داسې عمومي او کلي نظریې بنسټ ګڼي چې د ژبې په باره کې په عام ډول او د هرې ژبې په باره کې په خاص ډول د تطبیق وړوي. ده خپله دغه نظریه د گزارشي نظریې Transformational theory او هغه ګرامر چې ددغه نظریې په اساس لیکل شوی و. د گزارشي ګرامر په نامه یاد کړ. گزارشي یا تطبیقي ګرامر چې یوه نوې ګرامري لاره ده، د انګریزي، روسی او جاپانی ژبو په ګرامر لیکنه کې تطبیق شوې ده، دا ګرامر لیکونکي په دې خبره ټینګ دي چې د ګرامر لیکنې دغه لاره په ټولو ژبو کې تطبیق کیدلای شي. مګر ددې په څنګ کې ځینې ژبپوهان هم شته چې تر اوسه لاددغې نظریې په رښتینوالي شکمن دي. د تطبیقي یا گزارشي ګرامر او تشریحي ګرامر تر منځ توپیر دادی چې په تشریحي ګرامر کې د ژبې حالت او شکل ته ډېره پاملرنه کېږي او د ژبې تطبیقي یا عملي جنبه له نظره غورځول کېږي، یعنی په تشریحي ګرامر کې د ژبې د حالت او فعالې عملي ترمنځ توپیر نه څرګندېږي. په دغه ډول ګرامر کې د ژبې ثابت او ټاکلی شکل په یوه معینه زمانه کې مطالعه کېږي او د ژبې عملي او فعال صورت ته پاملرنه نه

کیرې، گزارشي گرامر د ژبې د عملي جنبې د شرحې پر اساس ټینګ او استواره دی، چې طبعاً ددغه هدف د لاس ته راوستلو له پاره د ژبې د حالت څخه هم خبرې کیرې.

اوس په دې برخه کې غواړم د پښتو ژبې ژبنيو څېړنو ته یو لنډ نظرواچوم. د پښتو ژبې په اوږد او لرغوني تاریخ کې دوه وروستې پېړۍ د ژبنيو څېړنو او ژبنيو موادو په رامنځ ته کیدلو کې ارزښتناکه دوره ګڼله کیرې. تر دې د مخه د پښتو ژبنيو څېړنو ته د چاپام نه دی ورګرځیدلی. مونږ د (18) پېړۍ څخه وړاندې د پښتو ژبې د اصولو په باب څه څرګ نه وینو او په دې برخه کې څه پته نه لګیرې او یا خولا درکه دي.

پښتو یا د افغانانو ژبې ډېرو وروستو زمانو کې د نړۍ د ژبپوهانو پام ځان ته را اړولی دی. په اروپا کې د ژبپوهنې د پرمختګ او د هندي اریایي ژبو سره ددوي بلدتیا ددې سبب شوه چې د پښتو ژبې په باب څېړنې او تحقیقات هم رامنځ ته شي.

د پښتو ژبې د گرامرونو په باب که څه هم په اول سر کې د پښتنو پوهانو له خوا اثار لیکل شوي دي خو وروسته په کې اروپایي پوهانو هم پوره برخه اخیستې ده او د شرقي ژبو د پلټنو په سلسلې کې یې د پښتو ژبې په باب ښې پلټنې کړي دي. ختیځ پوهانو د علمي پلټنو په لړ کې پښتو ژبې ته هم پوره پاملرنه کړې ده او د بېلو بېلو هیوادو ختیځ پیژندونکو د پښتو ژبې قاموسونه، گرامرونه او نور ژبني اثار لیکلي او علمي څېړنې یې ترسره کړي دي.

دغه څېړنې د نړۍ په بیلو بیلو هیوادونو لکه المان، انگلستان، شوروي اتحاد، فرانسه، امریکا، چکوسلواکیا، ایتالیه، سویس، ناروی او نورو کې شوي دي. د یورپ پوهانو د پښتو ژبې په باب او د هغې د منشا او پیدایښت په باره کې نظریې او څېړنې وړاندې کړي دي او همدارنګه د پښتو ژبې خپلوي او اړیکې د نورو ایندو اروپایي ژبو سره د مقایسوي تاریخي، مقابلهوي ژبپوهنې له مخې ثابته کړې ده.

په یورپ کې د جمیز د ارمستیر (1849-1894) او ورپسې د ګایګر (1856-1942) او مارګېنستر (1892-1980) ایمل بنونیست (1902-1976) د پښتو په باب ددوي څېړنې د قدر او یا دولووړ دي. دار مستتر په 1888 کال په اروپا کې د (افغانانو ژبه) تر سرلیک لاندې یو اثر لیکلی دی چې دواک (اواز شناسی) صرف، اشتقاق او ترکیب برخې لري. او همدارنګه په همدغه اثر کې د پښتو د منشا په باب نظریې ځای شوي دي.

ترده وروسته ویلیم گایگر (1856-1942) داو ستا د ژبې سره د پښتو مقایسه ترسره کړې چې په دې کې 389 پښتو کلمې د اوستا او نورو لرغونو ژبو سره مقایسه کړي چې بیا مارگنیسترن دغه کار بشپړ کړی دی ځکه مارگنیسترن خپل اثر گایگر ته اهدا کړی هم دی. د گایگر د کتاب دویمه برخه چې (27) مبحثه لري د پښتو ژبې واکناسي (تحقیق، تلفظ) په نامه یادېږي.

که د پښتو ژبې د تحول او انکشاف د ډیرو لوړو او ژورو څخه راتېر شو او د ژبې د ژبني موادو او مطالعاتو تاریخچې ته نظر واچوو نو داسې څرگندېږي چې د (19) پیړۍ پیل د پښتو قاعدو په باب لومړني اثرونه په لویدیځه (اروپا) اولره، بره پښتونخوا کې د دغو لاندنیو علتونو له مخې منځ ته راغلي دي.

پښتنو لیکوالو د نورو زیاتو کتابونو ترڅنګه ژبني کتابونه اور سالي لیکلي او د پښتنو پاملرنه یې د پښتو ژبې د ترقۍ او ژوند د پاره راګرځولې چې دلته د لیکوالو مرام او مقصد د ژبې تعلیم او ښوونه ده.

کوم پښتو ګرامرونه چې تر اوسه لیکل شوي، ځیني مفصل او ځیني یې لنډ دي چې پر ټاکلو موضوعګانو بحث کوي او بشپړ او نا بشپړ ډولونه هم په کې لیدلای شو، په هر حال دغه ګرامرونه د لاندنیو مرامونو له پاره جوړ شوي دي.

الف: لومړۍ ډله د پښتنو لپاره، چې د خپلې ملي ژبې ګرامر ترې زده او ګرامري اصطلاحګانو سره بلدتیا پیدا کړي.

ب: دویمه ډله هغه دي چې زده کوونکي د هغو په مرسته پښتو زده کړي چې په دې کې باندنیو او کورنیو پوهانو برخه اخستې ده.

دلته باید زیاته شي چې د خارجي ختیځ پوهانو له خوا ځیني ګرامرونه او یا ګرامر ډوله اثرونه اساساً د پښتو زده کړې له پاره په سیاسي او اداري لحاظ لیکل شوي دي. په دې لړ کې د هانري والتربیلو او راورټی (1825-1906) ګرامرونه د بیلګې په توګه نومولی شو. په خپله بیلو د پښتو زده کړه په افغاني سیمو کې د برتانوي مامورینو د اداري او سیاسي اغیزناکۍ د پاره حتمي ګڼله⁽¹⁾.

(1) () 1357 87 .

د لاسته راغلو مدارکو او اسنادو له مخې د پښتو ژبې په گرامر لیکنه کې د دوو میتودونو څخه کار اخیستل شوی دی.

1- لومړۍ هغه بڼه ده چې د عربي گرامر په دود ترتیب شوي چې دغه ډول په اسلامي هیواد کې ډېر رواج موندلی دی.

او بله ډله هغه چې د عربي نمونې رنگه په کې غالب دی. دې گرامر ته مونږ عربي میتود یا تحول موندلې نمونه وایو.

ددغه پورتنیو میتودونو په اساس د پښتو ژبې لیکل شوي گرامرونه چې د ختیځ پوهانو او یا پښتنو پوهانو له خوا رامنځ ته شوي د یولنډ فهرست په توگه راوړل کېږي.

الف: هغه اثار چې د کورنیو پوهانو له خوا رامنځ ته شوي دي په لاندې ډول دي:

1- ریاض المحبت: دا د نواب محبت خان اثر دی چې په (1806ع) کال چاپ شوی دی. دغه اثر درې برخې لري: الف: د پښتو ژبې لغات ب: د فعلونو گردانو نه ج: د تاریخي احوالو بیان. د اثر یوه قلمي نسخه په 1855 کال د کلکتې څخه لیننگراد ته وړل شوې ده او بله نسخه یې د لندن په موزیم کې شته دی.

2- معرفت الافغاني: دغه اثر درسي بڼه لري او د پیر محمد کاکړ له خوا په (1195 هـ ش) کال لیکل شوی دی.

یو ځل په (1341هـ) کې د ملاجان او ملا بسم الله تاجرانو له خوا چاپ شوی او بیا د اطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا په (1356ش) کال چاپ شوی دي.

3- پښتو گرامر: ددغه کتاب لیکونکی نواب انشا الله خان انشا دی. دغه کتاب په (1817ع) کال کې لیکل شوی او خیال بخاري د خپل گرامر په سریزه کې ددغه اثر ذکر راوړی دی او د کتاب په باره کې نور څه معلومات نشته.

4- وافیة: د پښتو ژبې گرامر دی چې مولف یې قاضي میر احمد شاه رضوانی دی او دغه کتاب په (1890ع) کال په لاهور کې چاپ شوی دی. یوه نسخه یې د پخواني شوروي د تاجکستان د علومو د اکاډیمۍ په کتابتون کې خوندي ده.

5- اتالیق پښتو: ددې کتاب لیکونکی مولوي محمد اسماعیل نومېږي دغه کتاب په (1896ع) کال په پنجاب کې خپور شوی دی په دې اثر کې دا سمونو، فعلونو او نورو معمولي

محاورو استعمال راغلی دی: ددغه اثر یوه نسخه د پخواني شوروي تاجکستان د علومو د اکاډیمۍ په کتابتون کې خوندي ده.

6- تحفی الامیر: څنگه چې دغه اثر د امیر شیر علیخان نامه ته اهدا شوی دی نو په دغه نامه سره یادېږي دا هم د پښتو ګرامر دی چې مولف یې نور محمد افغان دی. دغه کتاب په (1279هـ) کال لیکل شوی دی. اثر په پارسی ژبه لیکل شوی او مثالونه یې په پښتو دي، په اثر کې صرفي او نحوي مسایل راغلي دي او یوم نسخه یې په پښتو ټولنه کې وه.

7- پښتو پښو یه: دغه اثر د پښتو مرکې له خوا لیکل شوی او په (1347هـ ق) کال په کابل کې خپور شوی دی.

8- معلم پښتو: دغه اثر هم د پښتو مرکې له خوا په (1314هـ ش) کال په کندهار کې چاپ شوی دی.

9- گنجینه افغاني: قاضي رحیم الله پېښاوري دغه نوموړی اثر په (1938ع) کال کې بشپړ کړی دی.⁽¹⁾ همدارنګه قاضي رحیم الله خان یوبل درسي ګرامري کتاب په (1966ع) کال پېښور کې چاپ کړی دی.⁽²⁾ ددغه اثر تشریحات انګریزي دي.

10- خود آموز پښتو: دغه یو درسي ګرامري اثر دی چې په (1313هـ ش) کال کې د کندهار طلوع افغان له خوا خپور شوی دی. ددې اثر مولف صالح محمد کندهاری دی.

11- پښتو ژبه لومړی او دوهم ټوک:

13- د پښتو ژبې لیاره: د پښتو ژبې د ګرامرونو په لومړي کتار کې ځای لري. ددغه اثر لیکونکی ارواښاد محمد گل مومند دی. د خپریدو نېټه یې (1317هـ ش) (1938ع کال) او په لاهور کې خپور شوی دی. دغه اثر درې برخې لري: د صرف، د نحوې، د مصدرونو برخه.

14- قواعد پښتو: دغه ګرامري لیکنه د محمد اعظم ایازي ده چې په کال (1318هـ ش) د پښتو ټولنې له خوا چاپ شو دی. په اثر کې د پښتو ژبې صرفي او نحوي قواعد خپرل شوي دي.

⁽¹⁾ Qazi rahimullah Khan. The Modern Pushto Instructor. Peshawar, I-II, 1938 -1943.

⁽²⁾ Qazi Rahimullah Khan. The Modern Pashto Instructor. Peshawar, Volume I, 1966.

15- د پښتو درسي گرامر: (پښتو شپږمه كلي) د گرامري قواعد و ساده، روان درسي كتاب دى چې په كال (1945ع 1324هـ ش) كې پوهاند رښتين ليكلى او د پښتو ټولنې له خوا په كابل مطبعه كې چاپ شوى دى.

16- لومړى ليارښوونكى: دغه اثر په كال (1326 هـ ش) (1947ع) د پښتو ټولنې له خوا د كابل په مطبعه كې چاپ شوى او د دغه كتاب ليكونكى هم پوهاند صديق الله رښتين دى. په دې كې گرامري قواعد په درسي بڼه ليكل شوي دي.

17- پښتو گرامر لومړى جز: دغه گرامر د ژبې د دستور او قاعدې ښودلو كتاب دى. د كتاب ليكوال پوهاند صديق الله رښتين دى. نوموړى اثر په (1327 هـ ش) كال په كابل كې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوى دى. په دغه اثر كې ډېر نوي پښتو گرامري قواعد او اصطلاحگانې راغلي دي. دغه اثر يو لوى اكاډميك علمي گرامر دى؟ او د پښتو ژبې د قاعدو ښودلو بڼه علمي اثر گڼل كېږي.

18- د پښتو گرامر دويم جز: دغه مهم اثر په كال 1359 لمريز كې د لوى استاذ پوهاند صديق الله رښتين له خوا ليكل شوى و. دغه گرامر بيا په 1370 لمريز كال د ښوونې او روزنې دوزات له خوا په دولتي مطبعې كې په 223 مخونو كې چاپ شوى دى. "په پښتو گرامر ليكنه كې د ارواښاد لوى استاذ پوهاند صديق الله رښتين علمي څېړنې او اثار ستر ځاى لري. د گرامر ليكنې د اصولو په اساس يې داسې گرامري څېړنې كړي او داسې اثار خپاره كړي چې تر اوسه پورې په پښتو ژبه كې په افغانستان كې سارى نه لري.

د لوى استاذ دغه اثار نه يوازې په افغانستان كې بلكې د اكثر و بهرنيو ژبپوهانو لپاره چې د پښتو ژبې گرامرونه يې ليكلي دي د استفادې مستند اسناد او اساسي منابع دى او په افغانستان كې تر اوسه پورې هم داسې د پښتو گرامر نه دى ليكل شوى، چې د پښتو ژبې د عملي زده كړې له پلوه دې د لوى استاذ پوهاند رښتين د اثار ورځاى ونيسي".

19- پښتو گرامر: د لوى استاذ پوهاند رښتين پښتو گرامر (اول او دويم جز) دواړه ټوكه يو ځاى په يوه ټوك كې د يونيورستي بك ايجنسي له خوا خپور شوى دى. د پوهاند رښتين دغه گرامر د پښتو ژبې اكاډميك اعلمي معيارى او مكمل اثر دى. د نوموړي اثر فارسي متن ښاغلي سيد محى الدين "هاشمي" د ارواښاد پوهاند صاحب په مشوره په پښتو ژباړلى دى.

- 20- ژبښودنه : ددې تدریسي اثر لیکوال هم پوهاند صدیق الله رښتین دی. په دغه اثر کې د ژبښود یا ژب دود، د لیک دود او لیک ښود برخې راغلي دي. دغه اثر په 1341 لمریز بیا په 1342 لمریز دریم ځل په 1347 لمریز کال خپور شوی دی او څلورم ځل په پېښور کې چاپ شوی دی.
- 21- د پښتو مصدرونو لارښود: دا کتاب د پښتو ژبې د مصدرونو او د فعلي صرفي مسایلو ښه لارښود دی دغه اثر په کال 1344 د پښتو ټولنې له خوا خپور شوی دی. ددې اثر لیکونکي هم استاد پوهاند رشتین دی.
- 22- صرف و نحو پښتو: ددې کتاب مولف ښاغلی عظیم شاه خیال نومیري کتاب په پېښور کې چاپ شوی ولی د چاپ نېټه یې نه ده ښودلې شوې، یوازې لیکوال د کتاب په سريزه کې لیکي چې دغه اثر د 1940 څخه تر 1944 ع کاله پورې لیکل شوی دی.
- 23- د پښتو قواعد: د ښاغلي حافظ محمد ادريس او ښاغلي عبدالحليم (اثر) لیکنه ده، چې د منځنیو ښوونځیو له پاره د درسي کتاب په توګه ورځني کار اخیستل کېږي دغه ګرامر په اردو ژبې لیکل شوی دی.
- 24- د پښتو قاعدې: ددغه کوچني ګرامري اثر لیکوال سید راحت زاخیلی دی چې په (1954ع) کال په پېښور کې خپور شوی دی.
- 25- د پښتو قواعد: ددې اثر مولفین سید تقویم الحق کاکا خیل او سید تسنیم الحق کاکا خیل دي. په 1953 کې پښتو اکاډیمي چاپ کړی دی.
- 26- د پښتو ژبې لنډ ګرامر: دغه کوچنۍ کتاب په 1320 شمسی کال په کندهار کې د فضل محمد کندهاري له خوا لیکل شوی دي.
- 27- اتالیق پښتو: خیال بخاری په اردو ژبه لیکلی دی. دغه رساله په کال 1969ع کې خپره شوې ده.
- 27- د پښتو ګرامر طرحه: په دې نامه د پوهاند محمد رحیم الهام هغه څېړنې دي چې د پښتو ګرامر د فونولوژۍ په برخه کې معلومات وړاندې کوي. همدارنګه د ژبپوهنې د څانګې په برخه کې تشریحي معلومات هم لري دغه رساله د وږمې مجلې د 1344 لمریز کال په (1-2-3) ګڼو کې خپره شوې ده.
- 28- جامع القواعد د پښتو: مولف یې عبدالکریم بریالی دی. پښتو اکاډیمي بلوچستان کویټه له خوا چاپ دی.

- 29- پښتو پښويه د ښاغلي مجاور احمد زيار له خوا ليکل شوی دی.
- 30- پښتو نحوه: دغه اثر هم په کال 1366 لمريز د کابل پوهنتون له خوا گڼتتنر په توگه چاپ شوی دی.
- 31- سوچه پښتو يوه جايزه: د ډاکتر خدايداد اثر دی په 1988ع کال د بلوچستان پښتو اکيډمۍ چاپ کړی دی.
- هغه گرامري قلمي نسخې چې تراوسه چاپ شوي نه دي په لاندې ډول پيژندل کيږي:
- 1- پښتو گرامر: دا د ښاغلي عبدالواحد خان له خواليکل شوی او د عامه کتابخانې په کتابتون کې د جوايزو په څانگه کې خوندي دی.
- 2- د پښتو مفصله صرف ونحو: د غلام جيلاني خان جلالي ليکنه ده، چې د عامه کتابخانې په قلمي نسخو کې ځای لري.
- 3- د پښتو کوچنی گرامر: دغه اثر محمد دلاور ليکلی او په عامه کتابخانه کې خوندي دی.
- 4- پښتو گرامر: دا د ښاغلي مولوي شيرگل هغه ليکنه ده، چې په پښتو ټولنه (د افغانستان د علومو اکاډمي) کې خوندي ده.
- ب: د هغو ختيځپوهانو د گرامري اثارو يادونه کوو چې د اتلسمې پېړۍ را په دېخوا ليکل شوي او خپاره شوي دي.
- 1- دروسي پوهان کلاپورت څېړنې د پښتو گرامر په برخه کې د لومړي ځل له پاره لومړنۍ هڅه ده. ده خپل اثر په 1810ع کال چاپ کړ.
- 2- ترده وروسته ايوريسمن د کلاپروت د تحقيقاتو پر اساس څېړنې ترسره کړلې او دده دغه څېړنې په 1833ع کال د چاپ له ډگر څخه راوتلي دي.
- 3- په 1839ع کال کې ميجر. ر. ليچ د پښتو ژبې د گرامر په برخه کې يوه وړه رساله ليکلې ده.
- 4- په 1842-1845ع کلونو کې د پښتو ژبې گرامري اثارونه د پروفيسور دورن له خوا ليکل شوي او چاپ شوي دي. د ختيځ پوهانو په ډله کې لومړی سړی دی چې د پښتو ژبې د علمي مطالعې له پاره يې هلې ځلې کړي دي.

5- په 1854ع کال کې د پښتو کوچنی ګرامر د واګن (Vaughan) له خوا په کلکتې کې خپور شو.

6- (د پښتو یا افغانانو د ژبې قواعد) په نامه ګرامر د جارج، هانري راوړتې له خوا په 1855-1856 او دوهم چاپ 1960 کال په لندن کې له چاپه راوتلی دی.

7- (د پښتو یا پختو ژبې قواعد) د هانري والتر بیلېوله خوا په 1867ع کال په لندن کې خپور شوی دی. او دوهم ځل چاپ یې په 1901 په لاهور کې شوی دی. دغه اثر په 1318هـ ش کال په پښتو ټولنه کې ترجمه شوی خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

Grammar of the Pashto or the Language of the Afghans-8

دغه پښتو ګرامر په 1873ع کال کې د جرمني ختیځ پوه ترومپ (Trumpp) لیکلی چې په لندن کې خپور شوی دی. اثر په جرمني ژبه لیکل شوی او مثالونه یې په پښتو او هندي راوړي دي.

9- ګولډن شتیت: لومړنی جرمني ختیځ پوه دی، چې د پښتو په باب یې یو اثر لیکلی دی. د معاصر روسی ختیځ پوه برتلس⁽¹⁾ په قول نوموړی د ختیځپوهانو له ډلې څخه لومړنی سړی دی چې د پښتو ژبې په هکله یې څېړنې شروع کړي دي. دده په اثر کې د ګرامر او لغتونو فهرست لیدل کېږي. دغه اثر په (1791ع) په سنت بتر زبورګ (لیننګراد) کې خپور شوی دی او داسې ښکاري چې دغه اثر تر اوسه د (برتیش موزیم) په کتابتون کې خوندي دی.⁽²⁾

10- ډارمستتر فرانسوی ختیځ پوهان دی په 1888ع کال کې (د افغانانو ژبه)⁽³⁾ په نامه یو اثر لیکلی چې علمي او ګرامري ارزښت لري.

11- په المانی ختیځ پوهانو کې د ګایګر نوم مشهور دی. ده په 1893ع کال کې د پښتو ژبې د فلالوژۍ په برخه کې یوه رساله لیکلې ده.

ده په دې رسالې کې د تهجی حروف په ترتیب سره او ډېر پښتو لغتونه د سانسګریټ، او ستا پخوانۍ او اوسنۍ پاړسو سره پرتله کړي دي.

12- د پښتو ژبې لنډ ګرامر د بیدولف له خوا په 1890ع کال په لندن کې خپور شوی دی.

13- په 1901ع کال د روس کیپل له خوا د پښتو ژبې یو ګرامر لیکل شوی دی.⁽¹⁾

173 1935

(1)

201 1972

(2)

⁽³⁾ James Darmesteter, La lanague des Afghans, premier chapter dans la collection chants populaires des Afghans Paris 1888-189

⁽¹⁾ A.G. Roos keppal, A Manual of Pashto. London. 1901

- 14- ج، لاريمر هم د ختيځ پوهانو له ډلې څخه دی چې دوزيرو د لهجې يوگرامر او قاموس ليکلی دی. دغه اثر په 1902ع کال په لندن کې خپور شوی دی.⁽²⁾
- 15- په 1908ع کال د پښتو ژبې د گرامر او لغت په باره کې يوه کوچنۍ رساله د تومانوويچ له خوا په تاشکند کې خپره شوې ده. دغه اثر په روسی ژبه ليکل شوی دی.
- 16- داي. دي کاکس له خوا د پښتو ژبې گرامر په 1911ع کال په لندن کې چاپ شوی دی.
- 17- لاريمر (ډ.ل.ز) (د پښتو نحوه) په نامه خپل اثر ليکلی او په 1915 کال په اکسفورډ کې خپور شوی دی.⁽³⁾ دغه کتاب 377 مخونه لري او په پای کې د پښتو لغتونه په انگریزي ترجمه شوي دي. دغه اثر په 1319 ش کال د پښتو ټولنې له خوا پښتو شوی دی.
- 18- مارگن سترن د ختيځ پوهانو له ډلې څخه هغه ژبپوهان دی چې د پښتو ژبې په باب او د افغانستان د نورو ژبو لکه (پراچي، اورمړي، پاميري او نورستاني) ژبو کې هم څېړنې کړي دي. ځکه ورته د پښتو پيژندونکو استاد او لارښود ویلی شوی دی. دده ادبي او ژبنۍ څېړنې نه هيريډونکي دي. نوموړي د پښتو کلمو د ايتمالوجۍ په باب يو ښه علمی او ارزښت ناک اثر ليکلی دی. دغه اثر په 1927 کال په اوسلوکي چاپ شوی دی.
- 19- برتلس روسی ختيځ پوه په 1935 کال د پښتو ژبې کندهاری لهجه په نامه يوه رساله ليکلې او په ليننگراد کې خپره شوې ده. رساله په 1356 کال ترجمه او د هم دغه کال د وږمې مجلې په دويمه گڼه کې خپره شوې ده.
- همدارنگه برتلس د پښتو ژبې ترکیب او ساختمان په باب هم يوه رساله ليکلې چې په کال 1936 په ليننگراد کې خپره شوې ده.
- 20- اسلانوډ د پښتو ژبې د گرامر او لغاتو په باب د يادولو وړ خدمت ترسره کړی دی. اسلانوډ د پښتو ژبې لنډ گرامر د پښتو زده کوونکو د پاره په 1936 کال په مسکو کې چاپ کړی دی.
- او بل اثريې د پښتو ژبې داصواتو ترکیب په 1950ع کال په مسکو کې خپور شوی او په پاي کې د پښتو روسی قاموس ضميمه هم لري. د پښتو ژبې معاصر گرامر هم د نوموړي بل اثر دی. ددغه اثر په باب زما په نظر بشپړ معلومات نه دي راغلي.

(46)

1355

(2)

(46)

(3)

- 21- ك. ا. لیبديف- د پښتو ژبې په گرامر لیکنه کې زښت زیات کارگړی دی. د پښتو ژبې گرامرونه یې په جلاټوکو (1) چې 1945 (2) په 1956ع (3) په 1970ع کلونو کې چاپ کړي دي. 22- ن. ا. دوریانکوف (د پښتو ژبه) په نامه یوگرامري اثر لري چې په 1960ع کال په مسکو کې خپور شوی دی.
- 23- دوکتور ا. م. ارانسکی د پښتو ژبې گرامر په نامه یوه وړه رساله لیکلې ده. د پښتو د معاصرې ژبې د فعل شکل او د تکرار د کته گوریو په باب علمي لیکنه ګڼله کیږي.⁽¹⁾
- 24- هربرت پنزل په افغانستان کې د خپلې استوګنې په موده کې ځیني علمي څېړنې کړي او په دغه وخت کې یې ځیني مواد راټول کړي او په دې اساس یې یو پښتو گرامر د A Descriptive Study of the Dialect of Kandahar په نامه لیکلی دی. دغه کتاب په 1955ع کال په واشنګټن کې خپور شوی دي. دغه اثر پوهاند الهام ترجمه کړی او په 1340هـ. ش کال د کابل پوهنتون له خوا چاپ شوي دي. په دغه لیکنه کې د پښتو کندهارۍ لهجې فونیتیکي، گرامري برخې څېړلې دي او د ننگرهارۍ، کندهارۍ لهجې ځیني توپیرونه یې څرګند کړي دي.
- 25- ډاکټر برژي بیچکا چکوسلواکی ختیځ پوه د پښتو خج په نامه یوه وړه رساله لیکلې ده.
- 26- زویا، مارتیا نیونا، کالینینا: د شوروي اتحاد د ختیځ پوهانو له ډلې څخه ده. دا ختیځ پیژندنې په انسټیتوت کې د افغانستان ځانګړې یوه تکره غړې وه. د کالینیني ټولې لیکنې او څېړنې د پښتو په ژبني او گرامري موضوعګانو پورې اړه لري.
- د معاصري ادبي پښتو ژبې لغت پوهنه 1972 د مسکو چاپ او په معاصره ادبي پښتو کې مرکبې تابع جملې 1966 د مسکو چاپ او په معاصره ادبي پښتو کې امریه جملې (1) شرطیه او تمنایي جملې (2) مقالې په روسي ژبه د نوموړې لیکنې دي.
- 27- د پښتو ژبې د گرامر ځیني اساسات: د ا-د-د شافیف لیکنه ده. دغه اثر په روسي ژبه د زودین روسي پښتو قاموس په پای کې خپور شوی دی.
- 28- عبدالحفیظ- غنی یف هم د پښتو ژبې په باره کې ځیني لیکنې کړي دي. د پښتو ژبې د افعالو مجهولي صیغې او د پښتو ژبې د افعالو مجهولو صیغو جوړښت په باب لیکنې دي.

29- پښتو گرامر د پروفیسر (ا-ل- گرونبرگ) له خوا لیکل شوی دی چې په لیننګراد کې په 1987ع کال چاپ دی او دغه گرامر زما په خیال په شوروی اتحاد کې وروستی لیکل شوی گرامر دی چې چاپ شوی دی.

گرامر Grammar: د گرامر اصطلاح د لاتیني ژبې د گراماتیکس (Grammatics) او یوناني گراماتیکی (Grammatike) له اړې (ریښې) څخه راپاتې ده. په انگریزی کې (گرامر Grammar) روسي کې گراماتیکه ویل کیږي. گرامر د تشریحي ژبپوهنې یوه غوره او ستره څانګه ده چې د یوې ټاکلې ژبې د کلمو، جملو درغاونې او جوړښت د قاعدو سیستم تشریح او مطالعه کوي او یا د ژبې صرفي (مورفولوجیکي)، نحوي (سینټکسي) جوړښت او ساختمان ترکتنې او څېړنې لاندې نیسي. په دې معنا چې د یوې ژبې د الفاظو (لغاتو) د تغیر او بدلون اشکال د هغوی ترکیب د جملو جوړښت او څرنگوالی مطالعه او تشریح کوي. په گرامري څېړنو کې ژبه د قوانینو تابع نه ګرځوله کیږي، بلکې گرامر د ژبې قاعدې څنګه چې د هغې ژبې اصلي ویونکي استعمالوي راباسي او شرح کوي یې. څنګه چې هره ژبه ځانته د جوړښت اصول او قاعدې لري نو ځکه د ټاکلې ژبې په گرامري لیکنو کې خپله د هم هغې ژبې قواعد او اساس غوره ګڼل کیږي، چې د نوې ژبپوهنې د اصولو او اساساتو سره برابره خبره ده. په ډیرو زیاتو لیکنو کې لیدل کیږي چې دغه موضوع په دوو اساسي برخو ویشله شوې ده:

1- مورفولوژي (د یوناني د مورف (Morph) (فورمه) او لوګوس (Logos) (پوهه) څخه لاس ته راغلې ده.

2- سینټکس د یوناني (Syntaxis) څخه د (یو ځای کیدنه) (جوړښت) (ترتیب) او (رابطې) په معنا رواج موندلی دی⁽¹⁾.

د صرف او نحوي (مورفولوژي او سینټکس) تر منځ بېلوالی او اړیکې:

Syntax سنتیکس (نحوه)

(1) 1975. (163)

په اصل کې نحوه یوه عربی اصطلاح ده چې لغوي معنا یې لاره، طریقه، روش-دود-طرز ده مگر د گرامري معنا له مخې د گرامر هغه برخه ده، چې په جمله کې د کلمو په مطابقت ارتباط، ترتیب او ترکیب باندې غږیږي یا په بله وینا نحوه هغې پوهنې ته وايي چې د یوې ژبې د جملو، عبارتونو، فقرو، غونډونو د جوړښت، ترتیب، تنظیم او جوړښت څېړي. نحوه (سینټیکس) له مورفولوژۍ سره نژدې او مستقیمه رابطه لري ځکه د ژبې صرفي جوړښتونه تر ډېره ممکنه ځایه پورې د نحوې نظم جوړښت او ترتیب سره مشخصه او ټاکلې وظیفه لري. برسېره پردې په اساسي توګه هغه معنا لرونکي عناصر چې عبارتونه او جملې جوړوي په واقعیت کې همدغه مورفیمونه (ازاد، مقید) دي چې د یوې ژبې په گرامري ساختمانو کې ستره برخه اخلي.

په پښتو ژبه کې (نحوه او سینټیکس) دواړه اصطلاحګانې د ټاکلي گرامري مفهوم او معنا له پاره کارول کیږي او په ګڼ شمیر گرامرونو کې چې په پښتو ژبه کې لیکل شوي دي د عربي اصطلاحات لکه (صرف-نحوه) مروج او تر اوسه پورې هم رواج لري، ولې په شلمه پېړۍ کې سینټیکس د نحوې په معنا یا نحوه د سینټیکس په معنا رواج شوې ده، چې البته د معنا او مفهوم له مخې د یوه ټاکلي مقصد د پاره استعمالیږي. که د سینټیکس اصطلاح ته څیرشو او هغه هم د یوناني ژبې سینټیس د اصطلاح سره مقایسه کړو، ګورو چې په دواړو کلمو کې یوه ګډه ریښه پرته ده یعنې د (Synt سینټ) برخه په دواړو کې شریکه ده. چې د ترکیب، یو ځای کیدو، ګډون په معنا راتلای شي، نو څنګه چې Sinthesis د برخو د اجزاو د ترکیب په معنا دی نو Syntax سینټیکس هم د ژبني ترکیب په معنا ترجمه کیدای شي. ددې له پاره چې د سینټیکس په برخه کې زیاتې څرګندونې تر لاسه کړو نو بده به نه وي چې د ژبپوهنې ددغې اصطلاح د استعمال ځای او څرنگوالی وپېژنو. ښکاره ده، چې ژبني سیستم د ترکیب او اوډنې څخه پرته نه شي راتلای او په دې توګه (سینټیکتیک) ژبني سیستم په جمله کې د کلمو او لغاتو د ټاکلو ځایونو، د کلمو د استعمالولو ترتیب او تنظیم څخه پرته بل شی نه دی او یا دا چې په نحوي سیستم کې د نحوي واحدونو او د هغوی مربوطه اجزاو تجزیې، ترکیب، ترتیب او څرنگوالی نحوه بلل کیږي.

همدارنګه دا سیستم د ژبني ترکیب د لغتونو او کلماتو د یووالي او په ژبه کې د لغتونو له استعمال څخه بحث کوي. دلته خو ددې خبرې یوه یادونه هم بې ځایه نه بریښي چې په مورفولوژۍ کې هم د لغاتو جوړونې او ترکیب څخه خبرې کیږي خو دا ډول لغات جوړونه او ترکیب باید د

(Syntax سینټکس) او نورو ژبنيو ترکیبونو سره ګډ نه شي. څنگه چې وینو په ترمینالوژۍ کې هم د کلمو او اصطلاحگانو د جوړونې او ترکیبونو څخه خبرې کېږي ولې سینټکس، مورفولوژي، ترمینالوژي او نور ژبني ترکیبونه باید سره ګډ نه شي. د پورتنیو څانګو تر منځ پر مشابهتونو سربېره توپيرونه هم شته او هم شریکې نښې نښانې یې تر څپرې لاندې باید ونيول شي ځکه پرته له دغه ډول څېړنې څخه نه شو کولای چې سینټکس باندې پوهیږو خو دا حقیقت ښایي هم هېرته شي چې د ژبپوهنې د پورتنیو څانګو تر منځ د توپیر کرښه دومره پراخه اوارته نه ده، چې یو تر بله دې نژدیهوالی او ژبني اړیکي ونه لري.

2- صرف (مورفولوژۍ) د ګرامر د بلې اساسي برخې په توګه:

په دې پوهیږو چې مورفولوژي د ژبپوهنې د یوې څانګې په توګه د ژبې د کوچنیو واحدونو د جوړښت او سترګچریان دی. یا په بله وینا سره مورفولوژي د ژبې د مورفیمونو د همدغو کوچنیو واحدونو ترکیب او رغاونې، گردان او د هغو له ډولونو سره سروکار لري. دغه د ژبې مورفولوژیک سیستم دوی برخې لري:

1- انفلکشن (صرف):

2- ډرایویشن (اشتقاق).

د ګرامر په دې څانګې کې د ځینو اصطلاحگانو لکه (مختاړي، وروستاړي، منځتاړي، تنه، مونډ یاریشه) سره مخامخ کیږو- همدارنګه د مورفیم- الومورف او داسې نور مورفولوژیکي اصطلاحات هم تر سترګو کېږي. په سینټکس کې هم د ځینو اصطلاح ګانو سره مخامخ کیږو لکه تګمیم او سینتاکم، نوله دې پلوه مورفولوژي له سینټکس څخه جلا او بېلولی شو. څنگه چې د مخه موهم وویل، نحوه Syntax هغه علم ته وايي چې مونږ ته د جملې د جوړولو قاعدې او د هغې دا جزا ترتیب او د کلمو تر منځ رابطه یو د بل سره رابښي. همدارنګه ویلی شو چې مورفولوژي او سینټکس د خپلو ځانګړو اصطلاحگانو او خصوصیاتو په درلودلو سره په تیوریتیکي لحاظ که له یوې خوا سره بېل دي نو له بلې خوا یو تر بله اړیکي هم لري.

د پورتنیو څانګو د تیورۍ سیستمونه او نظامونه یو له بله توپیر لري. سینټکس د مورفولوژي، ترمینالوژي او نورو ژبنيو مرکباتو سره هم ژبني اړیکې ساتي مګر د ژبې د نحوي واحدونو او نحوي کته ګوریو اصلي برخه جمله ده. دلته د سوال رامنځته کېږي چې جمله د ژبې د

نورو نحوي واحدونو څخه څه توپیر لري، د ژبې د جملو او نورو واحدونو (فونیم، مورفیم، کلمه، ترکیب (غونډ) توپیر په څه کې دی؟

د ژبې دغه نور واحدونه لکه (فونیم، مورفیم، کلمه، ترکیب (غونډ) په ځانګړي توګه پوره مطلب نه رسوي یا په ساده ډول وایو:

مونږ پرته له جملو څخه پوره، مطلب ترلاسه کولای نه شو. د جملې په باب یو ژبپوه داسې څرګندونه هم کړې ده:

(جمله یو بشپړ پوره مطلب رسوي)⁽¹⁾ ولې بیا دا خبره تر یوې اندازې پورې په منطقي لحاظ سمه نه ګڼي. دی وایي چې د بشپړتوب او نابشپړتوب په باب کوم خاص بریدنه شو ټاکلی، ځکه په وینا کې جملې یو په بل پسې دوام پیدا کوي او یا دا چې جمله د خپلې قرینې په نسبت په ډېر لنډ چوکاټ کې څرګندیدای هم شي. د مثال په توګه په سوال او ځواب کې دغه خبره ښه څرګندیدای شي.⁽²⁾

په دې حساب سینټکس او فونولوژي هم یو تر بله ژبني اړیکي درلودلای شي. د مثال په توګه که ووايو: میرویس پوهنتون ته ولاړ؟ ته ښه یې؟

ځواب به داسې وي- هو یا اه

دلته که (هو- اه) په یوازې او ګوښې توګه و څیړو نولیدل کیږي چې (اه) یو فونیم دی او (1) هم د فونیمونو په ډله کې راځي که (1) یا هو ته د نورو ګرامري څانګو له نظره وکتلی شي نو څرګنده به شي چې د ګرامر له مخې دغه (1)، (هو) جمله، متن، ځواب دی.

د سینټکس له مخې به فریز او د مورفولوژي له مخې به ورته مورفیم وویلاي شو له دې کبله د ژبپوهنې یا د ګرامر د څانګو ترمنځ ژبني خام مواد په ځینو وختونو کې شریک وي خو دا چې هره څانګه یې د خپلې تیورۍ له مخې په خپل مربوطه او ټاکلي چوکاټ کې څیړي، بېلا بېل خصوصیات لري. بله دا چې تیوري او تطبیق د ژبپوهنې د ټولو تیوريګانو زیږنده ده یا په بل عبارت د تیوري او عمل خصوصیت د ژبپوهنې د ټولو څانګو ګډه او شریکه خاصه او ممیزه ده. له دې امله په ټولو برخو کې په کارېږي.

(1) 1973 (177-197)

(2) (197).

څنگه چې لیدل کیږي ننی سینټیکسي تیوري پراخه ساحه لري. د ژبې د علم مطالعه او څېړنه دغه ټولې خواوې په پوره او بشپړه توګه نه شي څېړلې. مونږ هم په دې برخه کې اړیو چې د ژبې د نحوي ساختمان او جوړښت د پوهیدانې له پاره ځینې خاصې او مهمې نښانې په ګوته کړو.

نحوه: هغه پوهه ده، چې د جملو، فقرو، عبارتونو، غونډونو د جوړښت د قاعدو څخه غږیږي. د جملې د اجزاو، قاعدې هم په کې بیان او څرګندیږي. په نحوي چاپیریال کې نحوي ترکیبونه (غونډونه) او جملې د معنا او جوړښت له مخې په نظر کې نیول کیږي. په سینټیکسي چاپیریال کې د نحوي واحدونو یعنی تګمیم په شکل او جوړښت کې د مورفیونو ترکیب، تنظیم، بدلون او ګرامري رابطو باندې خبرې کیږي.

له دې کبله د ژبپوهانو له خوا د ژبې د مختلفو او بېلا بېلو برخو د پېژندنې او مطالعې له پاره ځینې خاص او جلا واحدونه ټاکل شوي دي. لکه فونیم چې د صوتي جوړښت تر ټولو ډیر کوچنی واحد دی او مورفیم د لفظي جوړښت تر ټولو معنا لرونکی کوچنی واحد دی. دغه راز په نحوي چاپیریال کې هم سنتاګ، تګمیم (نحوي واحد) تر ټولو کوچنی واحد ګڼل شوی دی.

تګمیم: د نحوي جوړښت هغه واحد دی چې د خپل ځان نه د کوم بل لوی واحد کومه برخه نه وي او هم د جوړښت په لحاظ د تجزیې وړ هم نه وي. یعنی هغه کوچنی واحد دی چې په سینټاکتیکي یا نحوي سیستم دننه ژبنی فورم پرې اندازه او ښودل کیږي ځکه چې په نحوي جوړښت کې (سیستم) تګمیم (نحوي واحد) دی او د یوه نه تجزیه کیدونکي جز په توګه منل شوي دی نو جمله هم نه تجزیه کیدونکی واحد ګڼل شوې ده. (په هره ژبه کې جمله د جوړښت په لحاظ یوه تجزیه کېدونکی واحد دی) په دې معنا چې که تجزیه شي، پوره مفهوم له لاسه ورکوي.

څنگه چې هره ژبه بې شمیره جملې لري نو ښایي چې داسې فکرونه شي چې د هرې جملې لپاره دې بې شمیره ساختماني شرحې او قاعدې ولري. په واقعیت کې د هرې ژبې اصلي ویونکي یو لړ محدود قواعد د ژبې د جملو د پېژندنې (درک) او تولید (رغاوښ) له پاره لري او د مفاهیمو د څرګندولو د پاره د همدغو ټاکلو (محدودو) قاعدو څخه ګټه اخیستل کیږي. په دې توګه نحوه هم په ژبه کې محدود قواعد د جملو ټاکلو او ښودلو لپاره شرح او توضیح کوي. د همدې اصل له مخې نحوه دغه ډول پېژنو:

نحوه د جملو په معنا او مفهوم باندې پوهیدل دي. د دغه نظر له مخې په نحوه کې د معنا مطالعې ته زیات ارزښت ورکول کېږي.

د یوې ژبې شکل د هغې د معنا نه ډېر با ثباته دی او په اسانۍ سره د هغې پوهیدنه او پېژندنه کیدای شي او علت یې هم هغه د ژبې چاپیریال دی چې د ژبې شکلونه (فونیمونه، مورفیمونه، نحوي واحدونه تکمیمونه) په کې شامل دي. مګر په مقابل کې د معنا چاپیریال او سیمه ډیره پراخه وي په دې علت سره چې ډیر ژبني شکلونه د یوې څخه ډیرې معنا ګانې لري او په ډېرو ځایونو کې کارول کېږي.

څنګه چې په نحوې کې د کلمو تنظیم د هغوي تړون او ارتباط د یو بل سره چې څنګه خبرې، فقرې، غونډونه، عبارات او جملې جوړ وي خپرل کېږي نو ځکه وایو چې د نحوې (Syntax) وظیفه د جملو او د هغوی ساختماني شرح ده یعنې د یوې ژبې د عبارتونو، فقرو (غونډونو) جملو او کلمو د نظام او جوړښت اصول او لارې چارې مطالعه کوي. په عمومي توګه یا په کلي ډول ښایي د نحوې برخه د هرې جملې په باب لاندینیو پوښتنو ته سم او علمي ځواب ورکړي.

1. د یوې جملې تر ټولو کوچنۍ برخه کومه ده، یعنې هغه کوچني واحدونه چې جملې جوړ وي؟

2. د جملې دغه برخې (اجزا) څنګه یو د بل سره یو ځای کېږي تر څو جملې جوړې کړي؟ یوه جمله باید تر وروستي بریده پورې وویشل شي.

3. وروسته له هغې چې د یوې جملې مورفیمونه مو په ګرامري واحدونو وویشل لږمه برېښي چې ددې پوښتنې د ځواب په لټه کې شو چې دغه ګرامري واحدونه څه نومېږي. او کوم دي؟

د ژبې په ګرامري مطالعې کې د الفاظو معنا او ساختمان دواړه په نظر کې نیول کېږي. د نړۍ په ژبو کې هره ژبه په خپل وار که له یوې خوا د ژبپوهنې په بنسټ ځینې ګډ ګرامري خصوصیات لري ولې له بله پلوه ځانګړي او ټاکلي خصوصیات هم لري چې د هرې ژبې په سترګه او جوړښت پورې اړه لري.

د مثال په توګه که د نړۍ ژبوته څیر شو په ځینو ژبو کې د صرف او نحوې ترمنځ کوم ټاکلی او معین بېلوالی نه لیدل کېږي نو په دې توګه صرف او نحوه په بېلا بېلو برخو او فصلونو (خپرکو)

باندې نه خپرل کيږي. خو د نړۍ په اکثرو ژبو کې صرفي او نحوي جوړښتونه (سربېره پر ځينو اړيکو) په اسانۍ سره جلا او بېل مطالعه کيږي.

څنگه چې زموږ مطلب د پښتو ژبې د نحوې موضوع ده د خپرل شويو موادو له مخې په پښتو ژبه کې صرفي او نحوي جوړښتونه په اسانۍ سره جلا او بېل مطالعه کيږي.

په دې توگه د مورفيم پوهنې او سينتيکسي بحثونه په بېلو بېلو برخو بېليږي. په نحوې کې نحوي ترکيبونه، غونډونه او جوړښتونه د ترتيب او تنظيم داسې اصول او قواعد لري چې د اشتقاق او گردان د طريقو او ډولونو تابع دي.

نحوي ترکيبونه (غونډونه)، جملې او د جملو ترکيبونه د نحوي واحدونو په توگه:

څنگه چې د مخه وويل شو، نحوه د گرامر د يوې ځانگړي (برخې) په توگه د يوې ژبې ترکيبونو، عبارتونو، غونډونو، فقرو، جملو د جوړښت ساختمان او په هغوی کې د کلماتو د ترتيب، مطابقت او رابطې اصول او قاعدې مطالعه او ترڅېړنې لاندې نيسي او يا د هغوی د قاعدو څخه غږيږي او د جملې د اجزاوو، ارکانو، قاعدو او قوانينو بيان په کې کيږي، نو له دې کبله ژبپوهانو د ژبې د مختلفو او بېلا بېلو برخو (اجزاو) د پيژندنې او مطالعې له مخې ځيني بېل او خاص واحدونه ټاکلي دي. د بېلگې په توگه د ژبې د صوتي جوړښت او ساختمان دپاره فونيم (Phoneme) او د صرفي (لفظي) ساختمان له پاره مورفيم (Morpheme) د واحدونو په توگه منل شوي دي په دې معنا چې:

- 1- فونيم د فونيم پوهنې (Phonology) واحد يا نه تجزيه کيدونکي صوتي غږي په توگه.
- 2- مورفيم د مورفيم پوهنې (مورفولوژي Morphology) يا نه تجزيه کيدونکي لفظي واحد په توگه.

3- دغه راز په (Syntax نحوه) کې هم د ځانگړو اصطلاحگانو سره مخامخ کيږو که څه هم په پښتو ژبه کې دغه سينتيکسي اصطلاحگانې خاصه نومونه نه لري مگر په نورو ژبو لکه (انگريزي، لاتيني، روسي او داسې نورو ژبو کې د (Tagmeme) تگميم (Syntagm سينتاگم) اصطلاحات شته چې په هماغه ژبو کې خپله معنا څرگندولای شي.

تگميم، سينتاگم، تاکسيم يا سينتيکتیکي ترکيب (نحوي جوړښت) هغه کوچنی نحوي واحد دی چې (د سينتيکتیکي) يا نحوي سيستم د ننه ژبنی فورم پرې اندازه او بنودل کيږي.

په معاصره ژبپوهنه کې د تګمېم، سینتاګم اصطلاح د یوناني سینتاګمه (Syntagma) څخه د یو ځای کیدو په معنا سره راغلی دی ولې په مختلفو او جلا اثارو کې یې معناګانې په توپیر سره راغلي دي (1).

په دې برخه کې د شوروي ژبپوه ریفرماتسکي نظر د سینتاګم په باب داسې دی: (سینتاګم د دوو غړو د ترکیب (مورفیم، لغت، د کلماتو ترکیب) څخه چې یو تر بله اړیکې ولري عبارت دي).

همدارنګه نحوه (Syntax) په دې ډول پېژندلې او څېړلې شو. په نحوي سیستم کې د تګمېم سینتاګم تجزې او ترکیب او د هغوي ترتیب او تنظیم ته سینتیکس ویل کېږي. په بله وینا سره په نحوي سیستم کې د نحوي واحدونو او د هغوي د مربوطه اجزاوو تجزیه، ترکیب، تنظیم او څرنگوالي ته نحوه (سینتیکس) ویل کېږي. څنګه چې په نحوي جوړښت کې (تګمېم Tagmeme یا سینتاګم Syntagma یو نحوي واحد دی او بیا یو نه تجزیه کیدونکی (نه بیلیدونکی) نحوی واحد په توګه راوړل شوی دی. نو دغه نحوي واحدونه ازاد ګرامري شکلونه جوړوي، په دې معنا چې هر یو غونډ (ترکیب) په مستقلة توګه پوره مطلب ورسوي. جمله چې د معنا له مخې یو نه تجزیه کیدونکی نحوي واحد دی نو په پښتو ژبه کې مونږ جمله د نحوي واحد په توګه منو (په هرې ژبې کې جمله د جوړښت، معنا له مخې یو نه تجزیه کیدونکی واحد دی چې بشپړ مطلب رسوي). په دې اساس (نحوه) د جملو او کلماتو د ترکیب د پوهې او مطالعې بحث ته وايي. د کلمو د ترکیب یا هغه اصطلاحات چې د دوو یا ډېرو کلمو (لغتونو) د یو ځای کیدو څخه منځته راغلي وي یا دا چې د دوو یا زیاتو لغاتو او اداتو د یو ځای کیدو (پیوستون) له کبله جوړ شوي وي. یادونه:

ځینې پوهان د ژبني ترکیبونو Phrases (جملوي جزیا نیمګړې جملې) مطالعې او څېړنې ته هم (Syntax) وايي. که چېرې دا ومنل شي نو په سینتیکس پورې تړلې تیوري به هم د ترکیبونو (Phrases) تیوري وي.

(1) 1973 (253)

د ترکیبونو یا فریز د تیوری څخه مطلب هغه مېتود دی چې د هغه په واسطه د جملې متن بیان او جملوي اجزا جوړېږي او یا دا چې د ترکیبونو (Phrases) له مخې متن بیان او جمله جوړېږي. څنگه چې پوهیږو ژبه د علایمو (نښو) یوه دستگاه ده. صوتي نښې، لفظي نښې یعنې دا چې صوتي نښې یوازې او یا هم په ترکیبي ډول لفظي نښې جوړوي او مطلب تر سره کوي او دغه نښې بیا په خپل وار یوازې او یا هم په ګډه کلي (عمومي) معناوي جوړوي چې ګرامري شکل ګڼل کیږي او په پای کې خبرې جوړېږي. دغه اړیکې چې د خبرو د مختلفو برخو او همدا راز د هغوي د اشکالو ترمنځ موجود دي د نحوي موضوع جوړوي.

کله چې یو ګرامري شکل د یوه لوی شکل یوه برخه وي نو داسې ویلی شي، چې دغه نوموړی شکل مقید (ناخپلواک) دی ځکه چې د یوه لوی شکل برخه (جز) نه وي بیانو ازاد ګرامري شکل دی چې مونږ دغه ازاد مستقل ګرامري شکل د تګمیم یا نحوي واحد په نامه یا دوو چې جمله یې محتوا ده.

د مثال په توګه که ووايو: دغه څوک دی؟ نو ددغه سوالیه جملې په ځواب کې که وویل شي، هلك نو مطلب پوره رسول کیږي په دې توګه هلك په دغه حالت کې یو تګمیم دی ځکه یو ازاد او خپلواک ګرامري شکل دی او د خپل ځان نه د کوم بل لوی شکل برخه (جز) نه دی مګر که د (هلك سره د هونبیار لفظ ورزیات کړای شي او د یوګرامري شکل په توګه (هونبیار... هلك) په ترکیب کې ولیدل شي نو بیا دلته (هلك) د خپل ځان نه د لوی شکل (ساختمان) د جز په حیث کارول شوی دی او مقید دی نو ځکه تګمیم ورته ویلای نه شو.

مګر که چېرې دغه ترکیب په ځانګړي توګه سره وګورو یعنې (هونبیار هلك) په توصیفي حالت کې تګمیم دی، ولې بیا هم که د (هونبیار هلك راغی) په ګرامري شکل کې څنگه چې (هونبیار هلك) د خپل ځان نه د لوی شکل یوه برخه ده نو ځکه تګمیم نه دی مګر (هونبیار هلك راغی) په خپل ذات کې تګمیم او یوه جمله ده. که چېرې دغه جمله په دې ډول سره (کله چې هونبیار هلك راغی) ووايو دلته ګورو چې په ګرامري شکل کې څنگه چې په یوازې او ځانګړي توګه یې معنا بشپړه او پوره نه ده او یو بل ګرامري شکل ته اړتیا لري نو ځکه دغه غونډ په دغه ډول سره تګمیم او جمله نه شو بللی، بلکې د یو بل شکل سره یو ځای ګرامري شکل یعنې پوره جمله (Sentence) جوړ وي لکه (کله چې هونبیار هلك راغی کارونه ویشل شول) دلته (کله چې هونبیار هلك راغی) او (کارونه ویشل شول) ګرامري شکلونه دواړه مقید دي یعنې د معنا له مخې یو بل سره رابطه او تړون لري.

څنگه چې د شکل له مخې گورو چې د جملې دواړه برخې هره يوه يې تقريبا پوره جملې دي او کيداي شي په خپلواک صورت کې هم استعمال شي او تگميم وگڼل شي، چې دا جملې د فقري (Clause) په نامه يادېږي. نو ځکه د ژبپوهنې د اساسونو په دې برخه کې د علمي څېړنو له مخې تگميم چې د جملې محتوا هم گڼل کېږي داسې تعريفوو: (تگميم يا نحوی واحد، داسې يو گرامري شکل دی چې د خپل ځان نه د لوی شکل برخه (جز) نه وي او يا د گرامري شکلونو تر ټولو کوچنی معنالرونکی واحد تگميم (Tagmeme) دی. نو تگميم تر ټولو کوچنی نه تجزیه کيدونکی نحوي واحد دی چې يو مستقيم، مستقل او با مفهومه گرامري شکل دی چې په نحوه کې پراخه برخه لري.

په دې لاندې مثال کې گورو:

(هلهکه) د ندا په حالت کې که څه هم دغه ډول خپلواک گرامري شکل د جوړښت له مخې نیمگړی دی مگر څنگه چې پوره معنا انتقالوي نوځکه (Uttrance) ورته وايي او (هونبیاره هلهکه) هم همدا ډول دی. خو (هونبیار هلهک راغی) که څه هم د شکل او مفهوم له مخې پوره دی مگر ددې له پاره چې ځينې وخت مقید کېږي لکه په دې مثال کې (کله چې هونبیار هلهک راغی.. دلته جمله مقیده شوه تر څو چې دویمه برخه رانه شي مطلب نه بشپړېږي.

په دې اساس (کله چې هونبیار هلهک راغی) مقیده فقره يا (Clause) بلل کېږي مگر (هونبیار هلهک راغی) خپلواک گرامري شکل دی. که په خپلواکه توگه وکارول شي. نو ځکه يې جمله Sentence يا تگميم بولو.

که چېرې يوگرامري شکل د خپل ځان نه د کوم بل لوي شکل برخه يا جزوي نو مقید گرامري شکل دی او که چېرې، د خپل ځان نه د لوی شکل برخه نه وي نو خپلواک گرامري شکل دی چې تگميم يا نحوي واحد هم گڼل کېږي.

اوس چې مو د تگميم يا نحوي واحد په باب څرگندونې کړې نو لومړی غواړو د جملې په باب ځينې لنډې څرگندونې او هم د ژبپوهانو له خوا د جملې په باب نظريې وړاندې کړو بيا به د پښتو ژبې ترکيبونو (Phrases) جلمو په ډولونو، جوړښتونو باندې رڼا واچوو. البته زمونږ د موضوع اصلی برخه ده.

جمله (Sentence)

جمله يوه عربي کلمه ده، په لغت کې مجموعې ته ويل کيږي.

جمله د انگريزي Sentence ، فرانسوي Propostion ، جرمني Staz ، هسپانوي Oracion او روسی ژبی پريدلو ژينیه سره برابره معنا لري، په هره ژبه کې د خپلو خپلو ځانگړو معناگانو درلودونکی وی. ولې گرامري معناگانې يې سره ورته يا يوگنل کيږي⁽¹⁾ د مثال په توگه:

(په انگريزي ژبه کې که د سېنټېنس کلمې ته ځير شو او څېړنه پرې وکړای شي سربېره پردې چې د جملې معنا لري يو لړ داسې نورې معناگانې لکه (پريکړه، حکم، جزا) او نورې هم لري. همدارنگه د سېنټېنس کلمه درټلو لعنت پرويلو او محکمې ته راکښلو په معناگانو سره هم راځي⁽²⁾.

دلته مونږ د جملې يا سينټينس د لغوي معنا سره څه کار نه لرو، بلکې غواړو په دې برخه کې د جملې په هکله د گرامر له مخې رڼا واچوله شي يعنې د جملې پېژندنه او څېړنه په گرامري چاپيريال کې تر سره شي. ښايي چې ددې مطلب د څرگندولو له پاره څه نا څه گرامرونو ته پاملرنه وکړو، خو مخکې تردې چې د جملې پېژندنه او تعريف وکړو بايد يادونه وشي، د جملې په باب بشپړ او مکمل تعريف چې هيڅ ډول سمونه او اصلاح ونه غواړي او د تل له پاره ثابت او ځاي پر ځاي وي نشته ځکه تعريفونه او مفاهيم ورځ په ورځ لاپسې کړه او بدلون مومي. د تفکر دودې او پرمختگ پروسه (جریان) ځای په ځای نه درېږي د بشپړتيا او پرمختگ په لور درومي.

په دې برخه کې ممکن په گرامرونو کې په عنعنوي تعريفاتو باندې زيات ټينگار شوی وي خو ددې پرنسيب له مخې چې په څېړنه کې تېر معلومات او پخوانی شتمني که څه هم نیمگړتياوې به ولري د نويو څېړنو په هکله بايد تر مطالعې لاندې ونيول شي تر څو نسبتاً کړه او نوي معلومات تر لاسه شي.

که نن د جملې په باب زموږ معلومات نیمگړي وي نو ښايي چې بله ورځ به لاپسې بشپړ او زيات شي. د پخوا څخه د جملې په هکله ډير تعريفونه شوي او د بېلو بېلو پوهانو له خوا ورته جلا جلا تعريفونه او څرگندونې شوي دي ولې په علمي توگه د جملې په باب معين ټاکلی او ثابت تعريف نه ليدل کيږي مگر په مقابل کې يې د دوو سونه زيات تعريفونه په دې برخه کې موجود دي⁽¹⁾.

د جملې په باب د پوهانو نظريي

(1)	.	.	.	1966	347
(2)	.	.	.	1356	(10)
(1)	.	.	.	1964	(280)

کله چې مونږ په وينا او ليکنه کې خپل فکر په شفاهي يا ليکلي بڼه افاده کوو نومجبريو چې جملې جوړې کړو ځکه چې زموږ وينا د جملو په مرسته څرگنديږي يا (د جملو څخه جوړه ده) په دې توگه زموږ افکار يوازې په جملو کې او د هغوي په مرسته افاده کېږي. په دې ترتيب د جملې پېژندنه د ارستو زمانې څخه پيل کوو.

جمله د يو منطقي قضاوت د افادې او پوهولو سلسله ده.

ارستو د جملې په باب داسې ويلي دي:

(هره نظريه (مفهوم) د جملې په شکل څرگنديږي مگر ټولې جملې مفاهيم نه څرگندوي. په جملو کې ممکن سوال، خبر داری او داسې نور مفاهيم ځای شي خو پرته له دې څخه ممکنه ده، چې يو فکر – د شعور د ځينو نورو اشکالو په واسطه هم ورسول شي. د دماغ فعاليت انځوروي:

جمله د احساس د څرگندولو وسيله هم ده⁽²⁾. همدارنگه په پخوانۍ فلاوژي کې جمله (مفاهيم د الفاظو په مرسته څرگند شوي وي او يا د الفاظو ترکيب چې پوره يو مطلب څرگند کړي⁽³⁾ په په لرغوني يونان کې د نن نه 2000 کاله د مخه يوناني پوه د يونيوس تراکس Dionysius Thrax د يوناني ژبې د قاعدې په باب يوه کوچنۍ رساله ليکلې وه. په هغې کې يې د جملې تعريف او پېژندنه په لاندې ډول کړې ده:

(جمله په نظم او نثر کې د کلمو او الفاظو د مجموعې څخه عبارت ده چې پوره معنا او مفهوم څرگند کړي)⁽¹⁾

وروسته بيا غربي (لويدیخ) گرامريستانو هم دغه تعريف منلی او کارولی دی. ولې د غربي گرامريستانو څخه د مخه عربي گرامر پوهانو هم دغه تعريف منلی دی چې کلام يا جمله هغې ته ويل کېږي چې اوریدونکي د هغې څخه پوره مطلب لاس ته راوړي.

په 19 پېړۍ کې دا هڅه رامنځ ته شوې ده چې جمله د يوه منطقي قضاوت فعلي ترکيب په توگه وپېژندل شي. د منطق له نظره د جملې په هکله بوسلايف ويلي دي (هغه قضاوت (نظر) چې د الفاظو په واسطه څرگند کړاي شي جمله ده)⁽²⁾.

(2)

(3) () 1975 (633) .

(1)

(1349) .(

د 19 پېړۍ پای او 20 پېړۍ پیل په لويديځه نړۍ او روسيې کې د جملې په باب روحياتي نظر منځ ته راغلی دی.

ددغه نظريې نمايندگانو څخه په روسيه (شوروی) کې 1-1 شاخمتوف دی چې د جملو په باب يې خورا زياتې څېړنې کړي دي خو بشپړې نتيجه يې ته هم نه دی رارسيدلي⁽³⁾ تردې وروسته ف.ف. فورتوناتوف د عنعنوي گرامر پلوي د جملې په باب داسې بيان کړي دي. جمله يو ډول د کلمو د ترکيب څخه گڼي او ليکلي دي:

(دوينا هغه گرامري ترکيبونه چې په جمله کې استعمالېږي په جمله کې د گرامري مبتدا او گرامري خبر په توگه راځي)⁽⁴⁾.

ايراني ژبپوه ډاکتر پرويز ځانلري د جملې تعريف د تراکس په توگه کړی دی يوازې (د نظم او نشر الفاظ يې ترينه ويستلي دي. په دې ډول (جمله مجموعه يې از کلمات است که بر روی هم دارائی يك مفهوم تمام وکامل باشد)⁽⁵⁾.

همدارنگه ځينو پوهانو د جملې تعريف داسې کړی دی:

(2) . . 1858 (110)

(3) . . 1975-233

(4) . . 1899-(36)

(5) -1349

(141)

جمله - د الفاظو او کلمويو داسې ترکیب دی چې یو بشپړ مفهوم افاده کړي. تر اوسه پورې په گڼ شمیر گرامرونو کې جمله یا کلام داسې راپېژندل شوی دی.

کلام، جمله هغه عبارت ته وایي چې لږ تر لږه له دوو کلمو څخه جوړه شوې وي او بیا په دوه ډوله بېلېږي، بشپړه جمله او نیمگړې جمله.

د بشپړې جملې څخه په همدغو گرامرونو کې مطلب دا دی چې اړوندونکي یې په اوریدو سره پوره مطلب ورځيني واخلي.

نیمگړې جمله چې اړوندونکي ترې پوره او بشپړ مطلب وانخیستلای شي. لکه (د گلانو غونچې، توره وریځ) ... او نور.

همدارنگه د جملې تعریف داسې هم راغلی دی: جمله د کلمو د یو ځای کیدو څخه جوړېږي چې د نحوې کوچنۍ واحد دی.

په بل ځای کې داسې بیان راغلی دی:

د یو مقصد د څرگندولو دپاره مجبور یو چې کلمې سره یو ځای کړو نو له دې امله د یو شمیر کلمو او لفظونو له یو ځای کیدو څخه کلام او جمله منځ ته راځي او د جملې په مرسته خپل مقصدونه یو بل ته څرگندولای شو. هغه توکي چې جمله یا کلام ورڅخه جوړېږي د کلام جزیا اجزابلل کېږي.

دغه پورتنۍ تعریفونه د پښتو ژبې په گرامرونو کې لکه د محمد اعظم ایازی قواعد پښتو د محمد گل مومند (د پښتو ژبې لیاره) د پوهاند رښتین په (ژبښودنه)، (پښتو گرامر، د عظیم شاه خیال) صرف و نحو پښتو) ... او داسې نورو کې راغلي دي.

د امریکې ژبپوهان بلوم فیلډ د جملې ساختماني تعریف دا ډول کړی دی. د جملې ساختماني معنا هغه معنا ده چې د جملې د توکونو په مرسته څرگندېږي بېله دې چې قاموسي (لغوي) خواوې په نظر کې ونیول شي.

د جملې د جوړښت او ساختماني معنا یوازې د بلوم فیلډ په ذریعه نه ده ښودل شوې بلکې اکاډیمیسن ډل. و شیر به هم دغه ډول موضوع بیان کړې ده.

د بلوم فیلډ مقصد د جملې له ساختماني معنا څخه د مورفیمونو هغه تنظیم او ترتیب دی چې د جملې په لغتونو پورې اړه نه لري یعنې لغوي ترتیب او تنظیم نه دی چې دا نظریه هم د چا مسکي

له خوا پر مخ ولاړه او پراختيا يې وموندله⁽¹⁾ ترانسفورميشنل گرامر چې په 1957 کال چا مسکي ليکلی دی د نحوي جوړښتونو په نامه اثر دی. دوي څرگنده کړه، چې که د يوې جملې کلمې په غير شعوري ډول انتخاب شوي وي نو بيا به هم ساختمانې معنا ولري خو په دې شرط که ژبني فورمونه منظم او سم ترتيب شوي وي. نوموړي ژبپوهان (بلوم فيلډ) گرامر ته د ژبنيو فورمونو د معنا لرونکي نظم په توگه گوري او زياتوي چې په ژبه کې د ژبنيو فورمونو معنا لرونکي نظم او ترتيب د ژبې گرامر جوړوي او دا هم زياتوي چې د ژبنيو فورمونو د پاره دا لاندې څلور لارې شته دي.

1- ترتيب 2- داواز برابر والی 3- فونيتيکي مشخصات 4- د هغو فورمونو انتخاب چې د معنا په څرگندولو کې د عامل په توگه مرسته کوي.

د جملې د تعريف د کره کولو له پاره ښايي جمله د فورم او معنا له مخې په پام کې ونيوله شي ځکه يوازې فورم جمله نه شي راپېژندلې او معنا هم په گوښې توگه سره د جملې پېژندنه نه شي کولای.

که چېرې داومنو چې جمله يو داسې نحوي واحد دی چې د فورم او معنا په شريک او گډ ارتباط سره ځانگړی ژبني سيستم جوړوي نو دا به هم ومنو چې دا نحوي واحد (جمله) يو ژبني سيستم هم دی. څنگه چې ژبه يو جلا ژبني سيستم دی او جمله په دې سيستم کې د نحوي واحد په توگه پېژنو نو بيا ويلی شو چې جمله هم يو کوچنی ژبني سيستم دی. په دې کې هيڅ شک نشته چې جمله معنا لري او يو مفهوم افاده کوي نوله دې کبله ښه به داوي چې د بلوم فيلډ نظريې ته پاملرنه وکړو.

دی وايي متکلم او خبرې کوونکی د عبارت په ذريعه اوریدونکی دې ته اړباسي چې شرايطو او حالاتو ته ځواب ورکړي. دغو شرايطو او حالاتو او په هغوی پورې مربوط ځواب ته د هغه عبارت معنا وايي يا په بل عبارت کله چې يو ژبني فورم له خولې څخه ووځي نو اوریدونکي هغې ته هم هغسې ځواب او عکس العمل ورکوي، چې د ټاکلي مربوطه ژبني شکل معنا گڼل کېږي.

بلوم فيلډ وايي چې د ژبني فورمونو معناگانې په عملي او علمي توگه هغه وخت ټاکل کيدای شي چې د پوهې ټولې ځانگړې بشپړې شي او پرمختگ ته ورسېږي نو بيا ويلی شو، چې جمله سربېره پر نورو سيستمونو يو سيمبوتيک سيستم هم دی په دغه سيستم کې (جمله د سيميم له

(1) Transformational Generative Grammar.

نظره اندازه کيږي او سيميم د جملې د اندازې له پاره معنوي واحد دي. څنگه چې څرگنده ده په کوي جوړښت کې اساس د نحوي واحد جمله (تگميم) دی په دې معنا جمله دويڼا هغه واحد دی چې مطلب ورسوي. جمله يا خبري يا پوښتني يا تعجبي يا امري وي او هر يو نحوي واحد د دوورکونو د اساس څخه جوړ شوی وي لکه مسنداليه او مسند، لکن جمله داجزاو په لحاظ په بسيط، مرکب او، مختلط شکل تقسيمېږي.

اوس چې په گرامرونو کې د جملې په باب څه معلومات وړاندې شو ښه به داوي چې د جملې په هکله د مورفيم بحث ته هم ورننوځو.

ليدل کيږي چې د نحوي واحدونو Syntactic Structure په جوړښت کې لفظي واحدونه Morphological Structure برخه لري. دغه واحدونه د موقعيت او نورو خصوصياتو له مخې په ترکيبونو او جملو کې په اسمونو، صفتونو، قيدونو، فعلونو او نورو اقسامو باندې تقسيمېږي، چې بيا دغه لفظي واحدونه د مستقل والي او استعمال له مخې په ازاد (خپلواک) او مقيد (نا خپلواک) باندې سره بېلېږي.

مقيد لفظي واحدونه: په صرفي او اشتقاقي جوړښتونو کې د ازادو لفظي واحدونو سره وند مختاري، ورستاري ښلي. په ژبه کې (ازاد- اساسی واحدونه) د مقيدو واحدونو سره ارتباط پيدا کوي يعنې په ترکيبونو او جملو کې د الفاظو ارتباط او يو ځای کيدنه صورت مومي او په دغه ترتيب سره الفاظ په يوه ټاکلي نحوي حالت کې واقع کيږي چې د ساختماني شکل Function Forma په نامه يادېږي.

لفظي واحدونه هر يو ځانته يوه خاصه گرامري گټه گوري لري لکه اسمونه چې د جنس (نارينه، ښځينه) عدد (مفرد، جمع) حالت (مستقيم، غيرمستقيم) (اصلي، غيراصلي) صورتونه لري. او فعلونه دوجهه لارمي، متعدي د شخص (1،2،3) او زماني مقولات لري. اشارې نژدې او لري صورتونه هم ښيي.

که مونږ د مورفيم د تعريف د پاره د جزياتو څخه تېر شونو خپل بيان داسې لنډوو، د يوې ژبې په خبرو کې کوچنی لفظي واحد دی چې معنا ولري. که چېرې په جمله کې ددغه مورفيمونو دريځ ته پاملرنه وکړو و به ليدل شي، چې په جمله کې د مورفيمونو د ځاي تغيير او تبديل د جملې په ارگانيزيشن (جوړښت) کې تغيير او بدلون پېښوي، له دې کبله هره جمله ځان ته جلا سيستم لري. همدغه علت دی چې ديوې ژبې زده کړه د جملو په يادولو اوزده کولو باندې زيات اړخ لگوي. د مجردو لغتونو په يادولو سره ژبه نه زده کيږي.

که په يوې جملې کې د مورفيمونو د راوړلو په وخت کې د دوي ترمنځ د لازم زماني او مکاني تناسب او رابطه ونه ساتله شي نو په داسې حالت کې سمه او اصلي معنا په لاس نه راځي.

لکه د (زه له پوهنځي څخه راغلم) 2- (زه له پوهنځي څخه راتلم) په جملو کې گورو:
 1- که (زه) څخه وروسته (را) مورفيم د زماني فاصلې له مخې داسې راشي چې د (غل) او (تل) دريښو څخه وروسته (em) م) د مورفيم سره زماني رابطه ونه ساتي نو بيا دغه ټاکلې معنا نه څرگندوي.

له دې امله جمله سربېره پر مورفيميك سيستم زماني او مكاني سيستم هم لري که چېرې دغو سيستمونو ته پاملرنه ونه شي دجملې څخه معنا نه شو اخيستلاى.
 اوس به دې ټکي ته ځير شو، چې د جملې سيستم څه شى دى که څه هم د جملې سيستمونه زيات دي خو مونږ د تعريف د پاره په خپله سيستم تعريفوو، وروسته به بيا تروسه وسه د جملې په نورو سيستمونو باندې خبرې وکړو.
 سيستم: هغه نظم او ترتيب دى چې د هغه په تغيير سره په (جوړښت) کې هم تغيير او بدلون راځي.

ترڅو چې د جملې د ساختمان اجزا او په هغې پورې مربوطه جريانونه او مميزات ونه پېژندل شي تر هغه وخته پورې د جملې پېژندنه گرانه ښکاري.
 څرگنده شوه چې جمله د ژبنيو فورمونو داسې مجموعه ده، چې نحوي واحدې جوړ کړى دى نو دلته به ځايه نه ده، چې دغه مجموعه مطالعه کړو.

د ژبني جملې د توکونو مجموعه يو ميخانکي مجموعه او امبارنه دى بلکې داسې مجموعه ده، چې هره پرزه = برخه (ژبني فورم) جلا او ځانگړى ځاى لري.
 د مثال په توگه د پښتو ژبې په يوې جملې کې گورو چې فعلي ژبني فورم داسمي ژبني فورم پر ځاى او اسمي ژبني فورم د فعلي ژبني فورم پر ځاى نه شي راتلاى مگر که را هم شي يا به جمله بې معنا او يا به د هغه مفهوم بل ډول افاده کيږي.

که ووايو: قلم مات شو. په دې ساده جملې کې (قلم) د يو اسمي جز په توگه د جملې د مبتدا په حيث او که ددغه اسم (قلم) ځاى بدل کړو او د جملې په خبر پورې يې و تړولکه دغه لاندې جمله:
 اخک قلم مات کړ يا اخک قلم واخيست.

په دې جملو کې (قلم) د جملې په فعلي برخه کې راغلى چې د خبر له اجزاو (متمم) څخه گڼل کيږي.

همدارنگه صوتي واحدونه د ماقبل دستوري جوړښتونو⁽¹⁾ په نامه ياديږي که څه هم په خپله معنا نه لري مگر د معنا د تغيير سبب کيږي. د ژبې په دواړو دستوري (گرامري) ساختمانونو کې دنده لري.

همدارنگه جمله د فونو لوژي له مخې د ژبنيو اوازونو داسې مجموعه ده، چې نحوي واحد جوړوي. دغه ژبني اوازونه د ځانگړي سيستم لاندې خاص نظم او ترتيب پيدا کوي. او داسې اختياري تسلسل نه دی، چې د ژبني سيستم د اصولو له رعايتولو څخه پرته زده شي بلکي د ټولنې د اجتماعي قرار داد سره سم منځته راځي او په هم هغه چوکاټ کې دننه زده کېږي. په هر صورت جمله د گرامر له مخې اوس داسې پېژندل شوې ده:

د وينا يو داسې خپلواک او مستقل صورت دی، چې په کوم بل صورت (ساختمان) کې د گرامري ساختمان د کومې بلې برخې حيثيت ونه لري.

د مثال په توگه:

1. څوک خبرې کوي؟
2. چا خبرې وکړي؟
3. په کوټه کې څوک ناست دي؟
4. تا څوک وليد؟
5. دغه ليکوال څوک دی؟

د پورتنیو سوالیه جملو ځواب د قرینې له مخې داسې راځي: (میرویس) چې دغه ځواب یو ځانگړی او مستقل شکل دی او د کومې بلې جملې یا (د کوم بل صورت) د کومې برخې حيثيت نه لري. مگر د پورتنیو جملو بشپړ ځوابونه داسې دي:

1. میرویس خبرې کوي.
2. میرویس خبرې وکړي.
3. په کوټه کې میرویس ناست دی.
4. مامیرویس وليد.
5. دغه ليکوال میرویس دی.

میرویس په دریو لومړیو جملو کې د مبتدا (فاعل) په توگه ځواب دی. په څلورمه جمله کې د مفعول په توگه ځواب دی. په پنځمه جمله کې د خبر د جز په توگه ځواب گڼل کېږي. په دې لحاظ میرویس یوازې او په ځانگړي توگه هم سم گڼل کیدای شي. ولې په دا ډول جمله کې لکه: میرویس توره او میړانه وکړه. دلته وینو چې میرویس په پورتنۍ جملې کې د یوه غړي (جز) په توگه دنده ترسره کوي.

یعنی میرویس د جملې معنا نه لري، بلکې په دغه غونډ (ترکیب) کې یوه برخه ده. چې په یوه مستقل او خپلواک صورت کې د گرامري جوړښت او ساختمان د یوې برخې حیثیت لري، چې دلته میرویس توره او میړانه وکړه، ټول عبارت یوه جمله ده. په عمومي توګه پوره جمله هغه ساختمان دی چې مسند الیه (فاعل) مفعول او مسند (فعل) په کې موجود وي.

لنډ عبارت: یا جمله هغه ته وایي چې منصرف (اوبښتونکي) فعل ونه لري او په خپله د کومې پوره جملې (ساختمان) برخه نه وي.

همدارنګه مونږ دغه ډول جملې په مقایسوي ډول تر څېړنې لاندې نیسو لکه:

1- زرمینې - راشه ! ځواب : ښه درځم

2- زرمینې راځې؟ هو درځم

دغه دواړه جملې د ساختمان او جوړښت له مخې د مبتدا او خبر د ترکیب او رغاوونې له مخې زیات توپیر نه لري مګر د خصوصیاتو او ممیزاتو د سیستم له مخې پوره توپیر په کې لیدل کیږي، ځکه پورتنۍ هره یوه جمله د جلا او ځانګړي ځواب او عکس العمل غوښتنه کوي. د همدغه اصل له مخې وایو چې جمله هغه نحوي واحد دی چې په تشریحي ساختمان کې د ځانګړو اصولو تابع دی یادا چې جمله هغه نحوي واحد دی چې ټاکلی اهنګ، تون، لحن او موسیقیت لري. له دې امله جمله د پورتنیو ممیزاتو له مخې هم یوه له بلې څخه بېلېږي په دې لحاظ د جملې په بېلونه کې عروضي واحدونه لکه (فشار، اهنګ، لحن، فصل، وصل) خاص ارزښت لري.

د تیرو خبرو په استناد یوه جمله لاندیني خصوصیتونه به لري:

1- نحوي واحد دی 2- دا نحوي واحد د مورفیمونو ترکیب دی.

3- د ژبنيو اوازونو سیستم دی. 4- د خاص زماني او مکاني سیستم تابع دی.

5- هره جمله ځانګړی لحن، تون او موسیقیت لري.

6- (د بلوم فیلډ په نظر جمله کیدای شي یو اواز وي یا یو نوم وي)⁽¹⁾ لکه ددغې لاندې جملې

ځواب: اکارونه دې خلاص شول؟

ځواب هو

2- د پښتو ژبې او ادب پلار څوک دی؟

ځواب، خوشحال

7- جملې ته د متن د اندازه کولو واحد هم ویلی شو.

8- جمله د معاشرت په جریان کې د فکر د انتقال، اخبار اساسي وسیله ده. همدارنګه جمله د وینا او محاورې ژبني واحد په توګه دیوې بشپړې او مکمل فکر څرګندونه ده. دغه راز هر جمله په ذهن کې د منعکس شوي واقعیت څرګندویه او ددغه ډول واقعیت په باب ټاکلې اظهاریه ده، ځکه ویونکې د جملې په چوکاټ کې نه یوازې د خارجي نړۍ او چاپیریال د پېښو په باب د څه شي اظهار کوي بلکې په دې باب د خپل نظر ټکي بیانوي چې ویل یې له واقعیت سره څه ارتباط ولري⁽¹⁾ مونږ په خپلې څېړنې کې د پښتو ژبې د نحوي واحدونو (جملو) په شاوخوا کې د پورتنیو یا دوشوو نظریو له مخې دغه لاندې پرنسپيونه په خیال کې ساتل غواړو او دیوې بشپړې جملې عمومي مشخصات داسې بیانوو:

1- د بشپړې جملې څخه مطلب هغه خپلواک (مستقل) ګرامري شکل دی چې د جوړښت او معنا له مخې بشپړ مطلب وي.

2- د جملې په جوړښت کې د جملې اصلي او اساسي ارکان⁽²⁾ موجود وي.

3- جمله (نحوي واحد) چې د کوم بل لوی شکل (ساختمان) برخه (جز) نه وي.

4- جمله نه تجزیه کیدونکې نحوي واحد یعنی تګمېم د یکه تجزیه شي خپله بشپړه معنا له لاسه ورکوي.

5- په جمله کې د تشکیلېدونکو اجزاو (برخو)⁽³⁾ ترمنځ نحوي رابطه موجوده وي او په وینا (خبرو) کې مشخص عروضي خصوصیات (چې وروسته به پرې رڼا واچوله شي) او هم په لیکنې کې دلیک دود د نښو نښانو په مرسته د هرې جملې حدود (بریدونه) سره جلا کیږي چې ددغو نښو د استعمال د ځایونو پېژندنه ضروري ده.

1966 4 .

(1)

() () (2)

... + + .

Constituent -3

.

()

()

دویم څپرکی

ترکیب (غونډه - عبارت)

څرگنده ده چې ویل پوهنه (نحوه) د گرامر د یوې برخې په توګه او په یوې جملې کې د کلمو (مورفیمونو) د گرامري ترکیب یو ځای کیدو طریقه، ترتیب او معنوي رابطه په ټاکلې ژبې کې څېړي په دې معنا چې د جملو لفظي جوړښت او معنوي رابطه څېړي او همدارنګه د جملو لفظي جوړښت او معنوي ځانګړتیاوې مطالعه کوي، نو څنګه چې د نحوي څېړنې د مطالعې او څېړلو اصلي او اساسي مواد جملې دي نو په هم دې توګه د کلمو ترکیب (د الفاظو، غونډونو) هم د جملو په جوړښت کې یو توکی یا یوه برخه ګڼله کیږي.

لکه: هلك ولويد. یوه ساده جمله ده او دغه جمله د دوو کلمو څخه جوړه ده. لومړۍ برخه یې (هلك) چې د جملې فاعل (مسند الیه) اودو همه برخه یې (ولويد) فعل (مسند) دی. که چېرې په همدغې جملې کې د جملې د فاعل (هلك) سره ځیني مورفیمونه چې نحوي رابطه سره ولري یو ځای شي په دې وخت کې دغه فاعل (هلك) د خپلو مربوطه اجزاء سره یو ترکیب (عبارت) دی لکه:

ښه هلك، یو ډېر ښه هلك، یو غښتلی تکره ښه هلك . . . دغه ډله کلمې د یو بل سره نحوي رابطه لري او په پورتنۍ جمله کې د هلك سره د مبتدا په حیث راځي او هم د هلك په ځای راتلای شي چې دغه د ترکیب (غونډه) (عبارت) په نامه یادېږي. همدارنګه د (ولويد) فعل سره چې د جملې مسند دی یو شمیر نورې کلمې یو ځای شي. دغه ډله کلمې چې نحوي رابطه هم سره ولري د جملې مسند (څېر) کې سره راځي.

لکه: سخت ولوید. په زوره ولوید. سخت په زوره ولوید. یا وران ولوید. ډېر وران ولوید. خورا ډېر وران ولوید. بې ځایه خورا ډېر وران ولوید.

په پورتنۍ اسمي غونډ کې گورو چې هلك د غونډ اصلي جزدي او د خپلو متعلقاتو سره یو اسمي غونډ گڼل کېږي او په دویمه برخه کې ولوید د فعلی (غونډ) (عبارت) اصلي او اساسي جزدي نو فعلی غونډ (ترکیب) ورته ویلی شو. مگر دواړه ترکیبونه (اسمي او فعلی) په ځانگړي توگه بشپړ مطلب نه رسوي او دیوه غونډ (ترکیب) په راوړو سره په ځانگړي توگه معنا ناتمامه پاتې کېږي.

2- د ترکیب اصطلاحگاني او نظريې:

اوس چې د ترکیب (Phrase) په هکله څه معلومات ترلاسه شول. غواړو په پښتو ژبه کې د افغاني او خارجي گرامر پوهانو نظريې او اصطلاح گاني هم ذکر کړو.

په دې برخه کې تر هر څه د مخه غواړو د پښتو ژبې د کلمو ترکیب چې په لاندې ماخذونو کې د سلواسچېتانيا⁽¹⁾ د کلمو ترکیب (Phrases)⁽²⁾ نیمگړي ترکیبونه⁽³⁾ کلام ناقص⁽⁴⁾ ناقص مرکب⁽⁵⁾ عبارت⁽⁶⁾ او غونډ په نومو سره نومول شوي دي تر غور او مطالعې لاندې ونیسو.

دا خو جوته خبره ده، چې دوینا او خبرو په ترڅ کې الفاظ او وینونه په ځانگړي توگه پوره معنا نه شي څرگندولی، نو د یوې معنا د پوره او بشپړې څرگندونې له پاره د وینونو (الفاظو) ترکیب، یو ځای کیدنه او د هغوي ترمنځ نحوي رابطه ضروري خبره گڼله کېږي.

په جملو کې د کلمو ترکیب، رابطه او د گرامري قاعدو خیال ساتل ډېره ضروري خبره او مهم رکن دی. څنگه چې ترکیبونه په جملو کې ستره نحوي دنده لري نو ښایي چې ددغو ترکیبونو په برخه کې پوره څېړنه او مطالعه وشي.

مونږ ته معلومه ده چې د نړۍ په ډېرو ژبو کې د ترکیبونو موضوع ډېره ستره برخه لري چې بیا په بېلا بېلو ډلو او گروپونو ویشل کېږي.

(1) 1974 (193) .

(2) 1354 (451) .

(3) 1317 (317) .

(4) 1327 (182) .

(5) (283) .

(6) 1349 (15) .

که چېرې مونږ خپلې لرغونې مورنۍ پښتو ژبې ته پاملرنه وکړو او په ډېر غوراو ځير ورته وگورونو جوته به شي چې په پښتو ژبه کې هم دغه ترکيبونه راز، راز او د اندازې نه زيات دي. او هر ترکيب په خپل ځای او موقع ځانگړې معنا او مفهوم بڼندي. په پښتو ژبه کې ترکيبونه ځانله خاص ډولونه او قسمونه لري چې هر يوبه يې په خپل ځای وښودل شي.

دلته دا خبره ضروري ده، چې د مستقلو ترکيبونو Phrases، اصطلاح (ايډيوم Idiom) او داسې نورو ترکيبونو سره توپير وشي.

ترکيب (غونډه)

ترکيب د دوو يا زياتو (خپلواکو او ناخپلواکو) کلمو او مورفيمونو يو ځای کيدو څخه عبارت دی چې اجزايې يو له بله سره گرامري ارتباط ولري، يا د دوو يا زياتو خپلواکو او ناخپلواکو مورفيمونو مجموعه ده چې برخې يې يو بل سره گرامري رابطه ولري. د ترکيبونو د څېړنې او مطالعې څخه داسې جوتيږي چې ترکيبونه د معنا، جوړښت له مخې بيل ډولونه لري. ترکيبونه (غونډونه) برسېره پردې چې د جملو په جوړونه کې برخه لري په ځانگړې توگه د نحوي واحدونو وظيفه هم سرته رسوي.

ځيني گرامريستان لکه ف.ف. فورتون اتوف⁽¹⁾ اوم. ن. پيترسون⁽²⁾ نحوه Syntax د ترکيبونو (Phrases): څېړنې او مطالعې ته وايي او جملې يې د ترکيبونو يو ډول (قسم) گڼلي دي. د پښتو ژبې په گرامرونو کې د ترکيبونو ذکر په لاندې ډول راغلی دی. پښتو ژبې لپاره کې داسې څرگندونه شوې ده:

(د نحوي علم د خبرې کلام ترکيب او تاليف او د کلمو د استعمال موقع بيانوي. کلام: هغه نطق او عبارت ته وايه شي چې د مقصد د بيان د پاره ويل کيږي. ترکيب: د خبرو هغه بيئت (ډلگۍ) ته ويل کيږي چې د دووليا زياتو کلمو څخه حاصله شوې وي. ترکيب دوه ډوله دی يو (نيم گړی ترکيب بل بشپړ ترکيب)⁽¹⁾.

(1) . 1970.

(2) .

همدارنگه محمد اعظم ايازي په خپلې کوچنۍ رسالې پښتونخواه کې د ترکيبونو يادونه کړې او د کلام اقسام تر سرليک لاندې داسې ليکي: کلام پردوو ډولو دی: (کلام ناقص او کلام تام)⁽²⁾

همدارنگه د هر برت پنزل پښتو گرامر کې د پوره عبارت او لنډ عبارت ذکر راغلی او هم د مرکبو کلمو يعنی د ترکيب Phrases اصطلاحگانې يادې شوي دي. دلته عبارت مقصد له جملې څخه دی. په دې توگه د ترکيب په برخه کې دا داتي ترکيبونو اسمي غبرگو ترکيبونو، فعلی ترکيبونو او داسې نورو يادونه يې کړې ده. عظيم شاه خيال (د پښتو رف ونخواه) کې د ترکيبونو په باب داسې څرگندونه کړې ده: مرکب د دوو يا ددوو څخه زياتو کلمو يو ځای کولو ته ترتيب وايي او په دې کې چې کومه خبره يا جمعه جوړه شي هغه ته مرکب کلام وايي مرکب يا کلام دوه قسمه دی.

1- ناقص يا نيمگړي مرکب کلام (2) تام مرکب يا کلام يا جمله.

په ناقص مرکب کې داسې وايي: هغه مرکب ته وايه شي چې څه پوره خيال يا مطلب ترې نه څرگندېږي يعنی داسې مرکب چې اوريدونکی ترې پوره فايده وانخستې شي او تسله يې پرې ونه شي او هغه د پوره مطلب د بيان منتظر وي لکه:

د انوراس، هغه دارو، ناقص مرکب تل د يوي جملې جزوی⁽³⁾.

همدارنگه د ترکيبونو په باب د پوهاند رښتين علمي اثر⁽⁴⁾ په لاس کې لرو چې د لغت پوهنې (لکسيکالوجی) په برخه کې ډېر ښه معتبر مواد لري. د ترکيبونو په برخه کې هم په زړه پورې مواد لري، چې پوره د استفادې وړ گڼل کېږي. په دغه اثر کې د اسمي ترکيبونو ټول ډولونه، غبرگ ترکيبونه، بشپړ نابشپړ، عددي، ضميري، قيدي، صفتي او داسې نور... او هم دارنگه د فعلي ترکيبونو مثالونه هم راوړل شوي دي.

(2) 1327.

(3) 283.

(4) 1327.

همدارنگه پوهاند رښتین د پښتو ګرامر دویم توګ کي د نحوي واحدونو (ترکیبونو) په برخه کي پوره مفصل معلومات وړاندي کړي دي⁽¹⁾.

د ترکیب مشخصات:

اصل مطلب په دی کي دی چې دغه ډول ترکیبونه د مفهوم او معنا د افادې له مخې د الفاظو، کلمو سره یو شي ګڼل کیږي مګر فرق یې دادی چې دغه ډول ترکیبونه مرکب مفهومونه څرګندوي او د نومونو، فعلونو معنا ګانو ته زیاته ټاکلې او مشخصه بڼه ورکوي.

د مثال په توګه: خواږه انار، لومړی لوست، د پښتو لوست، اته بجې. نو په دې اړه ویلي شو:

1. ترکیب د دوو یا زیاتو مستقلو یا نامستقلو کلمو څخه جوړیږي.
2. په ترکیب کي یوه کلمه د بلې تابع ګرځي.
3. په ترکیب کي د کلمو ترمنځ نحوي رابطه ټینګیږي.
4. ترکیب نسبت کلمې ته پراخه او مرکب مفهوم څرګندوي.
5. د جملې او ترکیب ترمنځ توپیر او بېلوالی ضروري دی.

د پښتو ژبې په ترکیبونو کي د کلمو ترتیب:

د کلمو ترکیب د ګرامري قاعدې (د مطابقت) له لارې سرته رسیږي او په دې کي د کلمو ترتیب هم برخه لري.

په دې اساس که چیرته د کلمو په ترکیب کي د کلمو ترتیب او مطابقت (سمون) په پام کي ونه نیول شي نو پوره مطلب او معنا هم لاس ته نه راځي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ژبه کي د توصیفي ترکیب (غوندې) ترتیب داسې دی چې لومړی صفت او بیا موصوف راځي. (صفت + نوم). په ګرامري لحاظ صفت د موصوف تابع وي لکه: ناولې څېره، ښېرازه سیمه، ښکلې ودانۍ/ مګر که ووايو څېره ناولې، سیمه ښېرازه نو بیا دا هغه ترکیب (Phrase) نه دی چې ټاکلي معنا څرګنده کړي په دغه صورت سره د کلمو او ویونو بې اساسه ترکیب (یو ځای کیدنه) کومه ټاکلې معنا نه ورکوي.

- 2- د پښتو ژبې په نحوي سیستم کې د کلمو د رابطې وسیله (سړینې، پسینې) دي چې د هغو په مرسته هم ترکیبونه جوړېږي لکه: د هېواد شاپې دښتې، د افغانستان غرونه.
- 3- څنگه چې د کلمو په ترکیب کې د کلمو (الفاظو) رابطه او ترتیب ارزښت لري نو همدارنگه په جملو کې هم ډېر ارزښت لري، ځکه د ټول ترکیب معنا او مطلب د کلمو په ترتیب پورې اړه لري.
- 4- په پښتو ژبه کې د ترکیبونو د څېړنې له مخې ویلی شو چې ترکیبونه د نورو اریایي ژبو په څېر په جلا او بېلو ډلو او ډولونو ویشل کېږي.

د معنا او جوړښت له مخې:

په پښتو ژبه کې خپلواک ترکیبونه: هغه دي چې د مستقلو مورفیمونو له ترکیب څخه جوړ شوي وي دغه ترکیبونه په ټاکلو او ناکلو باندې هم بیلېږي:

الف: ټاکلي ترکیبونه: هغه دي چې د ترکیب اجزا یې ټاکلي او ثابت وي⁽¹⁾ او د هغو اجزاو پر ځای نشو کولای بله کلمه راوړو ځکه دغه ترکیب په خپل ځای ټاکلی او پوره مطلب په مستقیمه توګه وړاندې کوي لکه:

د کابل پوهنتون، د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د قبايلو وزارت، د پښتنو مشر، د میوند څلی، د ملالۍ مېړانه، د پښتنو مېړانه، نوی ښار، پښتني دودونه.

ټاکلي ترکیبونه معمولا د یوې مرکبې کلمې په توګه پریوه معین او مشخص شي یا کس پورې اړیکه پیدا کوي.

ځیني دغه ډول (ترکیبونه) او عبارتونه هم خاص نومونه جوړ وي. ټاکلي ترکیبونه د اضافي او توصیفي له ډول څخه دي⁽²⁾.

ب: نا ټاکلي ترکیبونه: هغه دي چې جوړوونکي یا ترتیبوونکي برخې یې ټاکلې او ثابتې نه وي په دې معنا چې د جوړ شوي ترکیب د اجزاو پر ځای په بېل بېلو مواردو (ځایونو) کې ځیني نورې کلمې راوړل کېدای شي لکه:

(1) . . 1 101 .

(2) () () :

د ملالۍ کمیس، د اجمل کوټه، زمونږ کتابونه، تور کمیس، لس تنه، خو تنه... او داسې نور. . . په پښتو ژبه کې د ځینو ټاکلو او مشخصو اضافي او توصیفي ترکیبونو څخه پرته نور ټول ترکیبونه د ناټاکلو (غیر ثابتو) ترکیبونو له جملې څخه دي.

ج: - په پښتو ژبه کې زیات شمیر ترکیبونه شته چې د یوې معنا د پوره او بشپړې افادې د پاره په مقیده توګه استعمالیږي چې دغه ترکیبونه په جوړه تکراري... توګه مروج دي. دغه ترکیبونه د جوړښت له مخې په بشپړ او نا بشپړ (مکمل - نا مکمل) باندې ویشل کیږي. په بشپړو او نابشپړو ترکیبونو کې یوه کلمه د بلې کلمې سره نه تابع کیږي خو په تکراري او جوړه توګه سره راځي. لکه: پاک سپیڅلی، مخامخ، غرونه غرونه، ډول ډول، رنگه رنگه، خواږه خواږه، جوړه جوړه، نیغ نیغ، ژر ژر، من من، خروار خروار، سور سور.

نیمګړي یا نابشپړ مثالونه لکه: چای مای، ډوډۍ موډۍ، کارمار، کوږ وږ، کډوډ، البته د پورتنیو ترکیبونو په باب بشپړ معلومات د لوی استاد پوهاند رشتین اثر وګورئ⁽¹⁾

څنګه چې دمخه مو اشاره کړې ده خپلواک (ازاد) ترکیبونه په اسمي او فعلي ډلو باندې ویشل کیږي نو دلته دا هم زیاتو چې داسمي او فعلي ترکیبونو ترمنځ زیات توپیر هم لیدل کیږي، ځکه اسمي ترکیبونه او فعلي ترکیبونه د معنا د بشپړ تابه یا نابشپړ تابه له مخې سره توپیر لري یو اسمي ترکیب د جملې د مبتدا په حیث او فعلي ترکیب د جملې د خبر په توګه راځي چې په دې برخه کې به په خپل ځای د اسمي او فعلي ترکیبونو (عبارت) مثالونه راوړل شي.

د جملې او ترکیب (غونډه) ترمنځ توپیر:

د جملې او ترکیب ترمنځ خاص توپیر شته ځکه هغه ځانګړتیا چې د جملې په جوړښت کې موجوده ده، په ترکیب کې نه لیدل کیږي. د یوې جملې مبتدا او یا خبر هر یو د ترکیبونو (غونډونو) (اسمي - فعلي) څخه جوړیږي. د مثال په توګه. په بشپړې او پوره جملې کې مبتداء او خبر او همدارنګه د هغوي متعلقات ځای لري مګر په ترکیب کې دغه برخې نیمګړې وي خو په پښتو ژبه کې هر ډول کلمې او داسمي یا اداتي ترکیب یو لنډ (Utterance) عبارت (جمله) تشکیلوي شي. د لنډ عبارت څخه د رومبي یا ورپسې عبارتونو له قرینې څخه ددغه عبارت مستقلوالی د عبارت له سر او اهنګ څخه معلومیږي لکه:

سبا؟، زما په کور کې؟، ای سریه!

هو صاحبه!، بلی هوا، نه نه، (وا وا وا! او داسې نور ترکیبونه⁽¹⁾) مگر که چېرې دغه لاندنيو ترکیبونو ته نظرواچو، نو بیا د عبارت (لنډ عبارت) یا جملې په بڼه نه شي راتلای، خو د یو بشپړ او مکمل ترکیب (Phrase) حیثیت به ولري. لکه: سور قلم، ښکلې ننداره، گران هېواد که چېرې ووايو: (دا) سور قلم دی.

(دا) ښکلې ننداره ده. نو دا به ساده جملې وي. په دغه ډول ترکیبونو کې معمولاً کلمې یو له بلې سره په جنس، عدد، حالت کې گرامري مطابقت څرگندوي. په پښتو ژبه کې د کلمو او عبارتونو ترتیب او گرامري مطابقت ضروري دی.

لکه: د سیند خپه، داسونو شیا، مست هاتیان، شنه زمریان، لوی غر

په پښتو ژبه کې د ترکیب (غونډ) ډولونه:

په پښتو ژبه کې ترکیبونه په دوو ډلو سره (اسمي اوفعلي) بېلېږي چې بیا هره ډله یې په خپل وار سره په جلا ډلگيو ویشل کېږي.

لومړی: اسمي ترکیبونه (Phrases) او ډولونه یې:

اسمي ترکیبونه هغه دي چې د ترکیب اصلي او اساسي برخه (اجزا) یې نوم (اسم). وي او دغه اسمي ترکیبونه په جمله کې د مبتدا (مسند الیه) او په اسمي جمله کې د خبر (مسند) په برخه کې راځي.

اسمي ترکیبونه په لاندې ډلگيو ویشل کېږي:

اضافي ترکیب:

دا هغه ډول ترکیبونه دي چې د یو اسم نسبت یو بل اسم یا ضمیر ته شوی وي یا په بله وینا سره که چېرې دوه نومونه د (اضافت) د مالکیت مقید مورفیم په واسطه له یو بل سره ارتباط پیدا کړي نو یو اضافي ترکیب لاس ته راځي.⁽²⁾

د پښتو ژبې په اضافي ترکیبونو کې معمولاً یونوم مضاف الیه او بل نوم د مضاف په توګه وي چې مضاف د مضاف الیه څخه وروسته راځي.

(1) 1340 (194) .

(2) 1349 (150) .

په پښتو ژبه کې اضافي ترکیبونه په لاندې توګه جوړېږي:

(د) د اضافت توري + نوم + نوم

د + مضاف الیه + مضاف

بیلګه: د ننگرهار ولایت، د پښتونخوا غرونه، د پوهنتون کتابتون، د خوشحال خان د ستار نامه، د کابل ښار.

الف: اضافي ترکیب (عبارت) د معنا له مخې د لاندینيو مقصدونو لپاره راځي.

1- د ملکیت یا نسبت او قرابت معنا څرګندوي لکه:

د پوهنځي محصلین، د افغانستان خلک، د زمري کتاب، د ملالۍ کڅوړه، د ځلمي ورور.

2- د اختصاص په مفهوم سره:

د ښي گلونه، د کابل ښار، د کابل مڼې، د ښار و خاله، د جرګو وطن، د زمريو کور، د قبايلو جرګه، د مشرانو جرګه.

3- د بیان او وضاحت په معنا :

د زرو ګوته، د خاورو کنډولي، د اخترو ورځ، د سپوږمۍ شپه.

4- د تشبیه په مقصد:

د سترګو تور، د بېلتون اور، د ښو غشي، د مینې اور، د لستوني مار، د انځرګل، د فکر ټال، د عقل لاس.

5- د ظرفیت په معنا : داوبو جام، د غوړو تیم، د چایو ډبلی، د اوبو گیللاس، دوینو جام، د میو جام.

6- د وړتوب په مفهوم:

د لیدنې وړ، د مرکې وړ، د دوستۍ وړ، د خوړ لومڼه، د وژلو سپری، د دوستۍ خلک، د اشنایۍ وړ، د ویلو خبره.

ب: د جوړښت له مخې اسمي ترکیبونه:

نومیز (اسمي) ترکیبونه په ساده او مرکب ډول دي:

الف: هغه ترکیبونه چې د دوو ساده و (مفرد) نومونو څخه جوړ شوي وي. لکه :

د + نوم + نوم:

د سيند غاړه، د پسرلي موسم، د علم رڼا، د انصاف تله، د نارنج مېله، د پسرلي وږمه، د انارگل.

ب: هغه تركيبونه چې لومړی اسم (مضاف اليه) يې يو مفرد اسم او دويم اسم (مضاف) يې د جمع عدد نوم وي:

د + اسم (مفرد) + اسم (جمع)
د ننگرهار باغونه، د نارنج گلونه، د باغ گلونه، د بڼ چوني، د هوا مرغان د داور تورې د اور لمبې.

ج: هغه تركيبونه چې لومړی اسم (مضاف اليه) د جمع عدد او دويم نوم (مضاف) يې مفرد نوم وي:

د + (جمع عدد) نوم + مفرد (اسم).
د غرونو هوسۍ، د ستورو رڼا، د گلانو ښکلا، د تورو بريښنا، د اسونو شپا.
د: اوس به دلته مضاف اليه او مضاف دواړه د جمع عدد نو مونه وي:
د + جمع عدد نوم + جمع عدد نوم.
د خلکو ارزگانې، د بورگانو اوازونه، د خاتولو جنډي. يا مضاف اليه مرکب نوم او مضاف ساده (مفرد) نوم وي.

د قصه خانۍ بازار، د کابل پوهنتون محصل، د پښتو ټولنې ودانۍ.
ه: مضاف اليه (مفرد نوم) او مضاف صفت وي.
د + (مفرد) نوم + صفت: دروغتون ناروغ، د ليونتون ليونی، د زمانې پوه. د کور مشر، د زمانې هوښيار.

و: هغه تركيبونه چې مضاف اليه د جمع عدد نوم او مضاف يې اسم معنا وي لکه:
د زړ ورو خپلوي، دنا اهلو دوستي، د خلکو اشنايي.
ز- مضاف اليه (اسم) (مفرد، جمع) او مضاف فعلي صفت وي:
د + نوم (مفرد - جمع) + فاعلی صفت:
د پسرلي ښکلونکي، د مجلې چلوونکي، د مجلې چلوونکي، د مجلو چلوونکي، د جريدو خپرونکي.

د + نوم (مفرد) + مفعولي صفت:

د زمانې رټلې، د خلکو خپلې.

ح: مضاف الیه د توصیفی ترکیب مفرد په توګه او مضاف د مفرد نوم په توګه راغلی وي.

د + توصیفی ترکیب (مفرد) + (مفرد) نوم.

د نوي ښار جمات، د سره قلم قیمت، د نوي کال ورځ، د لوی خدای کلام.

ط: مضاف الیه د توصیفی ترکیب (جمع) او مضاف د مفرد نوم وي.

د توصیفی ترکیب (جمع) + (مفرد) نوم

د لویو ښارونو اوسیدونکی، د رڼا ورځو غل.

د ژپړو ګلو باغ، د تورو سترګو رنګ.

ک: مضاف الیه توصیفی ترکیب (جمع) او مضاف هم د جمع عدد نوم وي.

د تورو غرونو لیوان، د سرو انارو باغونه (ونې). د لویو غرونو زمریان، د شنوونو توتیان.

ل: هغه ترکیبونه چې مضاف الیه مفرد اسم او مضاف یې توصیفی ترکیب وي.

د + اسم + توصیفی ترکیب (مفرد).

مفرد: د زمانې هوښیار سړی، د قوم سپین ږیری، د پسرلي خوږه وږمه.

د + اسم (مفرد) + توصیفی ترکیب (جمع عدد).

دغم درانه خوبونه، د خوشحالی لنډ وختونه، د ملګرتوب ښې ورځې، د ژمي اوږدې شپې، د

ژمي لنډې ورځې.

م: مضاف الیه د جمع عدد نوم او مضاف توصیفی ترکیب (مفرد) (جمع)

د + جمع عدد د نوم + توصیفی ترکیب (مفرد)،

د + جمع عدد نوم + توصیفی ترکیب (جمع).

د اوبو ډک جام یا د اوبو ډک جامونه

د شودو غټ پیروۍ- د کوچیانو اوږده کتارونه

د مستو ډکه کټوه- د سیندونو مستې خپې، د بوراګانو سوې نغمې.

ن: په دې ډول ترکیب کې مضاف الیه فعلی صفت (فاعلي، مفعولي) او مضاف توصیفی

ترکیب، عددي، اشاري... ترکیبونه وي.

الف: د + فعلی صفت (فاعلي مفرد) + توصیفی ترکیب.

مفرد	جمع
د ليکونکي بڼه مقاله	د ليکونکو بڼې مقالې
د پوهاند پوخ نظر	د پوهاندانو پاڅه فکرونه
د څېړاند علمي څېړنه	د څېړاندانو درنې وظيفې
د څارندوی درنه وظيفه	د څارندويانو درنې وظيفې
د تللي هېرياد	د تللو هېريادونه
2- د + فعلي صفت (مفعولي) + توصيفی ترکیب.	
د ډبیدلي ژیره څېره	
دوهلي تیزه منډه.	
درټل شوي ځوړند سر	
ب: فعلی صفت + عددي صفت.	
د + فعلی صفت + عددي صفت:	
د گندهونکي يو ماشين.	د بنوونکي يو کتاب
د ځوړول شوي يوه خبره.	د پرزول شوي څړه څېره.
جمع :	
د گندهونکو درې ماشينونه	
د بنوونکو لس کتابونه.	
ج : د + نوم + اشاري ترکیب =	
د بڼوال دغه باغونه.	
د وطن هغه دښتې.	
د کلی وال هوغه ونې.	
د + مضاف اليه (مفرد، جمع) نوم او مضاف عددي ترکیب وي:	
1- د + نوم (مفرد) + عددي ترکیب:	
د ژوند يوه ښکلا، د سړيو وينښته، د ونې يوه لښته، د کوټې څلور ديوالونه.	
2- د + نوم (جمع) + عددي ترکیب:	

- د کورونو څلور ګوتونه، د لاسونو پنځه ګوتې، د ملګرو پنځه بکسونه.
- 3- بل داسې چې: د + عددي ترکیب + نوم (مفرد).
د یوې ونې منځه، د څلورو تنو خیال، د لسو تنو زور.
- 4- د + عددي ترکیب + نوم (جمع)
د څلورو تنو نظریې، د سلو تنو جرګې.
- 5- د + عددي ترکیب + عددي ترکیب:
د پنځو تنو پنځه برخې، دیوه کلي یو مشر، دیوه کلي یو سپین ږيري.
- ح: مضاف الیه عددي ترکیب او مضاف توصیفی ترکیب راغلی وي. د یوه مین درمند زړه د یوې ونې لویه څانګه، د یوه کتاب لویه برخه.
- اوس په دې برخه کې ګورو چې مضاف الیه توصیفی ترکیب او مضاف هم د توصیفی ترکیب په توګه راغلي وي.
- د + توصیفی ترکیب + توصیفی ترکیب.
- الف: د لوی خدای پاک کلام، د لوړ انسان لوړ فکر
ب: د لوړو انسانانو لوړ شخصیتونه
د غمجنو زړونو سوي اهوڼه.
د درندو خلکو درانه خو یونه.
- بیا هغه ترکیبونه ګورو چې په پښتو ژبه کې هم زښت زیات مروج دي لکه:
مضاف الیه د عطف په صورت کې (عطفی ترکیب) او مضاف یې ساده نوم وي یا جمع وي.
د + مضاف الیه + مضاف:
د + عطفی ترکیب + (نوم):
د موسی خان او ګلمکۍ فلم، د دوست او دښمن مقابله.
دادم خان او درخانۍ داستان، د غم اوښادۍ وختونه (ورځې)
د نن او سبا فکر، د سبا او بېګا خواږه.
- ددې نه پرته مضاف الیه کیدای شي چې د دوو نه زیات نومونه، صفتونه، ضمیرونه... د عطف په توګه راشي لکه: د کابل، کندهار، ننگرهار، بشارونه، دا څک، بریالي، زمړک او ځلمي دوستي.
بله دا چې مضاف الیه نوم (مفرد، جمع) وي او مضاف د عطف په صورت سره راغلی وي.

د + مضاف الیه + مضاف:

د + نوم (مفرد، جمع) + عطفی ترکیب:

د کندهار منې انگور او انار، دا څک بوتلونه کتابونه او قلم، د خلکو ارزوګانې او هیلې

د + مضاف الیه + مضاف په دې ترتیب سره چې:

(د + عطفی ترکیب + توصیفی ترکیب) وي.

د کابل او ننګرهار لویه لار، د سوز او ساز ډکې نغمې

د بلبلو او بورګانو سوې نغمې (لوړ او اوزونه).

د شتمنو او دولتمنو بدنیتونه.

پاتې دې نه وي چې په اضافي ترکیب کې برسېره په نوموړ و ترکیبونو د پښتو ژبې تکراري

جوړه، مترادف- مشابه او متضاد ترکیبونه هم د مضاف الیه او یا د مضاف په توګه راځي، چې د

ټولو راوړنه دلته ډیر وخت غواړي، یوازې دغه څو مثالونه یې د بېلګې په توګه راوړو:

1- د دوستانو غرونه غرونه سلامونه، د دوستانو ځولۍ ځولۍ سلامونه.

2- د لویې ونې خواره واره ښاخونه، د غټې ونې خورې ورې څانګې.

3- د زرګو سترګو تیز تیز کاته، د هو سیو سترګو ترنډه ترنډه کاته.

4- د پېغلو لنډ لنډ قدمونه.

5- د لسو لسو تنو ډلې.

6- د تګ راتګ لار، د خوا په خوا مرکه، د شورماشور خبرې.

یا د ملګري تګ راتګ، د خلکو شورماشور.

یادونه:

په اضافي ترکیبونو کې که چېرې د یوه نوم (مضاف الیه) پر ځای ضمیر راشي نو په دغه ډول

ترکیب کې هم د اضافت (د): مضاف الیه + مضاف خپل دریځ ثابت ساتي لکه:

(د) زما کتاب، زمونږ هیواد، ستا خوښه، ستاسې هیله، دده ورور، ددې کتابچه، ددوی

خبره، دهغه (هغې) ملګري، د هغوي... چې په دغو ترکیبونو کې هم د مفرد او جمع صورتونه را

تلای شي. په دغه ډول ترکیب کې هم مضاف الیه تر مضاف د مخه راځي.

په پښتو ژبه کې یوازې په هغه صورت کې مضاف تر مضاف الیه د مخه راتلای شي چې،

1- مضاف الیه ناخپلواک (اداتي) ضمیرونه وي.

2- کله نا کله د بدل په توگه هم مضاف د مخه راځي البته په شعر او ځينو ادبي هنري ليکنو کې دغه طريقه دود لري.

لکه: ونه د چنار، پانه دگورگورې، لښته دونې، سر د زړه.

توصيفی ترکیب:

دا ډله ترکیبونه هم داسمي (نوميز) ترکیبونو (عبارت، غونډ) په ډله کې راغلي دي، چې دغه ترکیبونو ته په عامه توگه مرکب صفتونه⁽¹⁾ وايي البته په هغه صورت کې چې مرکب مفهوم ورسوي دغه ډول ترکیبونه (Phrases) د يو اسمي مرکز (زړي) سره د صفتي ډلې (کلمو) له ترکیب څخه لاس ته راځي.

توصيفی ترکیبونه (غونډونه) هغه دي چې د يوه اسم (نوم) يا ضمير حالت څرنگوالی د صفت په واسطه بيان او څرگند شي.

په پښتو ژبه کې توصيفي ترکیبونه د جوړښت له مخې په لاندې توگه جوړېږي.

د مثال په توگه:

(صفت + اسم)، (نوم + نوم)، (نوم + صفت)، (نوم + قيد)، (نوم + فعلی صفت)، (صفت +

صفت).

ددغه ډول ترکیبونو بشپړ فهرست په لاندنيو ماخذونو کې ليدلی شو⁽²⁾⁽³⁾⁽⁴⁾⁽⁵⁾.

په پښتو ژبه کې صفت د نوم (مرکز، زړي) موصوف څخه دمخه راځي او د گرامري قاعدې له مخې صفت د نوم موصوف تابع دی.

که چېرې (موصوف) د نارينه يا بنځينه مفرد يا جمع وي نو صفت ورسره هم په هماغه ډول د عدد، جنس، حالت له مخې سمون کوي⁽¹⁾.

(1) 1327 (77) .

(2) 1327 (79-77)

(3) 1357 (54-52) .

(4) 1942 .

(5) 1356 .

لکه: نارینه (مفرد) ستړی هلك، سبزی کال، لنډ فکر
 نارینه جمع، ستړي هلكان، خواره نشونه.
 ښځینه (مفرد): خوږه وږمه، تازه هوا.
 ښځینه (جمع) خوږې نغمې، ترخې ورځې.
 په پښتو ژبه کې توصیفي ترکیبونه په لاندې توګه ښودل شوي:
 الف: صفت (مفرد) + نوم (مفرد)! لنډ فکر، اوږد تار، رڼا ورځ، لنډه ورځ، نوې مفکوره
 ب: صفت (جمع) + نوم (جمع) لکه: زاړه خیالونه، تاوده سلامونه، کاږه ورمېړونه، لنډې
 ورځې، اوږدې شپې.
 ج: ضمیر + صفت: هغه خوار، دغه بې وزلی، ته خوار، ته خواره، خولیوني، خومره ډېر،
 خومره لوړ، څه ښکلی.
 د: نسبتې صفت + نوم = توصیفي ترکیب.
 کابلی سړی، ننگرهارې خلک، افغاني کلتور، ادبي جرګه، ملي پانګه، لاندینی پوپ، ننۍ
 ورځ، دولتي موسسه، خاورین کنډولی، ورېښمین کالی، او بلن ماسته، خیرن کالی، زړور خلک،
 ګټه ورکار، شته من سړي، غیرتمن پښتون، کرکجن سړي، کبرجن سړي، تورځن سړي.
 ه: نسبتې عددي صفت + اسم.
 شلېز نوټ، سلګون نوټ، لسيز نوټ، پنځوس ګون نوټ.
 و: مجرد (معنا) نوم + نوم = ستوصیفي ترکیب:
 توریالی سړی، توریالی جنگیالی خلک، فرهنگيالی خوشحال.
 ز: فعلی صفت (فاعلی) + نوم = توصیفي ترکیب:
 راغلی سړی، تللي وختونه، سوځونکی بم، تلونکې دوره، تلونی هلك، وټندوی هلك،
 ګرځندوی موټر، خوځندوی (ځوځند) ماشوم.
 ح: فعلی صفت (مفعولی) + نوم.
 رټلی هلك، وهلی هلك، ځپلی هلك، رټل شوی هلك، وهل شوی ماشوم، ځورول شوي خلک.

)

:

:

(1)

.)

ط: اشاري ضمير + اسم⁽¹⁾:

1- دا	دغه	هغه	ښار.
دا	دغه	هغه	جونکړه.
دا	دغه	هغه	وگړي
دا	دغه	هغه	ورځ

2- استقهامي ضمير + نوم: کوم خلک، څه شيان، څو سړي، څومره کسان، څو تنه، څووم سړی.
په پورته مثالونو کې مووليدل چې صفت او موصوف د بسیطې او ساده کلمې څخه دي ولې پرته له دې څخه په پښتو ژبه کې ډېر داسې مثالونه وينو چې د ترکيب يوه برخه يې مرکب او بله يې ساده او يا برعکس وي او يا دواړه برخې يې مرکبې وي.
لکه: ډيرې خوږې مڼې، خورا ډيرې لنډې ورځې.
1- ډېر درانه او سپيڅلي خويونه.

مې ژواندی سړی، روغ جوړ خلک، وچ کلک لرگی، سره سپينه څېره، خواره واره کالي، وږی تږی مسافر.

- لنډ لنډ کميسونه، اوږده اوږده کالي، اته اته برخې.
- 2- شنه باغونه او چمنونه، شنې ونې او څانگې.
- 3- هغه يوه ښکلې نجلۍ، دغه يوبڼه پوخ مضمون.
- علمي خپره شوې مقاله، دغه يوه خپره شوي علمي مقاله.
- روښانه ليدله شوې مياشت، رټل شوي مظلوم خلک.
- يو ډېر ښه اسان کار، دغه راغلي پښتنه مېلمنه پېغله.

:

...

!

()

(1)

عددي ترکیبونه: چې د عدد (شمېر) او نوم (معدود) څخه رغیدلي وي. په دې

ترکیبونو کې بیا هم نوم د ترکیب مرکزي (زړی) وي. په پښتو ژبه کې عدد هم تر خپل معدود د مخه راځي او د عدد، جنس په لحاظ د معدود تابع وي⁽¹⁾.

په لاندې توګه عددي ترکیبونه دي:

- 1- عدد + نوم: دوه کتابونه، دوې څانګې، یو خبر، یوه ماڼۍ، درې کتابونه، درې کتابچې.
- 2- عدد + ضمیر: یو هغه، یوزه، دوه دوي، دوه مونږ، دوه تاسې، دوه هغوي، یوته، یوزه، یو څوک، یو چا.
- 3- ضمیر + عدد: هغه دوه، دغه یو، دغه لس. کوم یو، کومه یوه هریو، هره ګړۍ، هر ساعت.
- 4- ترتیبي عدد + اسم: پنځم سړی، لسم ټولګی، شلمه پېړۍ، پنځمه برخه.
- 5- داسمونو او عددونو ترمنځ کله کله قیدي (تمیزي) کلمې هم راوړل کیږي: دوه تنه سړي، دیرش کسه میلمان، څلور سره غویان، دوه دانې قلمونه، څلور ټوکه کتابونه، یو تخته کاغذ، دوه تانه رخت، یوه ټوټه ځمکه، یوه پایه الماری، څلور جوړې بوتان.
- 6- د مطلقو عددونو ترکیب د (پر) پریدلوک (سرینه) سره: دوه پر پنځه، درې پر لس، یوه پر څلور، یو پر څلور.
- 7- مطلق عدد + رتبي عدد + نوم: دوه پنځمه برخه (5/2) دوه شلمه برخه (20/2)⁽²⁾.
- 8- په مرکبه توګه: عدد + توصیفی ترکیب (غونډ): یوه ښکلې مرغی دوی هوښیارې نجونې، درې غټې غټې چرګې، لس تنه پاڅه پاڅه مشران، یوه ډیره لویه درنه جرګه.

قیدي ترکیبونه:

د نومیزو ترکیبونو په ډله کې قیدونه هم ستره برخه لري، چې ددغو ترکیبونو اصلي او اساسي توکي قیدونه دي او د جلا او بېلا بېلو معناګانو په غرض ځیني نور مورفیمونه (تاکید، عدد، نوم،

()

(1)

(2)

سرينه او پسینه) ورسره يو ځای کيږي او ټول ترکیب د قید په توگه په جمله کې استعمالیږي. د پښتو ژبې قیدي ترکیبونه (Adverbial) په لاندې توگه لنډ لنډ راوړل کيږي.

الف: قید + قید = قیدي غونډ (ترکیب)

لږه بره، وړاندې وروسته، هلته دلته، اخوا دیخوا. کښته پورته، لاندې باندې، ایلو دې پلو په تکراري توگه: اوس اوس، کله کله، ژر ژر. ورو ورو، چابک چابک، گړندی گړندی.

ب: نوم + نوم = قیدي غونډ.

اغزي اغزي، غرونه غرونه، کلي کلي، سیندونه سیندونه، پنډ پنډ، څولی څولی، ډلې ډلې.

ج: صفت + صفت = قیدي غونډ:

پټ پټ، پوست پوست، لوی لوی، تود تود، خوار خوار، شور شور، غټ غټ، غلی غلی، گڼ گڼ، وران وران، مات مات، ټوک ټوک.

د: عدد + عدد = قیدي غونډ.

پنځه پنځه، شل شل، لس لس،

ه: عدد + عدد + نوم = قیدي ترکیب (غونډ).

یو دوه ورځې، دوه درې ساعته، درې څلور کتابه، پنځه شپږ کاله.

عدد + اسم = قیدي ترکیب (غونډ).

دوه ورځې، درې میاشتې، یوه ورځ، یو ځلي.

و: صفت + قید = ترکیب (غونډ).

ډېر نژدې، ډېر لرې = ښه کښته، ډېر ژر. ډېر لږ، لږ ورو، سپین سبا، توره شپه

ز: ضمير + ضمير = قیدي ترکیب.

څوک څوک، چا چا، څه څه، کوم کوم.

ح: صفت + صفت:

ډیر هوښیار، ښه غښتلی، توره خړه.

ط: ټاکلی ضمير + نوم:

هر ځای، هر چیرته (مکانی قید)

هر وخت، هر کله (دزمانې قید)

ي: سرينه + نوم = مكاني قيدي تركيب.
هم هلته، هم دله.

ك: نوم + په + نوم = مكاني، زماني
خای په خای، کور په کور، کوڅه په کوڅه، کلي په کلي، وخت په وخت، کال په کال، میاشت په
میاشت، ټک په ټک، گړی په گړی.

ل: صفت + په + صفت = حالتی قيدي تركيب: پټ په پټه
(عدد + په + عدد): یو په یو. دوه په دوه.

م: نوم + تر + نوم = زماني قيدي تركيب:
کال تر کاله، ساعت تر ساعته، ورځ تر ورځې
ن: قید + تر + قید:

ژر تر ژره، تل تر تله.

ق: صفت + تر + صفت: لږ تر لږه، ډېر تر ډیره.

ر: قید + تر + نا خپلواک ضمیر.

وروسته تردې یا تردې وروسته، پخوا تردې، مخکې تردې.

ش: (سرينه) سربل په + صفت + نوم (قید):

په بڼه توگه، په ډېره بېړه

ت: (سرينه) سربل په + نوم: په خدا، په ژړا، په مړانه، په تلوار، په منډه
 ض: سربل په + نوم + نوم = قيدي تركيب: په منډه منډه، په دانگو دانگو، په خدا خدا، په
 ژړا ژړا، په نارو نارو، په چيغو چيغو، په کړيکو کړيکو.

ټاکيدی ترکیبونه:

په پښتو ژبه کې ټاکيدی ترکیبونه له دووهم اهنګه او هم معنا کلمو څخه جوړ شوي وي.
 ټاکيدی ترکیبونه په دوه ډوله دي:
 الف: چې يو لفظ (کلمه) په ترکیب کې کټ مټ تکرار شوي وي. لکه پورتنی ځیني مثالونه:
 ب: چې يو لفظ په کې په لږ تغیر سره تکرار شوي وي لکه: ټک ټوک، ډډوز، تیل ټال.
 ج: چې په دوهمې کلمې کې داول توري په ځای (م) یا (پ) یا (ب) یا (و) راوړل شوي وي لکه:
 لرګي مرګي، ډوډوی موډی، اوبه موبه، غنم منم، زوړ پوړ، خړپړ، ژېړپېړ، کلک پلک، هک پک،
 سوړ پوړ، څيرې ويرې، کوډ وډ، خورور، گډوډ، تور بور. د زیاتو معلوماتو د پاره وګورئ⁽¹⁾⁽²⁾⁽³⁾.

اداتي (ارتباطي) ترکیبونه (غونډونه)

اداتي ترکیبونه ځکه ورته وایو چې له ادواتو او اسمي مرکز څخه جوړ شوي وي. ددې ترکیبونو
 اسمي مرکز ضمیر یا اسم، صفت او یا کوم بل هر ډول اسمي ترکیب وي. په دې ترکیبونو کې ادا
 تم له اسم⁽⁴⁾ څخه وروسته او هم د مخه او هم داسمي مرکز په دواړو خواوو کې استعمالیدای شي.
 هغه ادا تم یا توري چې په یوې جملې یا یو ترکیب کې د کلمې یا له یوه نوم څخه د مخه یا
 وروسته راغلی وي د هغه ټاکلی حالت او دریځ څرګندوي.
 دغه ادا تم چې د کلمو (نومونو) نه د مخه راشي سرینه او هغه چې وروسته راغلی وي پسینه
 ورته ویل کیږي.

(1) . 1327 .

(2) . . 1970 .

(3) 1357 .

(4) .

د پښتو ژبې په زیاتو گرامرونو کې دغه اداټ د جاره، جري توري⁽⁵⁾ کلمات غیر متغیر⁽⁷⁾ د) مفعول توري⁽⁸⁾ اداټ یا توري⁽⁹⁾ مغیره تورو په نامه راغلي دي.

په هر صورت څرگنده ده، چې دغه اداټ (پیشینې، پسینې) په ځانگړي توگه کومه خاصه لغوي معنا نه لري ولې چې په جمله یا ترکیب کې د ناخپلواکو یا مرستیالو توکونو په توگه راځي چې معنایې د هماغو نومونو، فعلونو، قیدونو سره په استعمال کې څرگندیدای شي.

په اداټي ترکیبونو کې هره سرینه د خاص او ټاکلي معنا د څرگندولو له کبله خاصه او ځانگړې پسینه قبلوي لیکن په پښتو ژبه کې که سرینه له پسینو سره جوړه په ترکیبونو کې برخه اخلي نوپه زیاتو مواردو کې یوازې سرینه او یا یوازې پسینه هم د مطلب ټکی بیانولی شي.

لکه: د (پرمیز باندې پرځاي که ووايو ميز باندې

1- د (ترکوره پورې پر ځاي که ووايو (کوره پورې)

2- د (پر کتاب باندې پر ځاي که ووايو، پر کتاب.

3- مگر په دې لاندې مثالو کې گورو چې یوازې سرینه راوړل کیږي، خو پسینه یې عامه نه

بریښي لکه: په پښو لارم.

په توره یې وواهه، په چاره یې پرې کړ، په دعا ښه شو، په ژړاله کوره ووت.

4- مگر که ځینو مثالونو ته ځیر شو نو بیا گورو چې هلته دواړه توکونه (سرینه، پسینه) لږمي دي.

لکه: په کورکې، په منگي کې، په پوهه کې⁽¹⁾.

5- په ارتباطی حالت کې داسې هم لیدل کیږي، چې پسینه پرته له سرینې په ځانگړي توگه

راځي.

کورته، هغه ته، گرمې ته، سباته، خواته، زړه ته...

(238)

()

(5)

1318.

(6)

1356.

(7)

1317 (309)

(8)

(-1) (30) 1327

(9)

(6) 1343

(10)

(18) 1340

(11)

(1)

اوس غواړو د پښتو ژبې د بېلا بېلو سرينو او پسينو مثالونه د تركيبونو په توگه راوړو:
سرينه يې او پسينه يې تركيبونه (غونډونه، عبارتونه):

لومړي: د (په) سره دغه لاندې پسينې راځي:

الف: د (په) سرينه او (کې) پسينه.

سرينه + اسميه + پسينه.

- 1- په کورکې، په الماری کې، په افغانستان کې، په هیواد کې.
- 2- په میاشت کې، په دوبي کې، په شپه کې، په کال کې، په ورځ کې.
- دلته گورو چې (په، کې) د مربوطه نوم ظرفي حالت ښي (مکانی، زمانی) حالت څرگندوي.
- سربېره په ظرفیت د شمولیت معنا هم لري لکه:
- زه په کې نه يم: یازه په دې خبره کې نه يم. په دې برخه کې پوهاند رښتین داسې نظر څرگند کړی دی.

د ظرفیت ادا ت (په، کې) که د ظرف مکان او ظرف زمان سره استعمال شي حقیقي ظرفیت افاده کوي او که د نورو اسمونو سره راوړل شي غیر حقیقي ظرفیت ښکاره کوي لکه:

- 1- سلیم په کوټې کې دی.
- 2- په اوږي کې گرمې ده.
- 3- په سلیم کې دروغ نشته.
- 4- حمید په کارکی مړنی دی.
- 5- په منډه کې تېز دی.
- 6- په پوهه کې زیات دی.
- 7- په لوستلو کې مړنی دی⁽¹⁾.

ب: د (په) سرينه او (پورې) پسينه ورپورې پیوستون ښي.

سرينه + اسميه + پسينه: په ځان پورې، په زړه پورې، په خوا پورې
سرينه + ضمير + پسينه:

په تاپورې، په چاپورې، په هغه پورې، په مونږ پورې.
دلته گورو چې الحاقیه (پیوستون) حالت څرگندوي.

ج: د (په) سرينه او (سره) پسينه.

(1) دغه ترکیب داله توب یادالي حالت ښيي.

په + اسمیه + سره

په زور سره، په خوښۍ سره، په چرې سره

(2) (په) سرینه او باندې پسینه.

دغه هم دالې حالت څرگندوي. لکه: په چاره باندې، په تېر باندې او د (باندې) پسینه د (په) سرینې سره د پښتو ژبې په شرقي لهجو کې راځي ولې که عامې او اصلي محاورې ته ځیر شو دلته د ډیرو مثالونو څخه جوتیږي چې د (په) سرینه غېرله پسینو (سره، باندې) څخه دالې حالت څرگندوي لکه:

په خوښه، په (په بیاتي) په توري، په قلم، په پښو، په دستمال، په چاکو، په ټوپک، په لرگي.

اوس به دغه مثالونه په جملو کې وگورو:

په خوښه لاړشه. په بیاتي یې پرې کړه. په توره یې وواهه،

په پښو ولاړم، په قلم یې ولیکه، په دستمال یې وچ کړه.

په چاکويې پرې کړه، په تور ټوپک ویشتلې راشې، په لرگي یې سرمات کړ.

(3) د (په) سرینه د نوم سره د قید معنا ورکوي:

په منډه، په ژړا، په نڅا، په بیړه، په تلوار، په زوره.

د (په) او (پسې):

نوموړې (سرینه او پسینه) د پرله پسې والي معنا څرگندوي:

(په) + اسمیه (ضمیر) + پسې:

په ملالۍ پسې، په او بویسې، په دوبي پسې، په گرمۍ پسې، په غم پسې، په شوي کارپسې.

په ما پسې، په هغه پسې، په ده پسې، په تاپسي⁽¹⁾.

دویم: د (پر= په) پېشنه او (باندې) پسینه، استعلايي ادات دي چې معمولاً د پورته معنا لري.

د (پر= په) سرینې په ډېرو ځایونو کې د یوه مفهوم دپاره راځي، که څه هم په ځینو لهجو (غربی) کې

د (پر او په) د استعمال موارد بیل دي، ولې د پښتو ژبې په نورو اکثره لهجو کې (پر= په) د استعلايي

اداتو په توګه استعمالیږي البته د قرینې او د جملې د محتوا څخه معنا لاس ته راتلای شي.

د (پر، په) سرینه د باندې پسینې سره په لاندې توګه ترکیب جوړ وي.

()

()

(1)

لکه پر دښمن باندې، پر سرحد باندې، پر لارې باندې تک راتگ، پر کتاب باندې، پر ځمکه باندې، پر زړه باندې.

ولی په دغو مثالونو کې ګورو چې د (باندې) پښینه زیاتره غورځیږي او د (پر=په) سرینه پرته له پښینې (باندې) څخه هم په دغه مفهوم سره راوړل کیږي. لکه: (سرینه + اسمیه) پر دښمن یې یرغل وکړ. پر اوږو باردی، پر کتاب پروت دی، په پرمیز پروت دی، اپردیوال ځوړند دی، پر زړه یې تیاره ده، په زړه یو څه پر خوله بله.

کله داسې هم وي چې اسمیه + پښینه راځي په دې معنا چې د (پر) سرینه حذفیږي (غورځي) یوازې (باندې) پښینه ورسره راځي لکه: میز باندې، بام باندې، کوټې باندې، الماری باندې، زړه باندې، سرباندې، ده باندې.

درېیم: د (تر) سرینه او (لاندې) پښینه:

(تر- لاندې) استیلایي حالت ښیي یعنی د لاندې معنا ورکوي چې دغه حالت کې د لاندې پښینه هیڅکله نه غورځیږي مګر د (تر) سرینه که رانه وړ له شي خو خپله معنا له لاسه نه ورکوي. اصلی صورت یې داسې دی:

الف: پښینه + اسمیه + پښینه.

ترکوټې لاندې، ترمیز لاندې، تر اوږو لاندې، چې لاس لاندې، کوټې لاندې، میز لاندې، اوږو لاندې هم راځي.

ب: (تر، پورې، ان) چې دغه ادات اتصالي حالت ښیي.

همدارنګه نوموړي سرینې او پښینې ته د انتها یا (تم ځاي) ادات هم وایي چې د یو فعل د اظهار ختم انتها او انجام ښیي.

ترکیب یې داسې دی: تر + اسمیه + پورې:

ترکابله پورې، تر کوره پورې، تر مازیګره پورې، تر غرمې پورې، تر اوسه پورې، ترماپورې.

په دغو مثالونو کې مکاني او زماني څرګندونه کیږي.

کله هم (تر) او (پورې) په جلا توګه هم راوړل کیږي خو په معنا کې کومه نیمګړتیا نه راځي. کوره پورې، کابله پورې، غرمې پورې، ماښامه پورې، یا تر بازاره، تر کوره، تر کابله، تر غرمې، ترماښامه او داسې نور...

ج: (تر) د وروسته یا راوړوسته (د مخه) قید سره:

تر + اسمیه + وروسته
 تر غرمې وروسته، تردې وروسته، ترما وروسته، تر مارا وروسته،
 د : (تر) د (ځینې، نه) سره:
 دغه ادا ت د مقایسې مطلب څرگندوي: تر تا ځینې، تر تانه، او یا خو پرته له پسینې راځي لکه:
 تر تا، داکور تر هغه بڼه دی، دی تر هغه مشر دی.
 دلته (تر) د (له) معنی هم ورکوي⁽¹⁾ ⁽²⁾.
 ه: تر یوازې د سرینې په توگه هم راځي: تر ټولو مشر، ترما بڼامه، ترگریوانه، ترستوني.
 څلورم: د (له) سرینه (پیشینه) د لاندنیو پسینو سره راتلای شي:
 الف: (له) د (څخه، نه، ځني) سره ادا ت ابتدا دي چې پیل ځاي یا منشایي حالت څرگندوي یعنی
 د یوه کار پیل او ابتدا بڼي.
 1- له + اسمیه + څخه 2- له + اسمیه + نه 3- له + اسمیه + ځینې.
 1- له کور څخه، 2- له کور نه، 3- له کور ځني.
 له بازار څخه، له افغانستان نه، له بازار ځني
 له افغانستان څخه له، ننګرهار نه.
 د (له) سرینه کله هم یوازې پرته له (څخه، نه) پسینو څخه استعمالیږي.
 لکه: له کوره، له ښاره ووځه له نرخه مه وځه.
 او یا بازار څخه، کور څخه، میلې نه، لوبغالي نه. دلته باید ووايو چې (نه، څخه) پسینو سره د
 (را- در، ور) ضمیرونه راځي. لکه سلیم رانه. خپه ولاړ. ټولې پیسې ورنه بې ځایه ولاړې⁽¹⁾.
 الف: (له، څخه، نه) نسبي یا مقایسي (پرتلین) مطلب هم ورکوي.
 له تا څخه، له تانه مشریم، له تا ځني وړاندې یم.
 ب: (له) او (څخه، نه) سببي علتی حالت بڼي.
 له گرځیدو څخه سترې شوم، له گرځیدو نه سترې شوم.
 1 له اوریدو څخه 2 له اوریدونه 3 له اوریدو 4 اوریدونه (څخه)

() ()⁽¹⁾
 ()⁽²⁾
 1370 2

له نول څخه	له نول نه	له نوله	نول نه (څخه)
له غم څخه	له غم نه	له غمه	غم نه (څخه)
1	2	3	4
له ويرې څخه	له ويرې نه	له ويرې	ويرې نه (څخه)
له لوږې څخه	له لوږې نه	له لوږې	لوږې نه (څخه)
له ستړيا څخه	له ستړيا نه	له ستړيا	ستړيا نه (څخه)

يادونه: پورتنی مثالونه (1-2) د پيشينو او پسينو په مرسته بشپړ ترکیبونه دي. خو (3) پرته له پسينو څخه او (4) بې له پيشينو ذکر شوي دي.

ج: (له) د (سره) قید سره راځي:

(سره) د معیت او ملګرتیا ادات ګڼل کیږي، چې د (له) او (د) سره یو ځای استعمالیږي.

پیشینه + اسمیه + پسینه:

له ځلمي سره	له خلکو سره	له دوي سره	له هغوی سره
له هر چا سره	له ټولو سره	له هیواد والو سره.	

په دغه ترکیب کې پیشینه حذفیدای شي لکه: خلکو سره ملګرتیا کوي. ملالی. دوي سره روانه ده. ولې (سره) پسینه معمولا راوړل کیږي. که رانه وړل شي نو بیا دغه مطلب ورځنې په لاس نه راځي. د (سره) توری که لازم الاضافه وي د ضمیرونو او اسمونو سره اضافي حالت لري لکه دده قلم زما سره دی⁽¹⁾.

د: د (راهیسې، راسې) ادات دي چې اصلا د (له) سره یو ځای استعمالیږي چې زماني (مهالي) قید جوړوي. دغه ادات د وخت پیل او د یو فعل شروع څرګندوي لکه:

له پروسې کال راهیسې په تمه یم،
له پروڼه راهیسې مانه دی لیدلي،
له ډیرو کالورا هیسې نه دي راغلي.
دی له بیګا راسې وېری دی.
او کله (راهیسې) یوازې هم راځي لکه: دی مې بیګا راسې (راهیسې) نه دی لیدلی.
ه: د پرته پسینه ده چې د (له) سره راځي. د بېلوالي او استثنا معنا ورکوي.
لکه: له مباحثو پرته، له کوربنو پرته، له تا پرته.

دغه ترکیب کله په مقلوب شکل هم راتلای شي: پرته له کور بنو، پرته له تا د (له تاغیر او غیر له تا) هم دغه مطلب لري.

پنځم: د (ته) پسینه ده، چې معمولاً پسینه نه غواړي، که څه هم د پښتو ژبې په غربی (کندهاری) لهجه کې د (و) پسینه استعمالیږي مگر د پښتو ژبې په نورو ټولو لهجو کې یوازې (ته) کارول کیږي. په ځینو لهجو کې، د (ته) په ځای (له) یا (لره) هم راځي لکه: هغه ته کتاب ورکړه. هغه له کتاب ورکړه.

خواږک (ته) مې کتاب ورکړ. کورته ځم. څه ته راغلی. همدارنگه پوهاند رښتین په خپل اثر⁽²⁾ کې د (ته، له، لره) ادات د مفعولیت ادات په نامه یاد کړي دي.

لکه: سلیم ته مې خپل قلم وبانښه، ماته وگوره، دا قلم واخله او هغه له ورکړه. یا دا قلم واخله او هغه لره یې یو سه (لره) په اشعار وکې زیات استعمالیږي.

د (ته) ادات که د مکانی او زمانی نومونو په اخر کې راوړل شي د فعل انتها (پاي) ښيي.

لکه: زه غواړم چې نن جلال اباد ته ولاړ شم. دی ښوونځي ته تللی دی. پسرلي ته به راشي. مني ته به یې بوځم. او کله (ته) د ظرفیت معنا ورکوي لکه:

سلیم د کټ سرته ناست دی او حمید یې پښوته⁽¹⁾.

دا هلك چوډی ته ناست دی. غوږونه اوریدوله (ته) پیدا دي.

هر سړي پیدا دی خپل خپل کارلره کنه

سترگي چې پیدا دي خو دیدار لره کنه

زلفي چې ولول شي خو خپل یار لره کنه

همدارنگه (ته، له) توري د (دپاره، له پاره) په ځای هم راځي لکه:

زه دا ټولې خواړه تاله کوم = (تاله پاره کوم).

زه دا ټولې خواړه تاته کوم = (تا لپاره کوم). (تا دپاره کوم)

1370 .

(2) 2

1370 1359 .

(1) 2

يادونه: کومه پيشينه چې د (ته) سره راځي هغه د (واو) وصيله په نامه يادېږي او د غير مستقيم مفعول څخه د مخه راځي او د مفعوليت معنا افاده کوي. خو زياتره د (ته) پسينې سره استعمالېږي. لکه و ده ته ووايه چې راشي. وماته څه وايي. مگر د پښتو ژبې په اشعارو کې د نوموړي مفهوم د پاره يوازې (و) پرته له پسينې هم استعمالېږي.

هرگوره چې گورم و عالم وته حيران يم
پسینه خوله يې وما را کړ وی مې موږ شوم

شپږم: (د) د اضافت توري دی چې د نومونو، خپلواکو ضمرونو څخه وړاندې راځي لکه: دوږمې قلم، د زرگې سترگې، د ما نظر، د تافکر، چې (زما) او (ستا) په دود زيات استعمالېږي.

(د) پيشينه پرېدلوگ دغو وروستيو معناگانو د پاره په کارېږي⁽²⁾.

الف: د خيزيا يوشي تعلق او ملکيت دپاره: د کابل پوهنتون، د کابل ښار، د کبر جام.

ب: د تشبېه او مکاني اداتو سره د پيشيني په توگه:

1- د مارغوندي، د گلانو په رنگ، د ملالی په څېر، د مثال په ډول.

2- د کور دننه، د کور د باندې.

اوم: همدرانگه (د) (له پاره) په ترکيب کې د مقصد او کړنې د ټاکلو له پاره راځي: د پلار د پاره – د هغه له پاره. يا ستا لپاره.

دوهم: فعلی غونډونه (ترکيبونه) :

د نوميزو ترکيبونو په باب مو څه ناڅه يادونه وکړه اوس به د پښتو ژبې د فعلي ترکيبونو په باب يو څه رڼا واچو.

څنگه چې د پښتو ژبې د فعلونو برخه ډېره پېچلې ده نوځکه پراخه څېړنه هم غواړي. دلته مونږ نه غواړو يوازې په دې هکله ژوره او هر اړخيزه څېړنه وکړو ځکه يوازې د پښتو ژبې د فعلونو په برخه کې پوره يو بشپړ علمي اثر ليکل کيدای شي.

د څېړنې له مخې داسې ښکاره شوې، چې داسمي نحوي ترکيبونو او ډولونو په برخه کې ځينې ليکنې شته خو د فعلي ترکيبونو په هکله کوم جلا اثر نه وینو. البته فعلي ترکيبونه د جملو د خبر

په برخه کې بنودل شوي او اشاره ورته شوې ده. ولې په ژبښودنو (گرامرونو) کې د صرف په باب کې د فعل صرفي قاعدې د ټولو زمانو له مخې په ساده او مرکبډول راغلي دي. په بېلو بېلو ماخذونو کې دغه موضوع ليدلې شو.

او په همدې ترتيب د پوهاند رشتين د پښتو اشتقاقونه او ترکيبونه چې د پښتو ژبې د لغت پوهنې مشهور او علمي اثر دی. په دې اثر کې يوه برخه يې د مرکبو فعلونو تر عنوان لاندې راغلی او هم دارنگه د حالیه او ماضیه فعلونو د جوړولو د ترکيب صورتونه په پوره توگه خپرل شوي دي. وروسته تردې په کال 1340 د پنزل پښتوگرامر کې د فعلي ترکيبونو په باب نوموړي داسې ليکلي دي:

د پښتو فعل له ادواتو سره ترکيبېږي او هغه ادوات دادي:

د فعل د ډول څرگندونکي ادات: ضميري ادوات لکه: (مې، دې، يې، مو) او د نفی (نه) له دغه راز ترکيبونو څخه دي.

الف: داسم + فعل څخه ترکيبونه چې په عين حال کې پوره جملې دي، تشکيلېږي دا ډول ادات+ فعل، ترکيبونه هغه وخت زيات استعمالېږي چې 1 نور اسمي صورتونه په عبارت کې موجود نه وي په دې راز مواردو کې ادات په يوه ټاکلي ترتيب سره استعمالېږي. څرگندوونکي ادات يا د نورو هر ډول پسینو څخه او د مطلق فعل د تجزيه کيدونکو برخو څخه وروسته استعمالېږي لکه:

وبه گوري. را به وړم. ولاړ به شم. يو به سم.

ب: ضميري ادوات: په مرکبو ترکيبونو کې له (به) څخه سمدستي وروسته استعمالېږي لکه:

بويه مې ځي، تاسې به مو امتحان ته پرېږدئ؟ هوپرې به موږ دو، ومې ويل.

ج: منفي کوونکي (نه) ادات په ترکيبونو کې تر ټولو ادواتو وروسته راځي او د منصرف فعل د مادې په سر کې نښلي لکه: ونه رسيدم، بونه تی (بونه ته) رابه نه وړی. رابه نه شي. و می نکړ. وادې نه وريد، وبه يې نه تړم، پرې به مونه ږدي- د زياتو معلوماتو د پاره وگوري⁽¹⁾.

د: همدارنگه د اسم فعل د ترکيبونو ډولونه هم په گوته کوي او مثالونه يې راوړي چې دلته د کول او کيدل د فعلونو ترکيب د (نوميزو) اسمي نومونو سره بنودلي او هم يې د (يم) (وم) کومکي

(1) 1340 (202)

فعلونو ترکیب د اقتداري او تمنایي فعلونو صورتونه د متعدي مجهولو فعلونو ترکیبونه د مثالونو سره راوړل شوي دي د زیاتو معلوماتو دپاره وگوري⁽²⁾.

په فعلی ترکیبونو کې اصلي او اساسي توکی فعل وی چې دغه ډول ترکیب معمولاً په جملې کې د مسند (خبر) برخه جوړوي، دغه ترکیبونه په ځانگړي توگه د گرامري مانا له مخې مانا هم څرگندوي او په ځانگړي توگه یوه جمله هم گڼله کیدای شي. پښتو ژبه کې فعلی ترکیبونه په لاندې صورتونو سره جوړیږي:

1- اسم + د فعل نوم (مصدر)

الف: بی واسطې: کتاب لوستل، ارام لټول، لیک لیکل.

ب: ارتباطي صورت کې: (په لاره کې دریدل)، (کورته تلل)، (پرمیز باندې ایښودل)، (د ملگرو سره لیدنه کول)، (د هنر په باب خبرې کول).

2- مصدر + فعل = ترکیب: غوښتل کوم، لیدل کوي، کتل کوو، رټل کوي، جوړول یا سازول

کوم.

3- د قید + فعلی ترکیب: عادلانه چلند کول⁽¹⁾.

فعلی ترکیبونه تل د جملې د خبر (مسند) په برخې کې راځي یعنی د جملې خبر وي نو ځکه ورته فعلی ترکیب (غونډه) هم ویل کیږي. که چېرې دغه فعلی ترکیبونه په جمله کې د مسند الیه (مبتدا) سره رانه شي او په جلا توگه راوړل شي نو بیا هم یوه پوره او بشپړه معنا ترېنه ترلاسه کیږي او په ځانگړي توگه جمله هم ده⁽²⁾.

ځکه په ځینو ترکیبونو کې د فعل د گرامري مشخصاتو له مخې د مبتداء یا فاعل دریځ څرگندیدای شي. د پښتو ژبې په جملو کې فعلی ترکیبونه (غونډونه Phrases) په لاندینيو شکلونو سره راځي.

1- نوم (اسمی ډله) + فعل = فعلی غونډه (ترکیب)

2- (فعلی نوم) + فعل = فعلی غونډه (ترکیب).

3- قید + فعل = فعلی غونډه (ترکیب).

(2) (204-203) .

(1) . (288-287) 1966 .

(2)

1- الف: د نوم + فعل په ترکیبونو کې بشپړ فعلونه (لارمي- متعدي) فعلي ترکیبونه جوړوي لکه: نوم + بشپړ فعل: کتاب لولم. کور اخلم. نارۍ وهي. قید + بشپړ فعل: پاس خيژوم. لاندې کښته کوم. وړاندې بوځم.

1- ب: د نومونو، صفتونو، قیدونو، اعدادو فعلی صفاتو سره د (یم)، (وم) (3) کومکی فعلونو ترکیب:

1- نوم + کومکی فعل:

انسان یم، انسان یې، انسان یاست، سړي دي.
 ښځه ده. خلك یو. خبر یاست. هلك دی. خلك وو.

2- صفت + کومکی فعل: جوړیم (وم)، ناروغه دی (و). وړ دی (و) وړه ده (وه)، سپین دی (و)، سپینه ده (وه)، سپینې دي (وې).

3- قید + کومکی فعل: لري یم (وم)، نژدې یم (وم)، پورته دی (و) جگه ده (وه).

4- عدد + کومکی فعل: یو دی (و)، یوه ده (وه)، دوه دي (وو)، دوې دي (وې)، څلور دي (وو)، څلور دي (وې).

لومړي دی (و)، شلم دی (و)، لومړۍ ده، شلمه (وه).

5- دیم، وم کومکی فعلونه د فعلي صفتونو سره په دغه لاندې توگه فعلي غونډ ونه (ترکیبونه) جوړوي:

الف: راغلی، تللی، گرځیدلی، پاڅیدلی، جوړ شوی، جوړ کړی (یم) (وم).
 د مونث په صورت کې: راغلې، تللې، گرځیدلې، پاڅیدلې، جوړه شوې، جوړه کړې (یم، یمه) (وم، ومه) راځي.

او د جمع په صورت کې: راغلي، تللي، گرځیدلي، پاڅیدلي (یو) (وو).
 ب: مفرد، راغلی، تللی، گرځیدلي، پاڅیدلي (یې، وې).
 جمع، راغلی، تللی، گرځیدلي، پاڅیدلي (یاست، یئ، وئ)
 ج: مفرد مذکر، تللی، راغلي، گرځیدلی، پاڅیدلي (دی- و).
 مفرد مونث- تللې، راغلې، راگرځیدلې، پاڅیدلې (ده) (وه).

(3) () ()

- د: د دریم شخص د جمع صورتونه:
- مذکر: راغلي گرځيدلي، پاڅيدلي (دي) (وو).
- مونث: راغلي. گرځيدلي، پاڅيدلي (دي) (وي).
- د متعدي فعلونو سره د کومکي فعلونو ترکیب: (وهلي دی و) (رتل شوی دی و).
- په مجهول صورت کې: فعلي مجهول صفت + (یم) (وم) :
- وهل شوی یم (وم)، وهلي شوې یم (وم).
- د کول-کیدل فعلونو سره:
- الف - اسم (نوم) + کول
- متعدی فعل اوسنی زمانه: (پخلا کوم). (اشنا کوم)، (او به کوم)، (رڼا کوي)، (تیاره کوي)، کارکوي).
- ب: مصدر (فعلی نوم) + کول: لیدل کوي، خوړل کوي، سازول کوي.
- ج: فعلی نوم (حاصل مصدر) + فعل: لیدنه، کتنه کوي، (روزنه کوي)، (ښوونه کوم)، (ځورونه کوي).
- د: قید + کول: (نژدې کوم)، (وړاندې کوم)، (لرې کوم)، (پورته کوم)، (نژدې کاوه) (وړاندې کاوه)، (پورته کاوه).
- 2- قید + فعلی نوم + کول (فعل): (له ورايه لیدل کوي)، (په سترگو خوړل کوي).
- ه: عدد + کول: (یو کول)، (دوه کول)، (یو کوي)، (دوه کوي).
- ترتیبی اعداد هم راځي: (لومړی کوي)، دریم کوو).
- د کیدل کومکي فعل سره ترکیب:
- لازمي فعل:
- نوم + کیدل: (اشنا کیږي)، (رڼا کیږي)، (اشنا کیدم)، (رڼا کیدله).
- صفت + کیدل: (لیونی کیږي)، (زړ وړکیږي)، (جوړ کیږي = جوړیږي).
- قید + کیدل: (نژدې کیږي = کیده)، (تر شاکیږم = کیدم).
- عدد + کیدل: (یو کیږم)، (یو کیږو)، (یو کیدو)، (دوه کیږي).
- مصدر + کیدل: (کیندل کیږي)، (ساتل کیږي)، (کیندل کیده)، (ساتل کیده).

(فعلي نوم) حاصل مصدر + كيدل: (بنوونه كيږي)، (روزنه كيږي)، (پالنه كيږي)، (توليد نه كيږي).

د کرل او شول کومکي فعلونه: چې معمولاً د کيدل او کول استمراري (نا بشپړ صورت) فعلونو پر ځای راځي او د (کرل او شول) صورتونه د فعل بشپړ (مطلق) صورتونه جوړ وي⁽¹⁾.

نوم + کرل: (رڼا کړم)، (اوبه کړم)، (وينس کړم).
صفت + کرل: جوړ کړم، (جوړ کړو)، (سپين کړه)، (پاک کړم)، (وران کړه)، (ويجاړ کړه)، (ودان کړه)، پخه کړه، لوند کړه.

قيد + کرل: نژدې کړه، لرې کړه، پاتې کړه، پورته کړه، کښته کړه.

عدد + کرل: يوکړه، دوه کړه، يو کړم، دوه کړم.

مصدر + کرل: ليدل وکړه، پاڅول وکړه، جوړول وکړه.

حاصل مصدر + کرل: ليدنه وکړه، پاکونه وکړه، ساتنه وکړه.

د شول کومکي فعل سره ترکيب:

نوم + شول: اشنا شوم، جلا شوو، شاگرد شو، عسکر شو.

صفت + شول: جوړ شو، وران شو، روغ شو، زيات شو.

قيد + شول: پورته شو، کښته شو، وړاندې شو، نژدې شو.

عدد + شول: يو شو، سره يو شول، سره يوشی، دويم شو، دريم شو.

مصدر + شول: په دغه صورت کې د (و) مختاړی هم ورزياتيږي.

ليدل وشول، ليدل کتل وشو. او يا په دې توگه وپالل شو، وروزل شو⁽¹⁾.

حاصل مصدر (فعلي نوم) + شول: ليدنه وشوه، پاکونه وشوه، لوبونه وشوه.

په عمومي توگه د پښتو ژبې زيات شمير فعلونه د يو (اسمي، نومي) او کومکي فعل څخه مرکب وي، په دې توگه د تېرې زمانې او اوسنۍ زمانې د فعلونو بېلا بېلو صورتونو (استمراري، مطلق، امکانې، توانايي، تمنايي، گوماني، احتمالي، ټينگاري) او نور د فعلي ترکيبونو (غوندو) پوره بشپړ مثالونه دي چې د تېرې زمانې او اوسنۍ زمانې د ريښو څخه د کومکي

(1) () 1360 (88-87)

(1) () + (-)

() () ()

فعلونو، ضميري ورو ستارو (فعلی خاتمو) او فعلونو په مرسته جوړېږي چې دغه بيا په جملو کې د فعلي غونډه يا ترکيب په نوم ياديږي.

څنگه چې په دې برخه کې د پښتو ژبې ټول فعلي جوړښتونه (ساده، مرکب)، (فعلی، اسمي) شاملېږي او د پښتو ژبې د فعلونو مارفولوژيکي (صرفي) برخې په باب پوره ډېرې ليکنې شوي دي په دې برخه کې د پښتو ژبې گرامرونه او په خاصه توگه د لوي استاد پوهاند رشتين پښتو گرامر لومړي او دويم ټوک کې پوره څېړنه او کافي معلومات شته.

اصطلاحات (فرازيالوژيکي واحدونه)

اصطلاحی واحدونه هغه تعبيرونه دي چې هر ملت او اولس يې د خپل ژوندانه په چاپيريال کې د خپلو عنعنو، اخلاقو، روحياتو په چوکاټ او چاپيريال کې په خپله ژبه کې رامنځ ته کوي. دغه واحدونه نه يوازې په خبرواترو کې استعمالېږي بلکې په ليکلي اثرونو کې هم ستره برخه لري اصطلاحات که له يوې خوانه د ژبې دلغوي پانگې بشپړونکې برخه ده نو له بله پلوه يو ادبي خوند او رنگ هم لري.

اصطلاحات (Idiom) کوم خاص سبک پورې تړلي نه وي، بلکې د څو سبکونو ترمنځه شريک واحدونه گڼل کېږي.

په ژبه کې دغه ډول ترکيبونه ځانته جلا او بېل بېل خصوصيات لري، په دې معنا چې نحوي ترکيبونه (Phrases) او ژبني اصطلاحات (فرازيالوژيکي واحدونه) يو تر بله ښه توپير لري. د نحوي ترکيبونو (غونډونو) په باب مو د مخه څه ناڅه اشاره کړې ده. اوس به وگورو چې دغه ژبني اصطلاحات (Idiom) برسېره پردې چې په ژبه کې د معنوي (سيمانتیکي) موضوع له پلوه تريح او غور لاندې نيول کېږي نو په نحوي لحاظ د جوړښت له مخه څه ډول ترکيبونه دي او په ژبه کې څه ارزښت لري؟ (اصطلاحات) دغه ډول ژبني ترکيبونه د ژبې خاص عنصر او ژبني خاص ډول څرگندونو ته ويل کېږي⁽¹⁾ چې د زمانې په اوږدو کې د خلکو له خوا منځ ته راغلي او په ژبه کې ثابت لغوي ترکيبونه (غونډونه) دي، ددغو ترکيبونو اجزاوې دومره ثابتې او ټينگې اړيکې سره لري چې بېلول يې گران کار دی.

(1)

اصطلاحات سمدلاسه د خبرو کولو په وخت کې نوي نه جوړېږي چې د کوم ټاکلي مطلب د ښکاره کولو د پاره ورځني کارواخیستل شي، بلکې په جوړ شوي ډول د ژبې د ویونکو په حافظه کې ساتل کېږي او هر کله د ضرورت په وخت کې د تیار جوړ شوي لغوي ترکیب (غونډ) په ډول د مطلب د روښانولو د پاره ورځني کار اخیستل کېږي⁽²⁾.

دغه اصطلاحات ثابت او ټاکلي دي پرته له تصرف کولو څخه د ضرورت په وخت کې د جوړ (تیار) شوي غونډ (ترکیب) په توګه کارول کېږي⁽³⁾ چې مجازي او کنایي معنا څرګندوي. پخپله دغه ډول (غونډ) نیغه (مستقیمه) معنا نه ورکوي لکه: لور په لوټه تېره کول. ددغه ترکیب، معنا په مستقیمه توګه نه څرګندېږي مګر په دوهمه مجازي معنا سره د چل ول کولو یا فریب او غولولو او وخت تیروولو په معنا راځي.

بل مثال: اوبښ په بده منډل، لوی لاس لرل. په همدې توګه ډېر مثالونه لرو، چې د پښتو ژبې لغوي پانګه زیاته شتمنه او بدایه ده، چې راټول او راغونډول یې ډېر زیاد او کار غواړي.

یادونه: ایډیوم د معنا او سیمانتیک له نظره د نحوي پوهې په چوکاټ کې نه څېړل کېږي، بلکې د ژبپوهنې یوه بېله څانګه ده چې دغه ډول اصطلاحات څېړي. (فرازیالوژي) (اصطلاح پوهنه) د ژبپوهنې د یوې څانګې په توګه او هم د ژبپوهنې د همدغې څانګې د څېړلو د موضوع په حیث پېژندل شوې. د څېړلو دغې موضوع ته فرازیالوګیزم هم ویل شوی دی چې په تېرو وختونو کې د ایډیوم په نامه یاده شوې ده⁽¹⁾ دغه څانګه د ژبې د لغتونو لغوي، معنوي ترکیبونه څېړي⁽²⁾.

فرازیالوژي د یوناني ژبې د Phraes او Logos څخه منځته راغلي، نو (Phrasis) د څرګندونې معنا ورکوي او Logos د پوهنې په معنا⁽³⁾ همدارنګه په دغه باب ډیرو ژبپوهانو څرګندونې کړي دي:

الف: فرازیالوژي په ژبه کې د ژبې ثابتو ترکیبونو مجموعې (غونډ) ته ویل کېږي⁽⁴⁾.

1357.

(2)

()

(3)

1355. 3 (72)

(1)

1969. (540)

(2)

1967 (70).

" 1.1 (3)

- ب: ثابت لغوي ترکیبونه فرازا لوكيږم (فرازيالوجي) گڼل كيږي⁽⁵⁾.
- ج: لغوي ثابت ترکیبونه چې په عنعنوي ډول تکرار شوي وي د فرازيالوگيزم په نوم ياديږي⁽⁶⁾.
- فرازيالوژيکي واحدونه چې د ايدې يوم د اصطلاح په ځای راځي د معنا او جوړښت له مخه دغه لاندنۍ نښې لري.
- 1- ثابت داخلي ترکیب چې په ګډه يوه عمومي معنا او مفهوم څرګنده وي. په اسمي او فعلي ترکیبونو کې يې اهميت يوشان دی. فرازيالوژيکي فعلي ترکیبونه که څه هم د مرکبو فعلونو په څېر ښکاري ولې د مرکبو فعلونو څخه توپير لري ځکه په ثابتو فعلي ترکیبونو کې ټول ترکیب يوه ګډه عمومي معنا ورکوي.
 - 2- اصطلاحات د هغو توکونو څخه جوړيږي چې په دغه ثابت ترکیب کې خپله لغوي معنا له لاسه ورکوي. که چېرې ددغه ثابت ترکیب واحدونه (توکي) بېل بېل معنا شي نو خپله ټاکلې فرازيالوژيکي (اصطلاح) معنا له لاسه ورکوي.
 - د بېلګې په توګه: د (لاروهل)، (ژبه کول)، (ژبه نيول)، (پښه نيول)، (غم خوړل)، (زړه خوړل). که ددغو مثالونو هره برخه يعنی هر يو توکی يې په جلا جلا توګه معنا کړو نو بيا هغه خاصه ټاکلې معنا او مطلب نه ورکوي. ځکه (لاروهل) کې د تګ معنا پرته ده په لغوی معنا سره لار اووهل کوم معنوي ارتباط سره نه لري. يا ژبه او کول سره جلا مفهومونه دي.
 - 3- د ترکیبونکو عناصرو څخه عمومي معنا لاس ته راځي يعنی ټول ترکیب د يوه واحد مفهوم په توګه معنا ورکوي.
 - 4- په فرازيالوژيکي واحدونو کې ځيني محاورې او متلونه هم راتلای شي او همدارنګه د ليکوالو او پوهانو غوره ويناوې هم شاملې دي. لکه:
 - پوره وړک دې کړه دوه کوره، د کبر کاسه نسکوره ده.
 - 5- دغه ډول اصطلاحات (ترکیبونه) ټکي په ټکي نه ترجمه کيږي.
 - 6- هره ژبه خاص او جلا اصطلاحات لري.

(4) . . . 1966.

(5) . . . () 1973. (69) .

(6) . . . () 1975. (143) .

7- فرازيالوژيکي واحد ونه د خپل معنوي خصوصيتونو له مخې د نورو ازادو ترکيبونو څخه توپير لري.

8- په ژبه کې دغه ترکيبونه ثابت وي. نوي نه جوړېږي خو داسې ځانگړتيا څرگندوي چې ټولنه يې په معنا باندې پوهېږي ځکه چې د ژبې د ويونکو له خوا منځ ته راغلي دي.

9- فرازيالوژيکي واحدونه د نورو ازادو لغتونو (ترکيبونو) په څېر د ژبې په لغوي سيستم کې چې موجود دی لغوي معنا ئيزاو گرامري خاصيت هم لري:

10- ثابت ترکيبونه د مکملو جملو په څېر هم راځي لکه:

1- سترگې نه دي تيرې دي 2- ابې مړه شوه تبه يې وشليده.

د جوړښت له مخې کيدای شي دغه ترکيبونه ثابت نه وي خو د معنا له مخې يونه تجزيه کيدونکي ترکيب (مجموعه) گڼله کېږي. يا په بله وينا سره يوه اصطلاح د کلمو داسې يوه مجموعه (ترکيب) ده چې په نحوي چاپيريال کې بېلا بېل لفظي خپلواکي ساتلی شي. البته هر ډول گرامري تغيير په کې راتلای شي خو مشترکه گډه معنا چې ددغه (غونډ) د اجزاو څخه لاس ته راځي نه تجزيه کيدونکې معنا به وي.

د مثال په توگه که مونږ د پښتو يو څو فرازيالوژيکي واحدونه په غور سره وڅېړنو دا به جوتنه شي چې ځيني دغه ډول ترکيبونه ثابت او مستقيمه معنا ورځنې نه راوځي بلکې په مجازي توگه معنا ورکوي يعنې معنوي اړخ يې د ټول ترکيب نه لاس ته راغلی وي او دې سره گرامري بڼې هم ثابتې وي لکه:

1- د خوشحالي نه په جاموکي نه ځايدل 2- د بوسولاندې اوبه تېرول 3- سپين سترگي کول، جگک لوکول. 5- په چپ اړخ پاڅيدل 6- اور په اوبوکي بلېدل.
د نومونو مثالونه:

(د اسمان کټ)، (د اسمان پرک)، (نوک او اورى)، (د لستوني مار). د پورتنیو مثالونو څخه څرگندېږي چې په دغو ترکيبونو کې لغوي او گرامري تغييرنه پېښېږي. په دې معنا چې د يوې ټاکلې کلمې پرځای بله کلمه نه شي راتلای.

د مثال په توگه: لاس وينځل يوه اصطلاح ده، چې د انکار کولو او صرف نظر کولو په معنا ده او يا لاس ته راوستل هم بله اصطلاح ده که ددغو پر ځاي داسې وويل شي (لاسونه مينځل) يا

(لاسونوته راوستل) دلته گورو چې فرازيالوژيکي معنا له لاسه ورکوي او بيا ازاد لغوي ترکيب جوړ وي. په پښتو ژبه کې داسې ترکيبونه چې د يو جز په ځاي بله مترادفه کلمه راتلای شي او ددغه اصطلاح په معنا کې تغييرنه پېښوي يعنې لومړۍ برخه ثابته او دوهمه برخه کې بدلون راځي لکه، زړه اچول او زړه غورځول، خواسرېدل خوايځيدل، زړه ښويدل، زړه غورځيدل. زړه لوييدل، خواسرول، خوايځول، زړه تشول، زړه سرول يځول، همدارنگه سور شين کېدل يا سورشين اوښتل، تور سپين کيدل. تور سپين او ښتل او داسې نور.

همدارنگه داسې اصطلاحات هم په پښتو ژبه کې شته چې د ترکيب دوهمه برخه يې ټاکلې او ثابته وي مگر لومړۍ برخه کې جلا مترادف الفاظ راغلي وي.

1- تندر پريوتل او ټکه پريوتل (2) قول کول، لفظ کول، ژبه کول، وعده کول په دغو مثالونو کې گورو چې دغه لفظي تغير د اصطلاح په معنا باندې کومه اغيزه نه کوي او معنا ورسره نه اوږي، که ووايو ساړه اسويلي کول يا سوړ اسويلی کول. په نوموړي اصطلاح کې په گرامري لحاظ د جمع پرځای مفرد راغلی دی مگر بيا هم په معنا کې کوم بدلون نه ليدل کېږي.

د پښتو ژبې په اصطلاح گانو کې داسې ترکيبونه هم شته دي، که د ترکيب د يوې برخې پرځاي يوه بله کلمه راوړله شي د ثابت ترکيب په توگه به وي خو د معنا له مخې به توپير وکړي لکه:

1- هغه ترکيبونه چې لومړۍ برخه يې بدلون او دوهمه يې په خپل ځای وي، د زړه توريډل، په اصطلاح کې د زړه په ځای سترگي (سترگې توريډل) همدارنگه مخ (مخ توريډل) راشي نو بيا د ترکيب په معنا کې بدلون راځي.

2- هغه ترکيبونه چې دوهمه برخه يې بدلون ومني خو لومړۍ برخه کې هماغه ټاکلې کلمه وي دلته په معنوي لحاظ ډير توپير په کې راځي.

زړه کول، زړه ساتل، زړه وهل، زړه وړل، زړه ايستل، زړه لوييدل، زړه ماتيدل، زړه تشول، زړه خوريډل، زړه چاودل، يا سر (خوړل، خوړول، گرځول، غږول، ماتول).

لاس (لگول، اخيستل، رسيدل، پورې کول، نيول000).

په پښتو ژبه کې داسې اصطلاحگاني هم وينو برسېره پردې چې د هغو څخه مجازي او کنايي معنا لاس ته راځي نو لغوي معنا يا مستقيمه معنا هم ورکوي. لکه: (تاراچول).

الف: په لومړي لغوي معنا کې ښکاري چې تار په ستن کې اچول دي.

ب: په دوهمه معنا کې د اشنايي، دوستۍ رابطې په معنا سره لکه د فلاني سره يې تاراچولی دی.

ټنۍ شلول 1- د کميس ټنۍ وشليده.

2- ټنۍ يې سره وشلولې

دلته مقصد او هدف په دوهمه معنا کې د شخړې او جگړې څخه دی.

د جوړښت له مخې اصطلاحات:

په پښتو ژبه کې اصطلاحگانې هم د نورو ازادو نحوي ترکیبونو په څېر دوه ډوله (اسمي، فعلي) بېلولی شو.

1- اسمي (نومیز): د نحوي له مخې دغه ترکیبونه اسمي دي. چې د جوړښت له مخې د (Phrase) (غونډ) ترکیب سره توپیر لري مگر په فرازیالوژیکي لحاظ بیا دغه اصطلاحی غونډونه بېله مجازي معنا څرگندوي د مثال په توګه:

د بوډۍ ټال، د ګیدرواده، د شپږمېو مچ، د اسمان کټ، د غاړې غور، د لستوتې مار، د عقله پلۍ، شین امی، نوک اووړی، ټیټ وپاس، د سترگو تور، شین زمری.

2- فعلي: په پښتو ژبه کې فعلي فرازیالوکیزم په لاندې توګه پېژندل کیږي: د ټول ترکیب

(فرازیالوګیزم) نه د فعل مفهوم څرګندېږي او په جمله کې په عمومي ډول د فعل (مسند) وظیفه او دنده ترسره کوي. فعلي اصطلاحات یا فرازیالوژیکي واحدونه هم هغه ثابت لغوي ترکیبونه دي چې د دوو اساسي (اسمي (نومیز) او فعلي) برخو څخه جوړ شوي وي چې بشپړ ترکیب د (فعل- مسند، خبر) مفهوم څرګند کړي. په جمله کې د مسند (خبر) په دود راځي. د کړنې یا جریان معنا ورکوي او سربېره پردې د ګرامري قاعدو تابع وي.

په پښتو ژبه کې یوه اسمي اصطلاح هم د نورو ازادو ترکیبونو په څېر د یوه فعل په مرسته فعلي اصطلاح جوړ وي لکه: د شپږمېو مچ سره داسې ترکیبونه جوړو:

1- د شپږمېو مچ دی. 2- د شپږمېو مچ کیدل.

د پښتو ژبې د فعلي فرازیالوژیکي واحدونو په جوړونه کې هغه عناصر چې فعلي فرازیالوکیزم جوړ وي او نومیز عناصر دي د لغوي کتارونو، لغوي ګرامري مختلف لغات او لغوي ترکیبونه دي چې فعلي اصطلاح ګانې یې جوړې کړې دي. په پښتو ژبه کې دغه ډول مثالونه زښت زیات دي چې پر لغوي (تحت الفظي) معنا فرازیالوژیکي معنا یې زیاته ده او عمومیت لري. لکه:

اصطلاح	اصطلاحی فرازیالوژیکي معنا	لغوي معنا
1- اورته اچول	له منځه وړل، تباہ کول	اورته غورځول، سوځول
2- سر له ټنۍ بېلول	مړه کول	جلال کول، بېلول

3- په ځمکه غورځول اهمیت نه ورکول

پر ځمکه باندې د یو شي
اچول یا گذارول.

همدارنگه خبره اړول، خبره سپینول، بار درنیدل، پوره کول او داسې نور مثالونه هم شته، چې دلته (پوره کول) د فعل یو مرکب شکل دی، خو اصطلاح هم جوړ وي لکه، نیمگړتیا پوره کول. د کول او کېدل فعلونه د خپلې پراخې معنا له مخې ډیر فعلي فرازیالوگیزمونه جوړ وي. په پښتو ژبه کې داسې ترکیب سره فعل د (فعلی اصطلاحگانو په جوړولو کې ستره برخه لري. په دې توګه مونږ ویلی شو، چې فرازیالوژیکي واحدونه د هماغو لغتونو په اساس جوړېږي چې په ژبه کې موجود وي. دوه یا زیات لغتونه سره یو ځای کېږي او ټول ترکیب په مجموعي ډول یوه خاصه او ټاکلې معنا لري او د نورو لغاتو په څېر د ژبې په لغوي سیستم کې شامل لغوي معنا معنایز ګرامري خاصیت هم لري.

په پای کې بنایي یادونه وکړو چې ټول فرازیالوژیکي واحدونه⁽¹⁾ برسېره د خپلو فرازیالوژیکي معناو په ساتلو د ژبې په نحوي ساختمانو (جملو، فقرو، کې نحوي وظیفه هم ترسره کوي. په دې معنا چې (اسمي او فعلي) فرازیالوژیکي واحدونه په جملو کې د اجزاو په توګه د جملې ارکان مسند الیه او مسند (مبتداء او خبر) جوړوي. همدارنگه برسېره پردې چې په جملو کې د غونډونو وظیفه لري په خپله هر ترکیب په نحوي چاپیریال کې د بشپړې جملې په توګه هم راځي: اوبه په ډانګ بیلول، اوبه په ډانګ نه بلېږي.

1- د لستونې مار، یو اسمي فرازیالوژیکي واحد دی. په جمله کې داسې راځي. (دښمن د لستونې مار دی).

2- په سترگو کې خاوري اچول، په سترگو کې یې خاورې واچولې. په سترگو کې خاورې اچولې.

3- سرتندی وهل (پښیماني کول) په معنا.

ځلمي سرتندی وهي. ځلمي له خپل ورور څخه سرتندی ټکوي. (سرتکول) د شکایت په معنا. څنګه چې لیدل کېږي متلونه او (Phroverbial, Saying) مقولې غوره ویناوې هم ثابت او ټاکلي ترکیبونه دي خو معمولاً دغه ډول مفاهیم د پوره جملو په توګه راځي لکه: هم یې کړي هم یې بېي. اوبان نه ژاړي بارونه ژاړي، ترخه خوره ترخه مه وایه.

(1)

درېم څپرکی

د پښتو ژبې د جملې جوړښت

د جملې جوړښت او رغنده توکونه (اجزا):

د جملې د پېژندنې په باب مود مخه لیکنو کې زیاتې خبرې کړي دي دلته مونږ غواړو چې د جملې د جوړښت اوساځتماني توکونو په باب څه ووايو.

زمونږ مطلب د جملې هغه ساځتمان دی چې یوه بشپړه جمله د کومو برخو او توکونو څخه رغیدلې ده او ددغو برخو او اجزاو د څومره والي له مخې د جملې ترکیب، جوړښت، ډولونه څرگندیږي. په یوې جملې کې د کلمو، مورفیمونو اندازه او شمیر سره توپیر لري په دې معنا چې یوه جمله له دوو یا زیاتو کلمو څخه جوړه شوې ده.

د یوې جملې په جوړښت کې دغه لاندې توکونه برخه لري:

1- اصلی (خپلواک) توکونه: په دې برخه کې ټول ازاد او خپلواک مورفیمونه (نومونه دا شیاو نومونه، صفتونه، ضمیرونه، عددونه (شمیر نومونه) فعلونه (بشپړ- مرستیال) یا ساده اشتقاقی، ترکیبي، قیدونه (اصلي، غیر اصلي) راځي، دلته ښايي ووايو چې دغه توکونه مختلفو سوالونو ته

په ځانگړي توگه ځواب ورکوي يعنې د موضوع څرنگوالی، څومره والی، فعاليت او داسې نور مفاهيم نوموي او يا ورته اشاره کوي او يا خو هم گرامري لغوي معنا بندي.

2- مرستيال (کومکي) توکونه: په ځانگړي توگه د جملې خپلواک توکونه نه دي ځکه دغه ناخپلواک توکي په جلا توگه سوالونو ته ځواب نه ورکوي او د کوم شي نومونه نه ده يوازې په جمله کې گرامري معنا رسوي. مرستيال- کومکي توکونه ورته ځکه ويلی شي چې د جملې د اصلي توکونو، ترکيبونو او جملو ترمنځ ارتباط او تړون ټينگوي، مرستيال (کومکي) (نه اوږيدونکي) (نه گردانيدونکي) توکونه دي چې په دې کې ادات (ربط، عطف، پيشينې او پسینې) او داسې نور راځي. د څرگندتيا له پاره دغه لاندې بېلگه گورو:

د خلکو سره مرسته په کار ده. دغه جمله په دې توگه تجزيه کوو: د، خلکو، سره، مرسته، په، کار، ده.

گورو چې دغه جمله له اوو توکونو څخه جوړه ده مگر په دې کې څلور خپلواک (اصلي) او نور ناخپلواک (مرستيال) توکي دي چې په دې توگه دغه جمله په لاندنيو برخو سره بېلوو:

د خلکو سره/ مرسته په کار ده.

په دې جمله کې (د خلکو سره) د مسند اليه (مبتدا) بڼه لري چې لومړۍ برخه ده او (مرسته په کار ده) خبر (مسند) او (ده) د (اسناد) برخه گڼل کيږي.

چې په مجموع کې (مرسته په کار ده) د جملې دوهمه برخه (خبر- مسند) دی. يا دا بل مثال:

هغوي د خلکو سره مرسته کوي.

په دې جملې کې هغوي (فاعل) (د خلکو سره) معيتي قيد (مرسته د فعل متمم) (کوي) فعل او په مجموع کې (هغوي مبتداء او د خلکو سره مرسته کوي) خبر دی.

په پښتو ژبه کې داسې مثالونه هم لرو، چې د کلمو اندازه او شمېر يې د جملې د اجزاو سره برابر وي لکه: ليونی- راغله.

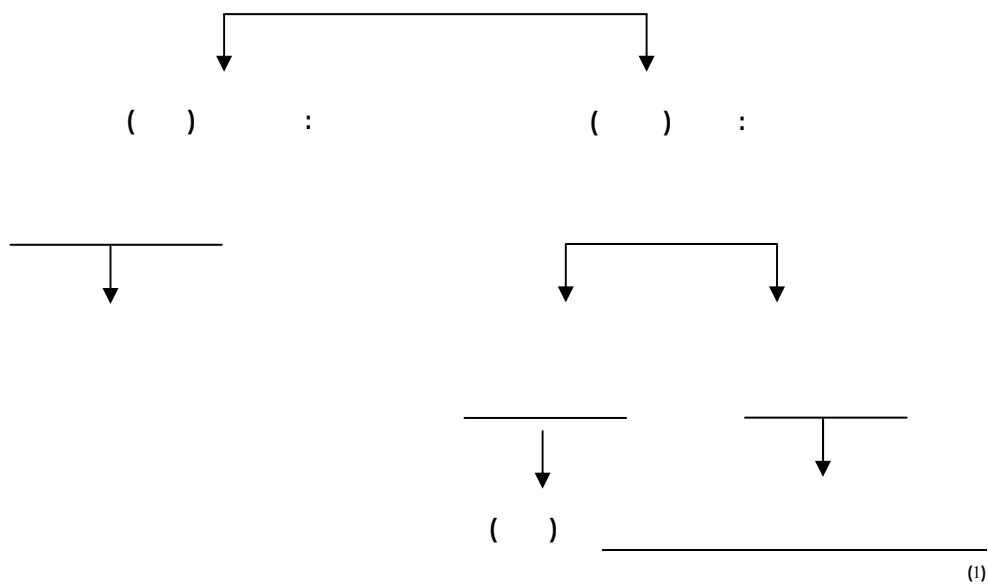
لومړۍ برخه ليونی- (فاعل) دوهمه برخه راغله (فعل) دی.

په پښتو ژبه کې کلمې چې خپلواکې معناگانې ولري د خپل نحوي دريځ له مخې د جملې بېلا بېلې اجزاوې هم جوړ وي لکه:

- 1- کابل د افغانستان مرکز دی.
- 2- مونږ په کابل کې اوسيزو
- 4- دغه د کابل ښار دی.
- 5- دغه لوی ښار کابل دی

- 3- کابل په یوه ښکلي ښار بدلوو
- 6- مونږ کابل ته ځو.
- دلته په دغو جملو کې د کابل کلمه په ترتیب سره گورو چې، کابل 1- مسند الیه 2- ظرف مکان 3- مفعول 4- مضاف الیه 5- خبر 6- غیر مستقیم مفعول یا (د تم ځای حالت) په توگه راغلی دی.
- د پورتنی مطلب څخه دا نتیجه ترلاسه کوو، چې په پښتو ژبه کې د جملې اجزا د دوو څخه نیولې تر زیاتو توکونو پورې رسیږي په همدغه اساس ساده (لنډه) او منکشفې (ارته) جملې سره بېلېږي.
- بیلگه: لمر راوخوت، سار په دي، پسرلی شو. دا لنډې یادوه توکیزې جملې دي، مگر که ووايو: زه او زما ورور د خپلو او خپلوانو سره د هیواد ختیځې برخې ته تللي وو. نو بیا دا یوه اوږده (منکشفه)⁽¹⁾ جمله بلله کیږي. په دې توگه مونږ په پښتو ژبه کې د جملې اساسي برخې په ابتدا (مسند الیه، فاعل) او خبر (مسند، فعل) باندې بېلوو او په دې کې د جملې اصلي (لومړۍ درجه) او فرعي (دوهمه درجه) غړي په لاندې توگه ښودل کیږي.

د جملې رغنده توکونه

$$\begin{array}{c} + \\ (\quad) \\ + \\ (\quad) \end{array}$$

د فعل او فاعل متعلقات او مربوطات:

1- د مهال (زمانی) قید 2- (د ځای (مکانی) قید) 3- د حالت او وضعیت قید او مقیاس، اندازه ده چې د فاعل، مفعول، فعل حالت او کیفیت ښيي. 4- پیل ځای چې د فعل د شروع کیدلو مبدا ورڅخه معلومیږي. 5- د مقصد سبب او کیفیت قید چې د فعل د کیدلو انتها علت سره د مقصد او ځای ښکاره کوي. 6- ملتیا چې د فاعل او مفعول ملتیا او معیت څرګندوي. 1-2-3 مطلب د قیدونو په واسطه ښودل کیږي او 4-5-6 مطلب د ارتباطي اداتو په واسطه ښودل کیږي.

الف: د جملې اساسي برخې یا د جملې لومړۍ درجه غږي:

دا یوه څرګنده خبره ده، چې یوه جمله برسېره پر فرعي توکونو دوې اساسي برخې لري چې ددغو له پیوستون څخه بشپړ مطلب لاس ته راځي.

مبتدا او خبر د جملې مهمې برخې ګڼلې شوي دي او داوړه برخې د یوې جملې زړې جوړوي دا ځکه چې مبتدا او خبر پرته له فرعي اجزاو څخه هم یوه پوره او ځانګړې جمله جوړولای شي. لکه: روښنایي راروانه ده، هیواد پرمختګ کوي. هلکان راغلل. شپه تېره شوه.

لیدل کیږي چې په هرې جملې کې د مسند الیه او مسند برخې په خپلواکه او مستقلة توګه راغلي او په دغو جملو کې نورو اجزاو ته کومه اړتیا نه لیدله کیږي.

یادونه: مونږ د پښتو او فارسي ژبو د ځینو ګرامرونو د مطالعې څخه د مسند الیه فاعل – مبتدا او مسند، فعل، خبر د اصطلاحګانو سره مخامخ شوي یو لکه دمحمد گل مومند (پښتو ژبې لپاره 1317) د پوهاند رښتین پښتو ګرامر د محمد اعظم ایازي (د پښتو قاعدې 1328) د عظیم شاه خیال (صرف ونحو پښتو)، د پوهاند الهام (روش جدید در تحقیق دستور زبان دري) همدارنګه د پرویز خانلري په (دستور زبان فارسي) کې د نهاد – گذاره په نامو سره راغلي دي.

په هر حال مطلب په کې ټاکلې او معینې برخې دي چې مخکې پرې غږیدلي یو. په جمله کې دغه دوي اساسي برخې په اسمي او فعلي غونډونو بېلېږي چې اسمي برخې ته یې (مسند الیه، فاعل، مبتدا) او فعلي برخې ته (مسند، فعل، خبر) وایي.

په پښتو ژبه کې فعلي غونډونه د (مسند، فعل) په توګه او اسمي غونډونه هم د مسند الیه په توګه او هم د مسند په توګه راتلای شي چې دا بیا په اسمي او فعلي جملو کې دغه موضوع ښه څرګندیدای شي.

لومړی: مبتدا، مسند الیه، فاعل (Subject):

په ګرامري توګه د جملې یوه خپلواکه او مستقلة معنا لرونکي برخه ګڼله کیږي، په جمله کې د هغې په باب خبر ورکول کیږي.

یا په بله وینا مسند الیه هغه برخه چې د هغې په نسبت څه ویل کیږي یعنی د یوه حکم نسبت ورته کیږي. د څوک، چا، څه پوښتنو ته ځواب ورکوي. په پښتو ژبه کې مسند الیه (فاعل) په خپلواکه توګه د جملې یوه اصلي برخه جوړوي. په دغې برخې کې د کلام د ټولو اجزاو څخه د (فاعل، مسند الیه) په توګه راځي چې په هغې کې د اشخاصو نومونه د شیانو نومونه ساکنې او بې سانومونه، ضمیرونه، صفتونه، عددونه، قیدونه په ساده یا مرکبو (ترکیبې) (اشتقاقې) شکلونو سره هم راځي. په پښتو ژبه کې د قاعدې له مخې نومونه، صفتونه، ضمیرونه، عددونه برسېره په اصلي حالت په مغیره (غیر اصلي) حالت سره هم راځي چې دغه برخه جوړوي. همدارنګه د ارتباط له اداو سره د (Postposition, Preposition) د پیشینو او پسینو سره هم یو ځای راتلای شي، چې مثالونه به یې یو یو په وروسته ډول راوړو:

په پښتو ژبه کې مبتدا (مسند الیه، فاعل) د کلام د بېلا بېلو توکو په مرسته:

1- الف: چې مبتدا یو مفرد عام نوم وي دغه نوم په جمله کې نسبت نورو نومونو ته اساسي وظیفه ترسره کوي.

لمر راوخوت، پوهنه رڼا ده. بزګر د خپلې ځمکې په فکر کې دی.

لمر، پوهنه، بزرگر مفرد عام نومونه دي چې په جملو کې د (مسند اليه، فاعل) وظيفه لري.
ب: د جمعيت نوم د مبتدا (فاعل) په توگه راغلي وي:
اولس غونډه وکړه. جرگه راغله. لښکر پرشاشو. رمه خړپړي.
ج: (مبتداء، فاعل) د جنس نوم په ډول څرگند شي: غوړي توی شول. او به تويې شوې. تيل، سوځېږي. اوږه خلاص شول. غنم خلاص شول.
د: (مبتداء، فاعل) يو خاص نوم وي: بايزيد (روښان) مسجع نثر ليکلی دی. خوشحال خټک ښه شعرونه ويلي دي. ميرويس (نيکه) صفويانو ته ماتې ورکړې ده. (مرغی) پاڅيدلې او په زاريوې لاس په تندي کېښود.

په اسمي جملو کې: درخانۍ د طاوس خان لوروه. کابل لوی ښار دی.
ه: چې مبتدا يو مجرد (معنا) نوم وي: روغتيا لوی نعمت دی. ښيگڼه ښه ده.
2- په جمله کې مبتدا (فاعل) د جمع عدد نومونه وي:
بزرگان دمني په کرکيله لگيا دي. نرخونه له پخوا نه جگ لارل. يا دغه بل مثال کې:
لنډه دا چې غرونه وچر کيدل، سيندونه وشپېدل، بادونه وزغليدل، ستوري وخرخيدل، کاینات و خوځيدل، دزيږندې او ودې له مخې بنديزونه لرې شول.
3- (مبتدا، فاعل) چې نومونه په اوبښتي ښه (مغير حالت) کې وي.
الف: مفرد مغيره شکلونه:
پوهنې ټوله نړۍ رڼا کړه. ټولنې وده کړې ده. پسرلي ښه زيری راوړ.
ب: د جمع مغيره شکلونه:
دهقانانو د مني فصلونه ټول کړه. خلکو تلوار کاوه.
چرگانو بانگونه ووي. لوستلو معلومات ډېر کړه. اوبو لاره وکړه.

4- د جملې مبتدا (فاعل) ضميرونه وي:

الف: شخصي ضميرونه:

زه تاته په غيږ کې ځای درکوم بڼه راغلي. زه تاته ننوتې راغلی يم نو ته زماننوتې ومنه.
دی دې هڅه وکړي. دا د خپل هیواد په ستونزو لڅېره نه ده. هغه په بیړه راغله.
شخصي ضمرونو مغیره شکل د مبتدا (فاعل) په توګه:
ما د ځان سره کرل ریبیل تاخه وکړل. ده یوه لاره جوړه کړه.
دې هیڅ ونه ویل. هغه خیال کړی و چې دا کار ډیر اسان دی. هغې بې ځایه هلې ځلې کولې.
ده پر خلکو ملنډې وهلې.

ج: د شخصي ضمیر جمع د مبتدا په توګه:

مونږ حقیقت لټوو. تاسو څېړنه کړې ده. دوي د رحم زړه نه لري.
دوي د ظلم نه دومره خوند اخلي لکه چې د رحم نه یې زړه سواندی انسان اخلي.
د: استفهامي ضمیرونه د فاعل (مبتداء) په توګه:

څوک تا په کلي کې نه پرېږدي؟ څوک لټوی؟ څه کیږي؟ څومره ویل کیږي؟
مغیره شکل: چا ولید؟ چا ولټول؟ چا بیړه وکړه؟ چا ولیکل؟
همدارنگه څووم دی؟ څووم ولاړ؟ کوم راغی؟ کومه راغله؟ څومره ده؟
دجمع په صورت کې: څووم راغلل؟ کوم راغلل؟ کوم لاړل؟
مغیره صورت یې: کومو بیړه درلوده؟ څوومو راوړل؟
ه: مبهم ضمیرونه د مبتداء په توګه:

ټاکلي: څوک کارکوي او څوک ساعت تیروي. څوک راغلل او څوک رانغلل. چاکار وکړ او چاونه
کړ. څوک به کار کوي او څوک به ساعت تیروي.
هر څوک حاضر دي. هر چا خپله رایه وړاندې کړه.
ناټاکلي: څه دادي او څه نور دي. څه په سترګونه لیدل کیږي. هر څه دلته پیدا کیږي. هیچاونه
لیدل. هیچا پاملرنه ونه کړه. یو څوک راغی، بل څوک زما په کار نه پوهیږي. کوم یوه وویل، دلته
هیڅ نه پیدا کیږي.

یادونه: په هغو جملو کې چې ناخپلواک ضمیرونه (مې، دې، مو، یې) د فاعل په توګه وي نو بیا
د جملې د اجزاو ساختمان په دې ډول راځي:

کتاب مې ورکړ- قلم مې وروباڅښه، کور يې جوړ کړ.

5- مبتدا (فاعل) په جمله کې صفتونه وي:

ښه ښه دي بد بد دي. هوښيار دي. ليونی راغی. ویده هماغسې ناخبره پاتې شو. موږ د وړې له
حاله څه خبر دی. پلې د سپور له حاله څه خبر دی. يا دا متل: خپل خپل دي پردي په ډېرو نارو خپل دي.
نسبتي صفات: کندهاری راغی. ويرجن ارمانجن ناست دی. ځمکه وال خپله ځمکه سمبالوي.
فعلي صفتونه (نومونه): فاعلي صفت د مبتدا (فاعل) په حيث:
ښوونکي خپله دنده ترسره کوي. ليکونکی ليک ليکي. څارندوی شپه او ورځ کار کوي.
مفعولي صفت د مبتداء (فاعل) په توگه:
وهلی لاس ته دی. رتل شوی خبرې نه کوي. خپلی له ځان سره خبرې کوي.

:

-61

)

فعلي نومونه: اورښت کښتونه خړوبوي. لگښت ډېر شو.

روزنه د ماشومانو له پاره پکار ده. پالنه د ماشومانو له پاره پکار ده.

مصدر د مبتدا په توگه:

تیری کول لویه گنده. ليکل اسان کار نه دی. ليکلو سترې کړم، ژبه کول له مشرانو سره ښه
خبره نه ده.

6- مبتدا د شمير (عدد) نوم وي:

1- په دې کې يوځي او يو راځي خبره نه ده معلومه. پنځو تنو څخه دوه راغلي وو.

2- لومړی وايي. لومړي وويل. شپږم کوټې ته راغی. اتم لپاتې و.

3- شل په څلورو تقسميږي.

لس جوړه عدد دی. نولس به شل نه شي. پورتنی زیات شمير مثالونه چې راوړل شول د ساده
توکونو په توگه راغلي وو. مبتدا کله په ساده او کله په ترکیبي ډول هم راځي.

الف: مبتدا چې ساده جوړښت ولري: هغه زیات شمير مثالونه چې مخکې موږ اوري وو په دغه
برخه کې راځي.

ب: ترکیبي: هغه چې (مبتدا، فاعل) له دوو څخه زیات کلمات وي لاندې مثالونو کې يې گورو:

لومړۍ په ترتيب سره اول دا ضافي تركيب⁽¹⁾ مثالونه راوړو:

- 1- (مسند اليه، فاعل، مبتدا) هغه اضافي تركيبونه وي چې مضاف اليه او مضاف يې يو توکيز مفرد (ساده) نومونه وي.
د کابل ښار ډېر لوی شوی دی. د شپونکي شپيلۍ په جرس راغله. دودانۍ بنسټ کيښودل شو.
- 2- مضاف اليه مرکب (اشتقاقی، ترکیبی) او مضاف یوتوکيزوي، مثال: د افغانستان خلك په خپله اراده ټينگ ولاړ دي.
د خوشحال خان اشعار په پښتو ادب کې يوه لويه او درنه پانگه ده.
- 3- مضاف اليه د جمع عدد په شکل او مضاف مفرد نوم وي:
د پتگانونمینه ښکاره ده، د زمريو کور بې هډوکي نه وي. د شاعرانو خيال لوړ ښکاري. دادبيانو فکر پوخ وي. د گلانو رنگ ښه ښکاري.
- 4- چې مضاف اليه مفرد او مضاف د جمع نومونه وي.
د باغ گلونه په غوړیدو شول، د مينې اوښکې په گريوان دي.
- 5- د مبتدا په توگه چې مضاف اليه او مضاف دواړه د جمع عدد نومونه وي:
د غرونو سرونه سپين ښکاري، د زمانې تويانونه راغلل. د اميدونو غوتۍ گل شوې
د مبتدا په توگه د هغو اضافي تركيبونو مثالونه راوړو چې مضاف اليه (نوم) اسم او مضاف توصيفي تركيب وي:
د پسرلي ښکلې خيره رابرخيره شوه.
د لمر تودو وړانگو په کې گرمې او تودو ښې وچوله (نوي کال نوي زيږي).
اوس د هغو تركيبونو مثالونه په مبتدا کې راوړل کيږي، چې مضاف اليه توصيفی تركيب او مضاف اسم (جمع) وي:
د سرو گلونو کتارونه جوړ شول او د زېړو گلونو صفونه ودریدل.

(1)

:

+

:

.

.

.

:

+

:

.

.

هغه ترکیب چې صفتونه یې له دوو نه زیات وي د مبتدا په توګه راوړل کېږي یعنې مضاف الیه زیات شمیر توکي ولري.

1- د شین بځملي ګلالي فرش موسم راغی.

2- د خوږو ارمانو، پاکومینو، ستر منو ارزوګانو او سپېڅلو امیدونو ماشومان وزنګیدل.

دویم: مبتدا (فاعل) د توصیفی ترکیب په توګه: په دې معنا چې دغه ډول ترکیبونه دیوه صفت او یوه اسم د یو ځای کیدو څخه لاس ته راغلي وي.

په پښتو کې صفت تر موصوف د مخه د مطابقت په ډول ترکیبېږي⁽¹⁾.

توره وریځ رابیره شوه.

خوږې نغمې د ملنګ جان د اشعارو مجموعه ده.

فعلي صفتونه د موصوف سره توصیفی ترکیب د مبتدا (فاعل) په توګه:

تللې او به په بیرته نه را ګرځي. توکلي لارې بیرته نه راځي. رتل شوي هلك غلی ناست دی.

تلونکي سړي ورو ورو روان دي.

درېیم: مبتدا اشاري ترکیبونه وي:

دا قلم تور دی. دا اوښکې خوړونه شوه. دې زمانې د ځان سره نوي شیان راوړي دي.

اوس هغه پخوانۍ زمانه نه ده. دا اوږه خراب دي.

دغه لرګي لاندې دي. دغې ښځې کور ودان کې. (مغیره شکل).

څلورم: عددي ترکیبونه د مبتدا په توګه:

1- زموږ په کور کې یو ګل وغوړید.

2- څلورتنه ناست او خبرې کوي.

3- پنځه کمربندونه تش شول.

4- دولس کلنه دوستي خرابه شوه.

5- شلم قرن دی. شمله پېړۍ ده.

6- یولس تنه سړي کار کوي.

7- درې هلکان سیند غاړې ته راغلل.

8- پنځه ګوتې سره برابرې نه دي.

9- یو څو کاله په دغه توګه تېر شول.

یو څو کسه نارینه راغلل، یو څو خبرې به کېږي. په سلګونو خلک راغلي وو.

(1) :

پنځم: مبتدا (مسند اليه) عطفی ترکیب وي:

الف: (يو توکين) دوه مفرد نومونه د عطف په صورت کې:

- 1- بريالی او اخک راغلل.
2- وړانگه او پلوشه ناستې دي.

دوه د جمع نومونه:

- 1- زاړه او ځوانان د وطن د ابادۍ له پاره کار کوي. 2- گلهې اووزې په مزه مزه په څرلگيا دي.
ب: صفتونه د عطف په توگه:

- 1- وږي او تږي ناست دي.
2- خپل اوپردي ورنه راټول وو.
3- زورور او کمزوري سره معلوم دی.
4- زورورو او کمزورو سره معلومه کړه.
5- ځورونکي او خپه کوونکي خبره ده.
6- جوړ او روغ يې سره پرېښودل.
7- لاندې او وچ يودي. يا وچ او لاندې سره يودي.

ج: په مبتدا کې ضميرونه د عطف په ډول وي.

- 1- زه اوتې به د وطن په پرمختيا کې هڅه کوو. ته او زه به سره يو ځای کار کوو. ما او تا سره وپېژندل. تا او ما کارونه سره وويشل. دا اودی سره خور او ورور کېږي. ده او دې څه وکړل. هغه او هغې خبره پخه کړې ده. هغې او هغه خبره کړې ده.
د جمع په توگه: تاسې او مونږ څه کوو، مونږ او تاسې ټول رانده يو. دوی او هغوي پلان جوړوي. هغوي او تاسې څه کوئ.

شپږم: مبتدا، فاعل استثنایي ترکیب وي:

بې له ماتېول حاضر وو. تاسې پرته له مونږ ولاړي. دوی بې له ده نه څه نه شي کولای. ټول په غیر د ځلمي نه راغلي وو.

اووم: مبتدا (فاعل) بدلي ترکیب وي: ستا ورور بريالی راغی.

چې گلونه د بهار واړه تمام شي، د زړه سود شيدا بلبله په خټوکي
اتم: متعدده مبتدا لرونکې جمله:

که چېرې په يوې جملې کې دوه يا زياتې مبتداگانې (فاعل) د يوه خبر سره راغلي وي نو دغه جمله متعدده مبتدا لرونکې جمله گڼله شي.

لکه: 1- ښايستو کې مرغۍ او گلالي بلبلي خبرې شوې.

2- د هيواد مشران، د کلي خانان او ملکان او داسې د اولس خلك راغلي وو.

3- د ښوونځيو زده کوونکو، د دوترونو کار کوونکو، د پوهنتونو محصلانو، د کارخانو مزدورانو او کارگرانو په ګډه کار کاوه.

يادونه: همدارنګه د پښتو ژبې تکراري (بشپړ او نیمګړي) ترکیبونه هم د مبتدا په توګه راځي چې البته دلته يې د ټولو راوړل ډېر وخت غواړي. دغه څو مثالې راوړو:

اولسونه اولسونه تبا شول، ښه نا ښه ګډ دي. کلي کلي نږېږي، ګڼ ګڼ پراته دي.

سره دوه دوه کيږي. يو يو راروان دی.

2- اخلي پخلي کيږي، سابه مابه پخيږي، ژرنده مرنده ماته شوه.

دوهم: خبر (مسند) (فعل) (Predicate):

خبر (مسند، فعل) هم لکه د (مبتدا، مسند اليه، فاعل) د جملې بله مهمه برخه ده. مسند د مبتدا او مسند اليه حال ښکاره کوي⁽¹⁾ په جمله کې خبر دڅه کوي، څه کيږي، څه ډول (څنګه) دي. څه دي، څوک دی، د چا، څه په باب، څه وخت، چېرته سوالونه ځواب ورکوونکي دي.

د پښتو ژبې د ټولو جملو د څېړنې او مطالعې څخه داسې نتيجه ترلاسه کوو:

1- د جملې خبر د مبتدا په شان د کلام د ټولو توکونو څخه راتلای شي.

2- خبر د جوړښت له مخې ساده (يوتوکيز) مرکب (دوه توکيز، ترکیبي) او په متعدده توګه سره راتلای شي.

3- د پښتو ژبې په جملو کې هغه څه چې د خبر په توګه راوړل کيږي يا به فعلي غونډوي او يا خو به اسمي غونډوي.

4- هغه جملې چې د خبر په برخه کې يې يو پوره فعل او يا فعلي ترکیب (غونډ) وي د فعلي جملې په نامه او هغه چې دخبر برخه يې د مبتدا په څېر اسمي وي داسمي جملې په نامه ياديږي. نو په دې توګه په پښتو ژبه کې خبر په دوو ډولونو ویشل کيږي:

اسمي او فعلي: داسمي او فعلي اصطلاح په ډيرو نورو ژبو لکه روسی⁽¹⁾ فارسی او داسې نورو کې هم شته او په همدغه ترتيب سره جملې په اسمي او فعلي باندې جلا کيږي، نو په دغه اساس په پښتو ژبه کې هم جملې په اسمي او فعلي باندې ویشلې شو:

اسمى جمله: هغې جملې ته وايي چې مسند اليه او مسند (مبتدا او خبر) يې دواړه نومونه وي يعنى د مبتدا او خبر برخې يې داسمې غونډونو (اجزاو) څخه تركيب شوي وي او د يو اسناد (كومكى فعل) په مرسته يې سره ارتباط پيدا كړى وي يا په بله ژبه داسمې جملې اساسي توکي درې دي (مسند اليه، مسند، اسناد) د مسند اليه او مسند ترمنځ حكم ته اسناد وايي⁽²⁾.

په اسمي جملو کې (خبر، مسند) د کلام بېلا بېلې اجزايې (نومونه، صفتونه، ضميرونه، عددونه، قيدونه، فعلي صفات، اسمي فرازيالوژيکي ترکيبونه) په مستقيم او غير مستقيم حالت سره راتلاى شي.

په سوال او ځواب، ديالوگ، متلونو او اصطلاحگانو کې کومکي فعلونه غورځيږي لکه: د بيزو دوستي د ځان تاوان. خپل عمل د لارې مل. سردې گل بيخ دې پياز.

د مثال په توگه يو څو اسمي جملې په لاندې توگه گورو.

1- نوم په اصلي حالت کې د خبر په توگه او د کومکي فعل سره:

خوشحال خوشحال دى. زه ښوونکي يم. دى استاد دى. د کلي مشر خانميردى.

2- نوم په غير اصلي حالت کې د پېښينې او پسينې سره د خبر په توگه:

داړونکي ځناوران په ځنگله کې وي. دى زمونږ له دوستانو څخه دى.

3- په جمله کې صفت داسمې خبر په توگه:

د کابل د ښار کوڅې لويې دي. دغه ښار زوړ دى. د ظلم ماڼۍ. ږنگه ده. هواروښانه ده. کتاب

پر ميز پروت دى. ښه خلک لږ دي. په دغو جملو کې لويې دي، زوړ دى، ږنگه ده، روښانه ده، پرميز

پروت دى داسمې خبر په توگه پېژندل شوي دي.

4- فعلي صفت (نومونه) داسمې خبر په توگه:

دوي خپل کلي ته تلونکي دي. داسې وخت راتلونکى دى. اباسيند تل څپاندوي.

په دوبي کې لمرسوځونکى وي. ځلانده دى. دى ښه گټندوى دى. پښتانه د هيواد ساتندوى دي.

ماشومان خوځنده دي. ددې کتاب څومره ارزښت دى.

5- قيد داسمې خبر په توگه:

ددوي کور د ښار له مرکز څخه لرې دى. کتاب هلته دى. خبره نژدې ده.

6- ضمير د خبر په توگه: ددې هلك پلار دى دى. دده مطلب زه يم، ته ته يې اوزه زه يم.

- 7- خبر اضافی ضمیر وي: دغه کور زمونږ دی. دغه کتاب ستادی. ددغه کتاب لومړۍ برخې زما دي.
- 8- اسمي خبر د پوښتنې (استفهامي) ضمیرونه وي: دغه راروان هلك څوك دی. دلته څوك دي؟ هلته څه دي؟ خلك څومره وو؟ د پوهنځي لارکومه ده؟ دی په ټولگي کې څوم دی؟ دغه ښکلی لیک د چادی؟
- 9- عدد د مسند (خبر) په توگه: په پښتو ژبه کې واولونه اته دي. دا کوټه پنځمه ده. خبرې ډیرې سړيې یو دی.
- 10- مصدر داسمي خبر په توگه: ددوي مقصد تلل وو. ددوي مطلب یوازې او یوازې پخلا کول دي.
- 11- فعلي نوم (حاصل مصدر) داسمي خبر له پاره: لومړنۍ زړده کړه د کوچنیانو له پاره روزنه او پالنه ده.
- 12- د ترکیبونو (غونډونو) په توگه د اسمیه خبر څرگندونه:
- 1- د اضافي ترکیب په توگه:
- خوشحال خان د ملک اکوړي لمسی دی. خندا د ژوند مالگه ده.
- 2- د اضافی ضمیر ترکیب داسمي خبر په توگه: دغه هلك زما ورور دی. دا زما سره هلك زما د ترور زوی دی. دا وطن زمونږ مور ده.
- د پوښتنې له پاره: دغه سړي د چا ورور دی؟ ادم خان ا درخانی د کوم ځای وو؟
- 3- توصیفی ترکیب د خبر په توگه: خوشحال خان خټک پیاوړی شاعر دی. روغتیا او صحت لوی نعمت دی. علم پټه خزانه ده. نن څومره ښه هوا ده. ناست کسان ښه خلك دي. څه ښکلې مرغۍ ده!
- همدارنگه صفات د قید په توگه هم توصیفی ترکیب جوړوي او په اسمي خبر کې داسې راوړل کېږي: نن ډېره ښه توده هوا ده.
- 4- د شمیر (عددي) ترکیب په توگه د خبر څرگندونه: علم یوه ریڼا ده. یوه اوونۍ اووه ورځې ده او اووه ورځې یوه اونۍ ده. دروژې میاشت ډېرش ورځې ده. په ساعت کې اوس څلوربجې دي.
- 5- خبر د یو ظرفي ترکیب په توگه: نمر او سپوږمۍ په اسمان کې دي. ملالۍ په کور کې ده. کتاب پرمیز باندې دی. قلم ترمیز لاندې دي.
- په پښتو ژبه کې فعلي خبر:

فعلي جمله: هغه جملې دي چې خبرې فعلې بشپړه بڼه ولري يعنې د فعل برخه يې اصلي فعلونه وي، يا په بله وينا فعلي جمله هغه ده، چې له پوره فاعل فعل او يا له فاعل، مفعول، فعل نه جوړه وي. په دغه ډول جملو کې خبرې برخه د فعل ټول گرامري شکلونه (زمانه، جنس، عدد، شخص، وجه، حالت) د فعل ډولونه، لازمي، متعدی، معلوم، مجهول، مثبت او منفي) خواوې څرگنديږي. همدارنگه فعلونه د جوړښت له مخې يو توکيز (ساده) دوه توکيز (اشتقاقی، ترکیبی) وي. ترکیبی فعلونه يعنې هغه نوميز فعلونه دي چې د يو (اسم، صفت، عدد، قيد، مصدر، فعلی نومونه) د کومکي (مرستيال) فعلونو په مرسته جوړېږي البته د ساده او (ترکیبی، اشتقاقی) فعلونو زيات شمير مثالونه په زياتو ماخذونو* کې ليدلي شو. دلته مونږ يوازې د فعلي جملو مثالونه په لاندې توگه راوړل غواړو:

ساده لازمي فعل د خبر په توگه: زه ښار ته ځم. تاريخ درومي.
ساده متعدي فعل د خبر په توگه: دی اخبار لولي. ده اخبار ولوست.
اشتقاقی او ترکیبی فعلونه د خبر په توگه: لمر راوخوت، کتابونه به راوړم. ليکونه به وليکو. له

دې اوبو، به پوريوځي.
بل مثال: ځمکه به او به شي. ځمکه به اوبه کړي. فلم په اتو بجو شروع کيږي. کارونه به په لسو بجو ختم شي.
بريالی خپلو هيلوته نژدې کيږي. دوي په خپل کور کې آرام کول غواړي. ماشومان لوبې کول غواړي. مونږ په دې خبره ځان خبرول غواړو. دوي په تهمت او تور ونيول شول. د کور غل نه نيول کيږي. څوک د کور غل نه شي نيولای.
په دغو جملو کې ليدل کيږي چې خبر د بشپړو ترکیبونو په توگه راغلی دی.
خبر په متعدد ډول:

1327.	* 1-
() 1324	2-
1340.	3-
() 1360	4-

په پښتو ژبه کې د جملې خبر په متعدد ډول هم راځي، په دې معنا چې د يوه مبتداله پاره خو خبره ذکر شوي وي، که چيرې په يوه جمله کې د يوه خبر له پاره زياتې مبتداوې راشي نو هغه جمله متعدده مبتدا لرونکې جمله ده. همدارنگه که په جمله کې د دوو نه زيات فعلونه (خبر) (اسمي-فعلی) راوړل شوي وي نو دا به هم د متعددي خبر لرونکې جملې په نامه يادېږي لکه: دی له قهره پاڅيد، کښيناست، ويي ويل:

دی د جملې فاعل، پاتې برخه د فاعل سره نحوي رابطه لري او د فعل مطابقت د فاعل سره څرگندوي. لونگ پورته وغورځيد، کښته وغورځيد، له ډيره قهره غلی شو. په فعلیه جمله کې د جملې اصلي توکي درې ښودل شوي دي: فاعل، مفعول، فعل، البته په متعدي فعلونو کې مفعول هم د فعل د معنا د بشپړونکي توکي په حيث د جملې مهم جز گڼل کېږي.

مفعول: هغه څوک يا شی دی چې د فعل اثر ور باندې شوی وي يا ور رسيدلی وي. مفعول د خبر بشپړونکې برخه ده. که چيرې په يوه جمله کې فعل متعدي وي يوازې د فاعل ذکر وشي او مفعول رانه وړل شي نو په دغه صورت کې معنا به روښانه نه وي لکه: بريالي... وکړه. بريالي... بوتله. دلته د مفعول شته والی چې د فعل د معنا څرگندونکی يا متممه برخه ده نه دی راغلی نو په دې توگه مطلب هم پوره نه دی رسول شوی او که ووايو بريالي يوه وکړه. يا بريالي کلبه وکړه. يا بريالي کلبه بوتله نو مطلب پوره شو.

په يو شمير هغو گرامرونو کې چې ختيځ پوهانو برابر کړي دي مفعول هم د جملې دوهمه درجه غړی گڼلی شوی دی ولی دا خبره به يو څه د غور وړ هم وي ځکه په معلوم متعدي فعل کې د فاعل شته والی، مفعول له فعل سره د جملې خبر جوړ وي ولې په مجهولو فعلونو کې بيا مفعول د نائب فاعل په توگه د جملې مبتدا (مسند اليه) گڼل کېږي.

په هر حال مفعول د جملې د يوه توکي په حيث د فعل متمم گڼل شوی دی په جمله کې د مفعول دريځ د هغې په نحوي موقعيت پورې اړه لري.

مستقيم او غير مستقيم (Directobject) او (Indirectobject) مفعول:

اول مستقيم مفعول: په پښتو ژبه کې مستقيم مفعول ته نژدې مفعول هم وايي ځکه چې د فعل اثر ورباندې بې له کومې واسطې شوی وي⁽¹⁾ مفعول هغه اسمي توکی دی چې له فعل سره

(1)

نیغه او مستقیمه رابطه ولري او دغه توکی په ارتباطی حالت کې نه وي راغلی. مستقیم (نژدې) مفعول د متعدي فعلونو سره تل فعل ته نژدې اړیکې ساتي. مستقیم مفعول کومه خاصه نښه نه لري مگر د فعل د گردان له مخې او د جملې له ترتیب څخه پېژندل کېږي. په پښتو ژبه کې مستقیم مفعول په اصلي حالت کې راځي کوم بل خاص صورت نه لري یوازې د (زه-ته) ضمیرونه که د متعدي فعل په حال زمانه کې د مفعول په توګه راشي نو په غیر اصلي حالت سره راځي. لکه: ته ماوینې، زه تاوینم، دی تاوینی، دی ماویني).

ددغه ډول مفعول مثالونه په لاندې جملو کې ښیو:

- 1- پښتونه! پورته شه قامونو کې خپل قام پورته کړه.
- 2- دراډیو غږ به ټیټ کړم، لکه چې دوږې راغلې، زه به کړکی هم وټرم.
- 3- اوس ته غوږ ونیس.

په دغو جملو کې خپل قام، دراډیو غږ، کړکی، غوږ مستقیم مفعول دي او د فعل سره نژدې راغلي دي.

یادونه: په متعدي مجهولو فعلونو کې چې فاعل نشته، مفعول د فاعل په ځای د مسند الیه وظیفه لري. غونډه کېږي، د کورغل نه نیول کېږي.

اوس به په لاندې جملو کې د کلام اجزاوې (ساده، مرکب) د نژدې مفعول په توګه وګورو:

- الف: ساده یا یو توکیز کلمات:
- 1- نوم (مفرد مذکر) د مفعول د په توګه:

زه کتاب لولم. ملالی. کمیښ وګانډه، غل غل پېژني.

نوم (جمع مذکر) د مفعول په توګه: ملیار ګلان وکرل. هغوي فکرونه په ځای کړل.

- 2- نوم (مفرد مونث) د مفعول په توګه: دې سترګه پټه کړه. هغه مڼه وخوړه.

نوم (جمع مونث) د مفعول په توګه: دوي پرواقعیت باندې سترګې پټې کړلې.

- 3- ضمیر د مفعول په توګه: (1) -ده زه ولیدم. زه دی وینم. خلک مونږ پېژني. دوي تاسې مېلمانه

کوي. دوي مونږ ویني.

په مغیره حالت کې: دی ماخبروي، دی تا خبروي. دلته زه، دی، مونږ، تاسې، ما، تا شخصي ضمیرونه دي د مفعول په توګه.

- 2- ملالی دا اخلې. دغه کتاب واخله او هغه ولوله. دوي هو غه خلک نه پېژني (دا، هغه، هوغه) اشارې ضمېرونه د مفعول په توگه ذکر شوي دي.
- 3- استفهامی ضمېرونه د مفعول په توگه: ته څه اخلې؟ ته څوک غواړې؟ څوک وينې؟ تا څه وليدل؟ اشاره هم دشي او هم د شخص لپاره راځي:
- ستا څوک په کار دي؟ ستا کوم خوښېږي؟ ستا څومه په کار ده؟ ستا کومه خوښېږي؟ په پورتنیو مثالونو کې څه، څوک، څومره، څووم، کوم د پوښتنې ضمېرونه دي د مفعول په توگه.
- 4- ټاکلي ضمېرونه: ما ټول وليدل. دی ټول وينې.
- ناتاکلي ضمېرونه: زه هيڅ نه وينم. ځيني وينم او ځيني نه وينم.
- 5- چې مفعول يې اداتي ضمير وي: دغه چوکۍ واخله او هلته يې کيږده. ته يې وينې. دی يې گوري. هغه دې بيايي. دوي مو خبروي.
- يادونه: دلته وينو چې اداتي متصل ضمېرونه يوازې د اوسنۍ زمانې په افعالو کې مفعولي حالت لري مگر په ماضيه فعلونو کې مفعول نه بلکې د فاعل په توگه راځي لکه (زه دې وپېژندم) دی يې وليد. زه مو خبر کړم.
- 6- صفت د مفعول په توگه: زه رنځور وينم. وږي يې بوت. زاړه يې لرې کړل. کاږه يې سم کړل. طبيب ناروغ وليد. يا ناروغان وليدل.
- 7- عدد د مفعول په توگه: ما يو وليد. يويې راووست. دوه يې مړه کړل، درې يې ونيول. څلوريې په تنگ کړل. دويم درېم يې وغوښت.
- 8- فاعلي صفت د مفعول په توگه: زه ليکونکي وينم چې ليکنه کوي.
- 9- مصدر (فعلی نوم) د مفعول په توگه: دی ځنگله ته تلل غواړي. دی ډېر لوستل کوي.
- ب: مستقيم مفعول د يو ترکيب په توگه:
- 1- سيلانيانو د افغانستان غرونه وليدل. گلالي د جاموغوټه پر سراينې ده.
- د افغانستان راتلونکي زمونږ په فعاليت او لياقت پورې اړه لري.
- 2- ملالی تور قلم وموند. مليار ښکلي گلونه کرلي دي. شاعران ښه ښه خوبونه وينې. هغه خپلې ټولې زده کړې پای ته ورسولې.
- 3- کليد افغاني د خوشحال خټک د ديوان څخه پنځه لس غزلې، يوه رباعي او اوه قصيدې رااخيستي دي او د کتاب په وروستۍ برخه کې يې هم دوه شعرونه رانقل کړي دي.

4- هلته به ولاړ شو هر څوك به ووينو. مونږ هيڅ نه اخلو. اوس به بل څه وگورو. په لوړ و مثالونو کې 1- اضافی ترکیب 2- توصیفی 3- عددی 4- مبهم ترکیبونه (غوندونه) دي. مفعول د بدلي ترکیب په توگه:

اول زړه ښه کړه ديار ښه په بوس اوکنار. دلته ديار زړه د بدل په توگه راغلی. زما ژبه نه ده اور ده گذارونه د ټوپک کا.

5- مصدری ترکیبونه د مفعول په توگه: دی پر هر چا تېری کول نه غواړي. تیری کول لویه گناه ده. دی حق خوړل ناروا کارگنې. پر چا باندې سترگې سرې کول څه معنی لري. مطالعه کول گټه لري.

6- فعلی نوم (حاصل مصدر) په ترکیبی ډول: څاروي خوراک څښاک کوي. په همدې ترتیب مفعول د بشپړو او نابشپړو تکراري ترکیبونو په توگه هم راځي د مثال په توگه:

1- کتابونه کتابونه مې ولیکل. غرونه غرونه مې چپه کړل.
2- کورمور دې جوړ کړ که نه. غنم منم یې په ځای کړل. په دغو مثالونو کې زیات تاکید لیدل کیږي.

په همدې توگه ډیر نور مثالونه هم شته.

دویم ډول غیر مستقیم (لرې) مفعول:

په پښتو ژبه کې دغه ډول مفعول هم د کلام د بېلا بېلو اجزاو څخه په مغیره حالت کې د پیشینې او پسینې (Preposition او Postposition) سره په ارتباطي حالت کې راځي او په جمله کې د یوه نوم حالت او دریځ څرگندوي (ټاکي) زمونږ گرامر لیکونکو (له، ته، لره) دلرې مفعول ښې گڼلي دي. لرې مفعول د فعل سره د یوې واسطې له مخې رابطه ټینګوي. د موضوع پراخوالي له کبله مونږ د ډېرو تفصیلاتو څخه دلته تېرېږو، یوازې دومره وایو چې ددغه ډول مفعول د یو اسمي مرکز حالت داداتو له مخې څرگندېږي یعنی د کوموکو موپیشینو او پسینو سره په کوم یوه نحوي حالت کې قرار لري. د بېلګې په توگه:

اسم، ضمیر (ازاد مورفیم) + ته (پسینه):

1- زه تاته کتاب درکوم. 2- جرگه کلي ته ستنه شوه. بریالي ته ووايه چې ځان ساته. مونږ له کور څخه راغلو. تاسې له دوي څخه غوښتنه وکړئ. په دغو مثالونو کې تاته، کلي ته، بریالي ته، له کور څخه، له دوي څخه ارتباطی حالت کې واقع شوي دي او ددوهم مفعول په نامه نومولی شي.

څنگه چې د جوړښت او معنا د افادې له مخې د اداتي ترکیبونو په برخه کې دغه موضوع په بشپړه توګه راوړل شوې ده نو په جملو کې ددغو ترکیبونو راوړل دومره ضروري نه بریښي. په پښتو ژبه کې د فعل د مربوطاتو او متعلقاتو په باب ویلی شو، چې دغه مربوطه برخې د فعل د پېښېدو وخت، ځای، حالت، وضعیت، سبب، علت، ملتیا، تم ځای، پیل ځای څرګندوي، په عربي اصطلاح د مکان او زمان قیدونه مفعول فیه، د فعل مبدا او پیل ځای مفعول منه او د فعل مقصد او تم ځای مفعول له دي. په پښتو ژبه کې مهال، ځای وضعیت او حالت د قیود و په واسطه ښودلی شي مګر نورې ټولې برخې د ارتباطي حالت سره یادېږي. په لاندې مثال کې ګورو:

د فابریکې کارګرانو پرون په فابریکه کې په تلوار له خپلې فابریکې څخه خپلو کورونو ته یو شمیر ضروري شیان راټول کړل.

په دغه جمله کې د فابریکې کارګران (فاعل مغیره حالت) پرون (د زمانې قید) په فابریکې کې (مکانې قید) له خپلې فابریکې څخه (پیل ځای) په تلوار (حالتې قید) خپلو کورونو ته (د فعل مقصد، سبب) یو شمیر ضروري شیان (مفعول) راټول کړل (مرکب فعل) دی.

په پښتو ژبه کې نحوي قیدونه: قیدونه خود فعل له مربوطاتو څخه دي او د جملې د دوهمې درجې د غړو څخه ګڼل کېږي. څنگه چې ښکاره ده. په پښتو ژبه کې په خپله اصلي قیدونه زیات شمیر نه لري خو زیات صفتونه، نومونه په ساده او هم په ترکیبي شکل سره په جمله کې د قید وظيفه ترسره کوي چې دغه کلمې د پیشینو او پسینو سره راځي. په جمله کې قیدونه په اصلي او غیر اصلي حالت سره هم راځي.

1- قید په ساده او ترکیبي ډول: الف په جمله کې د ساده قیدونو مثالونه: مسافر ډېر تېری دی. ملنګ غلی ناست دی. دی په دې برخه کې هډو نظر هم نه ښکاره کوي.

دلته (ډېر، غلی، هډو) صفات دي. د ساده (یوستوی) قیدونو په توګه وظيفه لري.

2- په جمله کې د ترکیبي قیدونو بېلګې:

الف: قید د یو پوره بشپړ تکراري ترکیب په توګه وي: دی غلې غلې خبرې کوي. دی اوس اوس راوړسید. دی ژر ژر خبرې کوي.

ده ورته ځیر ځیر کتل. اوس اوس، غلی غلی، ژر ژر، ځیر ځیر سره له دې چې قیدي مطلب ورکوي خو تاکید هم دی.

ب: چې قيد د يو منځني ارتباط په مرسته تکراري ترکیب وي. ادم خان او درخانۍ پټ په پټه د یوبل دیدن کولو.

ج: قيد له یوه نوم او پېښینې په مرسته ترکیب وي: په 1919 کې انگریزان زمونږ له هیواد څخه په تیښته وتښتیدل.

د معنا له مخې د قيد ډولونه:

1- د حالت او څرنگوالي قيد: د فعل څرنگوالی او حالت ورځني ښکاره کیږي. دغه د څه ډول، څه قسم، څنگه سوالونو ته ځواب وایي او ددغه قيد مثالونه ډیر دي خو مونږ یې یو څو د بېلگې په توگه رااڅلو:

1- درخانۍ ناڅا په له خوبه راویښه شوه.

2- دوي په خوبه کار کوي. 3- له ډیره غمه په زوره خندا کوي. 4- له بهرې سمدستي وتښتید

5- زه خوشحال کمزوري نه یم چې به ډارکړم. په ښکاره نارې وهم چې خوله یې راکړه.

چې یې تللم په خندا خندا دیدارته اوس یې دروممه په ژړا ژړا مزار ته.

6- وروغوندې پرده پورته کیږي او یو څوک نا اشنا غوندې سپی راننوي.

7- مونږ له تا سونه د زړه له کومې مننه کوو. 8- تورپیکۍ له خپلې ځوابنې سره په زوره زوره

لگیا ده.

9- د سیند اوبه په کرار کرار د ځمکې تل ته لاریږي کوي.

2- د درجې، اندازې (شمیر - کمیت) قيد:

د فعل اندازه او درجه ښيي: ملالۍ لږه لږه ناروغه ده. مور او زوی پنځه کاله سره ونه لیدل.

ما څو ځلې درته ویلي دي چې دا ښه کار نه دی یا (خوارې). په دې ورځو کې بیخي نه

معلومیږي یا له سره نه ښکاري. دوي سره مونږ لږ لږ پیژنو: هیواد پرمونږ بې شانه گران دی.

3- د سبب او علت له پاره:

دغه قیدونه هم د کلام له بېلا بېلو توکونو څخه جوړیږي تاسې په څه وجه مرور یاست یا په څه

سبب مرور یاست.

ماشومانو ته له بهرې خوب نه ورځي.

ستاله لاسه هیڅ ارام نه کیږي.

دوي یې په کنځلو له کوره ویستل.

دغه خلک په غلانیول شوي دي.

4- د مقصد قيد:

ددې قيد څخه د خبر (فعل) هدف او مقصد څرگندېږي. د خداي د پاره راشه! ستاليدو ته راغلم. ماشوم خبرو کولو ته ځان جوړ وي. دا دومره هلې ځلې ستا د پاره کوم. دلته د خداي له پاره، ستاليدو ته، خبرو کولو ته، ستا د پاره، د قيد دنده ترسره کوي.

5- د شک قيد: خداي زده کله به راشي، گوندې سبا ته راشي. لکه چې نه راځي.

6- د تاکيد قيد: ته به نن خامخا زمونږ مجلس ته راځې. دی نن په خپله راغی. دغه کالي بڼه پاک ووينځه. دغه سړي سوچ ليوني دي.

7- د مهال (زمان) نحوي قيود:

د فعل د پېښېدو شېبه او وخت څرگندوي، د زمانې قيد هم د لفظ په لحاظ ساده او يا ترکيبي وي. 1- د ساده زمانې قيودونو مثالونه: مونږ اوس پر خپل ځان باور لرو. دی پرون له ننگرهاره راغی. نن هر څوک خپل دوست او دښمن پېژني. په ترکيبي توگه:

په ژمي کې د کابل هوا سړه وي. له پخوا څخه دا متل دی. تر اوسه پورې لږيکړه نه ده شوې. يا تر ماښامه ناست وو. له هغه وخت نه تردې وخته پورې ډير کلونه تېر شول. په يوه ورځ په يوه ساعت کې له يوې شفاخانې نه دوه جنازې راووتلې.

قيد د عطف په توگه:

مونږ شپه او ورځ کارکوو. خبره به نن او سبا کې معلومه شي.

8- د ځای قيد:

د فعل د پېښېدو ځاي (چېرته، د کوم ځاي نه، کوم ځای ته، په کوم ځای کې) حالتونه ښيي. دا هم په ساده او ترکيبي توگه راځي. د پيل ځای او تم ځای په توگه:

1- هورې خلک ناست دي. دورې څه کيږي. بهر ساړه دي. چېرته دې بڼه هلته دې شپه. په دغو مثالونو کې هوري، دورې، بهر، چېرته، هلته د ځای قيود دي. 2- په ترکيبي توگه: شاته څوک ناست دي. مخ ته مه راځه. له نژدې څخه خبرې کوي.

له کوم ځايه راغلي، تردې ځايه پورې راغلي. په الماری کې څه شيان ځای شوي دي. په کاله کې کښینه، د سیند په غاړه یوه کښتۍ وه. د ځای قید د یو تکراري ترکیب په توګه وي:

1- ځای پر ځای ودریږه 2- کلي په کلي وګرځید 3- حجره په حجره ګرځي 4- کوراکور خلک خبر شول. په پښتو ژبه کې دوه یا زیات څو قیدونه د یوه فعل تابع وي او یوې ټاکلې پوښتنې ته ځواب ورکوي. دغه وروسته جملې د مثال په توګه ګورو:

په ډېره مینه په ډیره تلو سه په بیړه بیړه یې ځانونه د ګلونو د خنډیدو تماشې ته راوړسول. دنوي کال استازی او د نوي ژوند قاصد په ډیر د رزاو د روز داګسوس په غاړو، د ښایسته بلخ په ورشو، د هري رود په څنډو، دغور په غوړې مرغې، د بست په لرغونو مېنو، د هلمند په ګل کڅونو، د کندهار او کابل په دربارونو، د غزني په یادګارونو، د پکتیا په زړو درو، د بولان او ګومل په تاریخي درو، د کسي غره او سپین غره په څوکو، د خیبر او تاتري په تړو، د سوات او بنیر په سردرو، د باګرام په باغ وېن، د چترال او ګلګیت په ځنګلونو، د بستي او ګواد رپه بندرونو کښته پورته وګرځید.

په دغو جملو کې ګورو چې (په ډیر درزاو د روز) د حالتی قید ښودنه ده او نور ټول د ځای قیدونه په پرله پسې توګه راغلي دي. د هر قید ترمنځ یو عطفی رابطه او اضافی رابطه لیدل کیږي. په پښتو ژبه کې دغه ډول متعدد قیدونه زیات مروج دي.

خلورم خپرکی

په پښتو ژبه کې د جملو خصوصیات (ځانګړتیاوې)

د ژبې د ژبنيو فورمونو د مطالعې او څېړنې څخه داسې نتیجه ترلاسه کېږي چې د پښتو ژبې په جملو کې د جوړښت او ساختمان دوه ډوله ځانګړتیاوې شته دي. دغه دواړه برخې (عروضي او نحوي) په لاندې کرښو کې بیانول غواړو:

لومړۍ: د عروضي جنبې په باب څرګندونه:

څرګنده ده چې ډاکټرو ژبو په تېره بیا د پښتو ژبې عروضي، نحوي (سینټکسي) څېړنې تر اوسه پوره بشپړې شوي نه دي ځکه چې تر اوسه پورې څېړونکو ژبه درسم الخط (لیک) په اساس تجزیه کړې ده، خو په ډیرو ژبو کې او په پښتو ژبه کې ځینې داسې نحوي عناصر شته چې یوازې په تلفظ (وینا) کې څرګندیږي او په لیک کې نه څرګندیږي. له دغو څخه د خج، اهنګ، الحاق پیوستون، بیلټون (وصل او فصل) عناصر دي. د پښتو ژبې دغه عروضي برخې ته کومه خاصه پاملرنه نه ده شوی، په تېره بیا د اهنګ (Intonation)، فصل او وصل موضوع پوره روښانه خپرل شوې نه ده، مګر د خج و په باب په ډیرو ګرامرونو کې او یا په ځانګړي توګه خواره واره مواد لیدل کېږي، چې د هغو له ډلو څخه د پوهاند رښتین (د پښتو ګرامر 1327 لومړۍ ټوک (12 مخ) کې د خج د اهمیت او په کلمو کې د معنا و د بدلون په باب څرګندونې شوي دي. د دروند او سپک خج یادونه یې هم کړې ده. همدارنګه محمد گل مومند (د پښتو ژبې لیاره) کې د خج یادونه یې هم کړې ده. د زیاتو معلوماتو له پاره د همدغه اثر (18-19-20) مخونه وګورئ.

د پښتو ژبې خج په باره کې څېړنه د ډاکټر بیچکا لیکنه ده، چې ترجمه یې د 1348 کال (د کابل مجلې په (2-3) ګڼو کې چاپ شوې او د پښتو ژبې د ځینو فعلونو او ترکیبي کلمو د خج په باب ځینې ژبپوهنیز پرنسیپونه وړاندې کړي دي. د زیات تفصیل له پاره همدغه مقاله وګورئ. (خج یا فشار د پښتو په ژبه کې) د 1346 کال د کابل مجلې (10) ګڼه چاپ د معلوماتو د پاره وګورئ. همدارنګه دلته به د موضوع په اړه د لغوي خج او فونیم (غږیز واحد) په باب څه ضروري څرګندونې وړاندې کول بې ځایه نه ګڼو.

د پښتو ژبې ټول غږونه د غږیز سیستم له پلوه پر دوو برخو بېلېږي:

یوې ته کتاريز او بلې ته سر کتاريز) وايي. کابل مجله 1355 کال لومړۍ گڼه) او يا د کتاريز او غير کتاريز په نومو سره يادېږي.

په انگليسي، روسي ژبو کې کتاريز غږونو (فونيمونو) ته Segmental او غير کتاريز غږونو ته (Suprasegmental Phonemes) وايي.

پوهاند رحيم الهام د دري ژبې د فونيمونو د تشرېح په برخه کې د سيگمينټ Segment د پاره (مقطعه) او سوپر سېگمينټ (Supra Segment) د پاره عروضي اصطلاحات وضع کړي دي. کوم اصطلاحات چې ښاغلي پوهاند الهام د ژبپوهنې د پورتنیو اصطلاحاتو له پاره ټاکلي دي. پوره سمون کولی شي. څنگه چې د پښتو ژبې ددغو اصطلاحگانو دپاره کومه خاصه نومونه نه لرونو د استعمال په ځينو برخو کې به د نوموړو اصطلاحگانو څخه گټه اخيستل هم بې ځايه نه وي.

که مونږ د پښتو ژبې (کتاريز يا غير کتاريز) اصطلاحات د انگليسي ژبې سره پرتله کړو نو کټ مټ يو ډول مفاهيم افاده کوي. د پښتو ژبې ټول واولونه او کانسو نښتونه کتاريز غږيز واحدونه (فونيمونه) دي. مگر غير کتاريز (سوپر سيگمينټ) غږونه (خج، اهنګ، لحن) غږيز واحدونه (فونيمونه) نه دي. د خج د څېړنې په برخه کې د ژبپوهانو ترمنځ د نظرونو بېلوالي ليدل کېږي. ځيني پوهان خج فونيم گڼي مگر ځيني بيا خج د فونيمونو په ډله کې نه گڼي. د دواړو نظريو خاوندان ځيني ذهني او عيني دلايل هم وړاندې کوي. مونږ دلته دغه قضاوت چې خج (فونيم) ونه گڼل شي د يو څه منطقي استدلال سره سم د واقعيت څخه لرې نه گڼو د موضوع د تائيد لپاره گورو: فونيم هغه غږيز واحد (ټوک) دی چې:

- 1- نه تجزيه کيدونکی دی 2- خپلواک دی (د مقاييسې له پلوه) 3- سيگمينټ کتاريز (مقطعي) دی
- 4- بالقوه د معنا سره ارتباط لري. 5- د معنا لرونکو ژبنيو واحدونو (مورفيم، کلمه) غږيزه بڼه جوړوي.
- 6- معنا لرونکي ژبني واحدونه سره بېلوي 7- ټول غږي (الفونونه) يې په صوتي لحاظ غږيز

1970.

()

1- . .

. . 1970

2-

مشابهت سره لري مگر خج دغه ټولې ځانگړتياوې نه لري، يوازې د کلمو د معنا په تغير او د غږيزې بڼې په توپير کې رول لري. د خج او فونيم يو بل څرگند او جوت توپير دادی چې خج د غږيز

سیستم یو مستقل عنصر دی، بلکې د فونیمونو (غږیز واحدونو) یو داسې څرگندونه یا خصوصیت دی چې د یوې کلمې په څپه یز جوړښت کې جوتیږي.

مثلاً: د پښتو ژبې دغه کلمه (ښکاري) د فونیم له نظره (ښ، ک، ا، ر، ی) برخې دي. ولې په همدې فونیم کې یو ټاکلي غږ یا خج چې پر لومړۍ یادوهمې څپې کې ښکاره کیږي. لکه د (ښکاري) په کلمه کې چې خج پر لومړۍ څپې وي نو فعل حال دی یعنی لیدل کیږي یا څرگندیږي په معنا، ولې په دوهمې څپې باندې خج د نوم حیثیت لري یعنی ښکار کوونکی. همداسې نور مثالونه.

اوس چې د سېگمینټ او سوپر سېگمینټ په معنا پوه شو نو راگرځو خپلې موضوع ته. دلته داهم باید وویل شي چې د عروضي جنبو په باب د خج، اهنګ او الحاق په نومونو سره څرگندونې او څېړنې شته دي. پنزل په پښتو ژبه کې درې ډوله خجونه (دروند، منځنی متوسط) او سپک) او درې ډوله اهنګونه (جګ، منځنی، کښتني) ښودلي دي او همدارنګه وايي چې ښايي درې ډوله الحاق (خلاص Open) جزبي (فاصلوي Hyphen) او پوره (التصاقی Close) و مومو او ورپسې د خج او فونيمي تغیر، دافګسونو خج، د خج تغیرات سره د مثالونو ښودلي دي. وروسته تردې د جملو د خج او اهنګ په باپ د ترکیبونو د الحاق په برخه کې توضیحات ورکړي دي او د عروضي جنبې اولیک دود په باب څه خبرې هم شته دي، چې مونږ یې د موضوع د اوږدوالي له کبله ورنه تیرېږو. همدارنګه ډاکتر زیار د خبري جملو د پاره ولیدونکي او سوالی جملو لپاره جګیدونکي اهنګ په ګوته کوي مګر خج یې بیا په دریو ډولو په دودیز ډول بېل کړی دی، چې د جملوي، لغوي هجایي په نومو سره یې نومولی. خو دلته څه غورهم په کار دی. ځکه دا خبره باید له یاده ونه باسو چې په جمله کې پر کلمو باندې د خج دریځ د جملو د اهنګ ټاکونکي هم وي.

خج معمولا په کلمو کې او د کلمو په ساختمانونو کې برخه لري د ژبې د صرفي ساختمان سره هم اړیکي ټینګوي او په جملو کې د جملوي فشار په توګه وظیفه ترسره کوي. په دې ترتیب سره اهنګ له اوږدو ساختمانو یعنی جملو، فکرو سره تړون او ارتباط لري او د هغوي د نحوي معنا ګانو ټاکونکي وي. اهنګ په پښتو جملو کې ژبني ارزښت لري. څنګه چې لیدل کیږي تر اوسه پورې په پښتو یا فارسي ژبو کې د اهنګ ډولونه درې یا (څلور) معیارونه په ګوته شوي دي. لکه خورا جګ اهنګ، جګ اهنګ، منځنی اهنګ او ټیټ اهنګ. د موضوع دروښانتیا له پاره یوه داسې جمله راوړو:

- 1- تورپیکۍ راغله.
- 2- تورپیکۍ راغله.
- 3- تورپیکۍ راغله!
- 4- تورپیکۍ! راغله.

په پورتنیو جملو کې ترتیب او تشکیلوونکي اجزاوې کټ مټ سره یوډي پرته له څلورمې جملې څخه، ولې د اهنګونو له مخې معنوي بېلوالی یې پیژندل کیږي. د نحوي تجزیې له مخې زموږ پورتنی مثالونه یعنی هره یوه جمله چې (معنوي توپیر سره لري) درې تشکیلوونکي برخې لریز دوی برخې یې په لیک کې څرګندې دي لکه:

تورپیکۍ راغله. دغه جمله په اسمي او فعلي برخو سره بېلېږي چې او له برخه د جملې فاعل (مسند الیه) او دوهمه برخه یې فعل (مسند) دی. دریمه برخه یې په لیک کې نه انځورېږي په دې حساب بېل بېل اهنګونه په دغو جملو کې د څلورو جملو معنا ټاکي یعنی د اهنګ توپیر د جملې د معنوي نوعیت سبب ګرځي.

په دې توګه غواړو د پښتو ژبې د جملو عروضي ځانګړنې په جلا توګه په ګوته کړو.

اول: د پښتو ژبې د جملو عروضي خصوصیات:

د یوې جملې د ساختمان او جوړښت په څېر نه او مطالعه کې دغه لاندې عروضي نښې نښانې سره بیلول غواړو:

الف: اهنګ: په ژبه کې اهنګ دا وازد تیتېدو او لوړیدو یو ډول زیروم دی. په پښتو ژبه کې د نورو ډیرو ژبو په څېر د اهنګ مفهوم خاص ارزښت لري ځکه هره ژبه د جملې او نورو غونډونو یو خاص اهنګ لري. د اهنګ بدلون او توپیر د جملې د معنا د بدلون سبب ګرځي. که څه هم د جملې جوړښت، فورم (شکل) به بدلون نه وي موندلی خو همدغه اهنګ دی چې په دغه ډول جملو کې خبري او نا خبري جملې سره بیلوي.

د اهنګ د بدلون له مخې جملې د معنا له مخې په خبري، سوالیه، تعجبی، ندایي باندې ویشل کیږي^(۱).

که چېرې جملې د لیک د نښو له مخې بیلې کړای شي نو دا به یوه نیمګړې هڅه وي. د جملې د ډولونو ویش د معنا له مخې د عروضي خصوصیاتو له مخې کیږي. خوله بده مرغه په پښتو ژبه کې دغه عروضي برخه پوره او علمي نه ده څېړل شوې که کومې ویشنې شوي دي هغه هم اټکلي خبره ده مګر دغه کار به هغه وخت بشپړ او باوري وي چې لابراتواري ازموینه د جملو د عروضي ځانګړنې (اهنګ، فشار) په برخه کې ترسره شي. که د پښتو ژبې جملې (بشپړې او نابشپړې)

(۱)

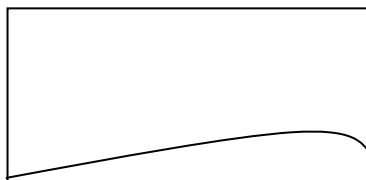
داهنگ له مخې وڅېړلې شي نو د جملې ډیر ډولونه به هم څرگند شي خو دلته مونږ څه نا څه په دودیز ډول خبرې، سوالې، تعجبې، ندایې او امرې جملې د خپلواهنگو نو په مرسته بیلوو. مونږ دغه مطلب د پوهاند الهام له روش جدید در تحقیق د ستور زبان دري، څخه راوړی دی.

1- خبرې اهنگ: اوار پیل کیږي او بیالږ کښته (پروت) پای ته رسیږي. البته ولیدونکي نرم اهنگ دی او په یو منځني لحن سره ویل کیږي.

نوت: ددې لپاره چې د نورو جملو ترمنځ بېلوالی موندولی وي نو د خبرې جملې د اهنگ د پاره Intonation=I نښه راوړ ویا IC=1 فورم ورته ټاکو. په دي مانا:

I د Intonation لنډیز او (C) د Construction لنډیز په توگه:

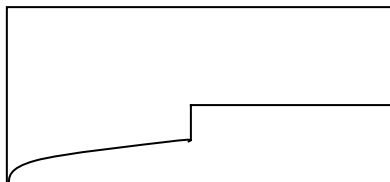
مثال یې: عمومي بڼه، خبرې جمله: IC -1

پسرلی د خپلو خوږو وږمو سره راوړسید. د گلانو سرونه وږمو ورو ورو او په خیال سره ښورول.

2- د پوښتنې اهنگ: په هغه صورت کې چې په جمله کې د پوښتنې کلمې ولرونو ددغه ډول جملې اهنگ لوړ بیا ټیټ وي په دې توگه یې پیژنو:

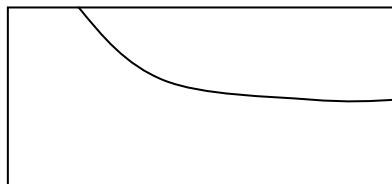
IC- 2

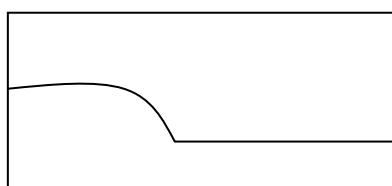
مثال:

چېرته تاسی روان یاست؟ څوک ستاسی پوښتنې ته راغلی و؟

بل په هغو جملو کې چې استفهامیه کلمه نه وي نو په دغه ډول جملو کې اهنگ ټیټ پیل کیږي او بیا نیغ پروت لوړ پای ته رسیږي. لکه: تاسی دلته هره ورځ راځی؟ تاسی له مونږ سره خبرې کوئ؟

همدارنگه په داسې جملو کې چې د سوال او ځواب په توګه وي هم يو بل ډول اهنګ چې 4- IC په توګه راغلی دی. اهنګ په پای کې لوړېږي.

مثال:

مېله خلاصه شوه مونږ کورونو ته ولاړ واوتاسې؟

يادونه: هغه استفهاميه جملې چې ځواب يې هويانه وي اهنګ يې جيګېدونکي وي او د نورو استفهاميه جملو اهنګ په هغه برخه کې لوړېږي چې مطلوبه ځواب غوښتل شوی وي.

3- د تعجبې جملې اهنګ: هم ټيټ پيل کيږي او بيا پورته مخ په څوړ پای ته رسيږي مګر کله داسې هم پېښېږي چې لوړ پيل پريوتی پای ته رسې چې دا بيا د جملې د مطلب په ټکي پورې اړه لري.

1- څه کارونه يې ونه کړل! 2- داهم شوه خبره! 3- ته هم لادومره شوې!! 4- دې ته لاکوره!

ب: په پښتو ژبه کې خج:

هره ژبه د خج ځانګړی سيستم لري او په هرې ژبې کې د خج دريځ په کلمه (لغت) او جمله کې يو له بله توپير لري. خج په بېلا بېلو ژبو کې بېلا بېلې ځانګړتياوې لري. د ژبپوهانو په نظر په نړۍ کې داسې ژبې هم شته چې خج يا لغوي خج نه لري مګر داسې نورې ژبې دي چې خج لرونکي وي دغه خج لرونکي عناصر د ځانګړو خصوصيتونو او موقعيتونو له مخې سره توپير هم لري. د نړۍ په ځينو ژبو کې لغوي خج يو معين او ټاکلی ځای لري خو په ځينو نورو ژبو کې بيا د موقعيت او ځای له مخې متحرک (خوځند) دی.

په پښتو ژبه کې هره کلمه (مورفيم) ځانته ټاکلی خج لري خو دا هم بايد زياته کړو چې د ټولو کلمو د خج موقعيت يو ډول نه دی په ځينو کلمو کې پر لومړۍ خپې لکه (وسپنه، گټه) په ځينو کې

پرمځنۍ خپې (لوړوالی، مغلواله، پښتنواله) او بیا کله د ځینو کلیمو پرورستنۍ خپې لکه (گټه، تللی وو) خج راځي بیا ځینې کلیمې هم شته چې د هغو خج تغییر نه کوي لکه: خټگر، خټگره، (ښځه، ښځې، ښځو).

په وینا کې خج لرونکې څپه د بې خجه څپې څخه په دې لاندنیو خصوصیاتو سره جلا کیږي.
1- فشار 2- د اهنګ جګوالی 3- اوږدوالی. د خجنې څپې دغه ځانګړتیاوي په بیلو ژبو کې سره توپیر لري.

دلته زموږ مقصد د پښتو ژبې خجن عناصر دي، په دې توګه دغه خجن عناصر (څپې) په عمومي توګه دوی څرګندې ځانګړتیاوي لري.

1- خجنه څپه نسبت بې خجه څپې ته په زیات فشار سره ویل کیږي. 2- خجنه څپه نسبت بې خجه څپې ته اوږده ویل کیږي. ددې علت دادی چې په پښتو ژبه کې هغه واول چې خج لرونکې څپې کې راغلی وي نسبت هغه واول ته چې په بې خجه څپې کې وي اوږدویل کیږي. په همدې اساس په پښتو ژبه کې دنیا میګي خج موجود دی چې پر نورو عواملو سربېره د اهنګ او د غږ د اوږدوالي سره مستقیم ارتباط لري. په دې توګه خج په پښتو ژبه کې دوه څرګند خصوصیتونه لري یعنې پرکومې څپې چې خج راغلی وي هغه نظر بې خجه څپې ته اوږد او هم یې فشار زیات وي. څنګه چې د خج دریځ د پښتو ژبې په کلمو کې متحرک (خوځند) دی نو د پښتو ژبې په لغوي او ګرامري جوړښت کې ډیر ارزښت لري، یعنې خج په جمله کې د خپل اهمیت له مخې هم څو ډوله دی (منطقی، لغوي او د جملې خج) دغه د خج موقعیت د کلمې په معنا او مقصد باندې هم ډیره اغیزه کوي او د خج د موقعیت په اساس کلمې (الفاظ) (اسمي-فعلي) او نورو سره بېلېږي. ددې له پاره دغه لاندې مثالونه راوړو:

1- (جاله) (خج پرلومړۍ څپې) خاله، اشیانه.

:

:

()

2- (جاله) (خج پر دوهمې (وروستۍ څپې) داوبو جاله.

3- (بوره)، (خج په لومړۍ څپې) زوی مړې

4- (بوره) (خج پر وروستۍ څپې) (خوږه) (قند).

ښکاري- (خج پر لومړۍ خپې) فعل = لیدل کیږي. څرگندیږي، معلومیږي.
 ښکاري، (خج په وروستۍ خپې) نوم = ښکار کوونکی. (فاعلی صفت)
 تېره - (پر لومړۍ خپې) ماضي (تیره زمانه).
 تېره (پر وروستۍ خپې) د پخ ضد = تېز
 جوړه - (پر لومړۍ خپې) سوله، روغه

جوړه- (په وروستۍ خپې) جفت، جامې، دناوې جوړه.

2- د خج د موقعیت په اساس دځینو کلمو ګرامري معناګانې ټاکل کیږي.

ننوتل- (خج پر وروستۍ خپه) (استمراري) جمع عدد ماضی فعل

ننوتل - (خج پر لومړۍ خپې) (مطلق جمع عدد ماضی فعل).

ننوت: (خج پر وروستۍ خپې) استمراري ماضي مفرد دریم شخص):

ننوت: (خج پر لومړۍ خپې) مطلقه ماضي مفرد دریم شخص.

که څه هم فشار په کلمو او د کلمو په ساختمانونو کې راځي یعنې یوه کلمه ممکن څو هجاوې ولري مګر ټول سیلابونه یو ډول نه ویل کیږي په دې معنا چې ددغو سیلابونو له ډلې څخه یو سیلاب نظر نوروته دروند ویل کیږي. دغه برخه د خج لرونکي هجا په نامه نومول کیږي. یعنې په دغه هیجا باندې فشار راوړل کیږي خو د کلمې نورې هجاوې کمزورې. او لنډې ویل کیږي. همدارنګه خج په جملو کې هم اغیزه ښکاري یعنې که دجملې پریوه توکي باندې زیات فشار راشي هماغه توکي خجن کیږي او نور توکونه به یې بې خجه او یا کمزوري خجونه ولري.

دغه خجن توکي د نورو توکونو څخه زیات د مطلب ټکي بیانوي. د مثال په توګه.

زه کورته ځم. یا مالیک ولیکه.

په دې جملو کې که چېرې خج په (زه) - (ما) ضمیرونو باندې چې د جملې فاعل هم دی راشي نو دلته مونږ سمدلاسه پوهیږو چې جمله د څوک او چا استفهامي ضمیرونو په مرسته سوالیه کیږي او یا برعکس که جمله د څوک او چا په مرسته سوالیه شي نومونږ پوهیږو چې په ځواب کې جملوي فشار د جملو د نورو برخو څخه (1) - په (زه) (2) - پر (ما) باندې زیات دی.

مګر که چېرې جمله د چېرې، چېرته یا څه او یا داسې نورو ژبنيو فورمونو په واسطه سوالیه شي. نو پوهیږو چې په ځواب کې جملوي فشار پر (کور) (لیک) باندې راځي او یا که فشار په خبري جملو (زه کورته ځم) یا مالیک ولیکه) کې د (کور) او (لیک) باندې زیات وي نوسوالیه جمله د

(چیري-څه) او داسې نورو فورمونو په ذریعه سوالیه کیږي. ولې که فشار پر (ځم) او (ولیکه) فعلونو باندې زیات وي نو په ځواب کې هم فشار په دغه برخه باندې راځي. یا دا بل مثال: پسرلی راغی.

که فشار پر (پسرلي) راشي دویونکي مقصد د پسرلي څخه دی او که پر (راغی) باندې وي بیانو د پسرلي د راتګ مفهوم زیات ارزښت لري او پسرلي ته دویمه درجه ارزښت ورکول کیږي. همدغه راز په سوالیه، تعجبي، امري جملو کې دغه قاعده د تطبیق وړ ده.

ج: بیلتون او پیوستون (فصل او وصل):

بیلتون یا وقفه په ترکیب (غونډ) او جمله کې د لفظي او نحوي ډلو (کلمو، ترکیبونو) د بېلولو له پاره راځي او همدارنګه د بېلتون (وقفې) له مخې د جملو په پای کې یوه جمله له بلې نه جلا کیږي. پیوستون یا اتصال: په ترکیبونو او جملو کې د مربوطه اجزاو ترمنځ الحاق او پیوستون ګڼل کیږي. په دې معنا سره چې دلته مقصد د کلمو، عبارتونو او جملو په برخه کې دوینا اصلي اوسمه بڼه ده په کومو کلمو، ترکیبونو یا جملو کې د بیلتون یا پیوستون ضرورت لیدل کیږي. دلته که د دوو توکونو (کلمو، غونډونو، جملو) پای او پیل سره یو ځای جوخت وویل شي یوه معنا او که بیل او جلا یعنی په یو څه ځنډ سره وویل شي، نو مطلب بدلیږي، دلته باید دا په نظر کې ونیول شي چې مطلب او مقصد په نوموړي، جملې او یا ترکیب کې څه شی دی او یا خو په ځینو ځایونو کې ددغو عناصرو معنا ګډوډه کیږي یا خو پوره او سم مطلب په لاس نه راځي. ددې مطلب د روښانولو له پاره د پښتو ژبې یو څو مثالونه راوړو. په دې لاندینو جملو کې بېلتون او پیوستون په بڼه توګه روښانه کیږي.

1- بریالی حیران، ناست دی.

2- نورګل زړور، ورغی.

3- سورګل ستومان، راغی.

4- نور محمد غمجن، لاړ.

په دغو جملو کې که چېرې حیران، زړور، ستومان، غمجن د جملې د مسند الیه له متعلقاتو څخه وي نو پاتې برخه یې (ناست دي، ورغی، راغی، لاړ) د جملو (مسند) فعلونه دي. همدارنګه یو بل مثال:

فرياد فريادي لاړ له دنيا نه ارمني د مرگ قاصد ته گوره راځي ناگهانه

د لومړي بيت مطلب د مخکنيو جملو په ترتيب سره پيوستون او بيلتون په توگه لولو لکه:
فرياد فريادي، فرياد، فريادي مگر په دوهم بيت کې د مرگ قاصد ته گوره راځي ناگهانه، په
اصل کې داسې لوستل کېږي. د مرگ قاصد ته يعنې وقفه (مکث) وروسته له (ته) څخه، مگر که
(ته) ارتباطی توری د قاصد د کلمې سره پيوست ونه ويل شي او څه په ځنډ سره وييل شي نو بيا
پورتنی مطلب له لاسه ورکوي. (ته) بيا د دويم شخص ضمير په توگه مفهوم ورکوي چې د مطلب
ټکي نه دی لکه د مرگ قاصد ته گوره راځي ناگهانه.

بله نمونه: دازمانه، حيانه کوي.

بيلتون: دا زما- نه حيانه کوي (نفي، له ما څخه) مطلب دی، پيوستون: دا زمانه (حيانه کوي).
دلته (زمانه مقصد وخت او نوم دی).

په لاندې مثال کې دوه مشترک تکراري الفاظ وینو:

1- سورگل، حيران حيران کتل.

بيلتون په لومړي سرکې (سورگل) څخه وروسته يو څه ځنډ خامخا راځي چې حيران حيران کتل
د فعل قيد په تکراري توگه بنيي او د فعل له پاره پيوستون گڼل کېږي. د فاعل سره د پيوستون له
پاره سورگل حيران، حيران کتل.

چې دلته سورگل حيران نه وروسته څه وقفه راشي نو لومړی حيران د نوم (فاعل) مربوطه برخه
جوړوي او دوهم حيران د فعل سره اړيکي لري. خو که چېرې د فاعل سره جوخت ونه ويل شي نو بيا
به داسې معنا بننډي.

1- بريالی، حيران ناست دی 2- نورگل- زړور راغی 3- سورگل، ستومان راغی 4- نورمحمد، غمجن لاړ.

په دې ترتيب حيران، زړور، ستومان- غمجن د فعل د مربوطاتو څخه دی يعنې د جملې د فعل
سره يې فعلي ترکيبونه جوړ کړي او قيدي معناگانې بننډي يعنې دغه صفتونه د قيد په توگه
وظيفه ترسره کوي. يادغه لاندې ترکيبونه په جمله کې گورو.

د زړه سوي اهونه يې له خولې نه پورته کېږي. په دغه جمله کې دوه ځايه د فصل او وصل
مثالونه وینو:

اول: دجملې مبتدا (د زړه سوي اهوڼه) که د زړه سوي نه وروسته لږ څه مکث وکړای شي او ورپسې (اهوڼه) وويل شي نو دغه د اضافي ترکيب په توگه د لسوزي (زړه سوي) په مفهوم د يوه مجرد نوم معنا او مفهوم رسوي چې په دغه ترکيب کې (زړه سوي) مضاف اليه او اهوڼه مضاف گڼل کېږي. خو که چيرې دا ډول ويل شي: د زړه، سوي اهوڼه نو دلته بيا (زړه) مضاف اليه او سوي اهوڼه (توصيفي ترکيب) مضاف دی چې په منطقي لحاظ د زړه، سوي اهوڼه سم بريښي. دويم ددغه جملې د خبر برخه هم گورو.

1- له خولې نه، پورته کېږي او که بيا دغه فعلي برخه (مسند) داسي ولولو: (له خولې، نه پورته کېږي) دلته بيا منفی فعل څرگندېږي چې البته مطلب د نفې صورت نه دی.

دويم: په پښتو ژبه کې دجملې نحوي خصوصيتونه (ځانگړتياوي):

څنگه چې ښکاره ده هر ډول کلمې او مورفيمونه په جلا او پرته له ارتباطه پوره او بشپړه معنا نه ورکوي نو په دې توگه هر ترکيب ته (غونډه - جمله) پرته له نحوي ځانگړنې (خصوصياتو) څخه جمله نه شوو يلاي مگر هغه الفاظ او مورفيمونه او (غونډونه) چې يو بل سره نحوي رابطه ولري جمله، ترکيب، غونډه ورته ويلی شو.

دلته مونږ په جملو کې د کلمو، مورفيمو، (اسمي، فعلي) غونډونو ترمنځ نحوي رابطه په لاندې توگه بيانوو:

الف: مطابقت (سمون):

د مطابقت معنا هغه ده چې په ترکيبونو کې (1) د کلمو ترمنځ او په جمله کې د جملې د اجزاو يا غونډونو (اسمي - فعلي) ترمنځ گرامري مطابقت موجود وي دغه مطابقت او سمون د جملې د فاعل او فعل يا مبتدا او خبر ترمنځ د عدد، جنس او شخص له مخې په نظر کې نيول کېږي.

د عدد له پلوه مطابقت:

هغه وي چې دجملې ارکان (اجزا) د عدد (مفرد، جمع) له مخې سره سمون ولري. که چېرې د جملې د مبتدا فاعل برخه (مفرد) يووي يا (جمع) ډير کسان وي نو د خبر (فعل) برخه هم ورسره د مفرد يا جمع په شکل راوړل کېږي.

د جنس له پلوه سمون او مطابقت:

که فاعل بنځینه جنس وي فعل ورسره په بنځینه ډول کارول کیږي او که فاعل نارینه جنس وي نو د جملې فعل ورسره د نارینه په ډول راوړل کیږي.

د شخص له مخې مطابقت او سمون:

هغه دی چې په جمله کې (فاعل، مسند الیه، مبتدا) هر یو شخص (لومړۍ- دویم- درېیم) راغلی وي نو (فعل، مسند، خبر) ورسره سم وکارول شي.

په پښتو ژبه کې د مسند الیه او مسند سمون:

په پښتو ژبه کې د مسند الیه او مسند رابطه اوسمون د فعل په ډول او گروپ پورې اړه لري. د نحوي وضعیت له مخې د پښتو ټول فعلونه په دوو اساسي ډلو ویشل کیږي (لارمي او متعدي) یو: د ټولو لارمي او متعدي فعلونو په حالیه (ناتېره) گروپ کې د فعل او فاعل ترمنځ مطابقت وي.

دوه: د متعدي (معلوم او مجهول) افعالو په ماضیه (تېره) گروپ کې د فعل او مفعول ترمنځ مطابقت لیدل کیږي.

د موضوع د روښانولو لپاره دغه لاندې مثالونه راوړو:

الف: په لارمي فعلونو کې د فعل او فاعل سمون په لاندې توګه دی:

لارمي فعل په تېره زمانه کې:

- 1- زه پرون له پوهنتون څخه کورته راغلم.
- 2- مونږ پرون له پوهنتون څخه کورته راغلو.
- 3- ته پرون له پوهنتون څخه کورته راغلې.
- 4- تاسې پرون له پوهنتون څخه کورته راغلئ.
- 5- دی پرون له پوهنتون څخه کور ته راغی.
- 6- دوي پرون له پوهنتون څخه کورته راغلل.
- 7- دا پرون له پوهنتون څخه کورته راغله.
- 8- دوی پرون له پوهنتون څخه کورته راغلې.

په دغو مثالونو کې گورو چې فعل (لارمي) د جملې له فاعل سره په تېره زمانه کې د عدد او شخص له مخې سمون لري.

2- لارمي فعل مطابقت په اوسنۍ (ناتيره) زمانه کې د فاعل سره:

- 1- زه ستالیدو له پاره راځم. مونږ ستالیدو له پاره راځو.
 - 2- ته زما لیدو له پاره راځې. تاسې زما لیدو له پاره راځئ.
 - 3- دی، دا زما لیدو له پاره راځي. دوي زمالیدو له پاره راځي.
- په دغو جملو کې د فعل سمون د فاعل سره د شخص او عدد له مخې جوت دی ولې د درېیم شخص مطابقت د فعل سره د جنس، عدد له مخې نه ښکاري ځکه یو ډول تصریف شوی دی.

ب: د متعدي (معلوم) فعل مطابقت:

1- اوسنۍ زمانه:

مفرد	جمع
1- زه مقاله لیکم	مونږ مقاله لیکو
2- ته مقاله لیکې	تاسی مقاله لیکئ
3- دی مقاله لیکي	دوي مقاله لیکي
4- دا مقاله لیکي	دوی مقاله لیکي

2- د متعدي (معلوم) فعل مطابقت په تېره زمانه کې:

مفرد	جمع
ملالۍ زه لیدم	پلوشې مونږ لیدلو
ملالۍ ته لیدې	ورېښمېنې تاسی لیدلئ
زرمینې دی لیده	گل پانې دوي لیدل
زرمینې دا لیدله	گل پانې دوي لیدلې ⁽¹⁾

بله بیلگه:

(که چا خپل ځان وپېژاند، خپل تاریخ، خپل قوم، خپل هیواد یې وپېژاند خپله خاوره او خپله خټه یې وپېژندله. . . او که نه دغه یې ونه پېژندل نو . . .
په لوړ مثال کې خپل ځان، خپل تاریخ، خپل قوم او خپل هیواد هر یو د مفعول په توګه دي چې د جنس او عدد له مخې مفرد، مذکر ګڼل کېږي نو فعل یې هم د مفعول سره په هماغه توګه (وپېژاند)

(1)

سمون لري. او بيا (خپله خاوره) (خپله خټه) د مفعول په توگه ښځينه مفرد جنس دی او فعل يې ښځينه جنس مفرد په توگه ورسره سمون کوي.

همدارنگه (ونه پېژندل) د جمع په توگه د مخکنيو برخو له پاره د جمع په صورت کې د ډيرو مفعولونو سره سمون او مطابقت ښودلی دی.

ج: د متعدي مجهول فعل سمون:

په هغو جملو کې چې دغه ډول متعدي فعلونه وي د فعل (مسند) سمون او مطابقت په دواړو زمانو کې (ناتېره = تېره) د مفعول سره ضروري دی ځکه چې دلته د فاعل د نېشتوالي په وجه مفعول د نائب فاعل (مسند اليه) وظيفه ترسره کوي او په دې وجه ورته د فاعل نائيب هم وايي.

1- متعدي مجهول فعل په اوسنۍ زمانه کې:

اوس نوی پلان جوړېږي. اوس نوي پلانونه جوړېږي.

تاسې څورول کېږئ. دوي او مونږ څورول کېږو.

په دغو مثالونو کې (نوی پلان) (نوي پلانونه) (تاسې) دوي او مونږ مفعول (نائب) او فعل ورسره

سمون لري.

2- متعدي مجهول فعل په تېره زمانه کې:

کور وساتل شو کورونه وساتل شول

ونه پرې شوه مضمونونه وليکل شول

ځمکه خړو به شوه ونې پرې شوې

مضمون وليکل شو ځمکې خړوې شوې

په لوړو مثالونو کې کور، مضمون (نرينه، مفرد) کورونه، مضمونونه (نرينه، جمع) دي. فعلونه يې

هم د مفرد او جمع صورتونه ښيي. همدارنگه (ونه، ځمکه) ښځينه مفرد نومونه دي او (ونې، ځمکې) د

ښځينه جمع نومونه دي نو فعلونه ورسره د جنس، عدد له مخې په هم هغه ډول سمون لري.

يادونه:

(په پښتو ژبه کې کله په یوه مجهوله فعلی جمله کې د مفعول سره فاعل هم په ارتباطي حالت کې راوړل کېږي مګر په فعل باندې دغه فاعل مخامخ اثر نه اچوي نوځکه یوازې د مفعول تابع ګڼل کېږي⁽¹⁾ لکه:

دا لیک د ملالۍ له خوا لیکل شوی دی. دا لیکونه د ملالۍ له خوا لیکل شوي دي.
په پښتو ژبه کې د مجهول فعل یو بل شکل هم شته چې دلته هم مفعول د نائب فاعل حیثیت لري لکه: دا هلك وهل غواړي، هلته تلل غواړي. ده وهل غوښتل.
دا جملې د معنا له مخې د مجهول فعل رنگ لري ولې چې وهونکي او تلونکي په کې نه ښکاري خو په لفظي توګه د معلوم فعل رنگ لري، خو بیا هم فعل په کې د مفعول تابع دی چې ورسره سمون لري.

د پښتو ژبې په هغه ډله فعلونو کې چې کومکي فعل او یو اسمي جز (نوم، صفت، قید، عدد) سره یو ځای اسمي، فعلی ترکیبونه یې جوړ کړي وي چې مطلق فعلی موندل جوړ وي په دغه ډله فعلونو کې د فعل لومړنۍ برخه (عنصر، صفت، قید) هم د جنس عدد له مخې د فاعل یا مفعول سره سمون ښيي.

بیلګې: د ناتیرې زمانې بشپړ شکل:
زه جوړ شم. ته جوړ شې. زه جوړه شم. ته جوړه شې. ځلمی روغ دی. ځلمی ناروغ دی. ملالۍ روغه ده. ملالۍ ناروغه ده.

د تیرې زمانې بشپړ صورت:
زه جوړ شوم. ته جوړ شوې. دا جوړه شوه. دوی جوړې شوې.
مېلمه لوند شو. کوربه روند شو. مېلمنه لمده شوه.
میلمانه لاندې شول. کوربانه راندې شول. مېلمنې لمدې شوې.
همدارنگه فعلی صفات د نژدې او لرې تېرې زمانې په ترکیبونو کې هم داسمې صورتونو په څېر د جنس، عدد څرګندونه کوي لکه:
زه تللی یم (مذکر) زه تللې یم (مونث) یا سپړکال ښه باران وریدلی دی، سپړکال ډېره واوره وریدلې ده.

(1) 2 1370

همدارنگه کله هم د مفعول او د مرکب فعل داسمي (عنصر) په منځ کې مطابقت ليدل کيږي ولې په اصل کې د جملې د فعل او فاعل ترمنځ مطابقت له ورايه ښکاري.

زه به ميوه پاکه کړم. زه به ناک پاک کړم:

دلته (زه) فاعل دی او د کړم سره مطابقت لري ولې (ميوه) مفعول ۷ي د فعل داسمي برخې (پاک) سره د جنس او عدد له مخې مطابقت ښکاره کوي.

ځکه ميوه مونث نوم دی (پاکه) مونث شکل لري او (ناک) مذکر (پاک) هم مذکر دی يا دا بل مثال د جمع په صورت کې گورو:

مونږ به ميوې پاکې کړو. زه به مڼې سپينې کړم.

بله مهمه خبره د مسند الیه او مسند د سمون په برخه کې داده:

په هغو جملو کې چې قيدونه د فعل د متعلقاتو په توگه راغلي وي نو دغه قيود بيا د فعل نه دمخه راځي او د فعل څرنگوالي او کيفيت ښيي. قيود د مطابقت او سمون له مخې ⁽¹⁾ د فعل سره فعلی غونډ جوړوي، نوځکه که چېرې يو فعل د فاعل تابع وي نو دغه مربوطه قيود هم د فاعل تابع يا ورسره سمون کوي. يا په بله وينا قيدونه هم د فاعل د پاره تصريح کيږي لکه:

1- د لژمي فعل سره د قيدونو استعمال او سمون: که چېرې قيد د لژمي فعل سره راشي نو بيا قيد او لژمي فعل د فاعل سره سمون کوي (په دواړو زمانو کې).

مفرد - زمړک د خپلواکۍ په جشن کې توند توند گرځي (گرځيد).

ملالۍ د خپلې خور په واده کې توده توده گرځي (گرځيده)

جمع، پوه خلک د ژوند په ډگر کې پاڅه پاڅه قدمونه ږدي.

دغه مېلمنې تودې تودې گرځي. (گرځيدې).

د متعدي فعل سره د قيدونو استعمال او مطابقت:

د متعدي فعل سره په اوسنۍ زمانه کې فعل د فاعل سره سمون ښيي او قيد د مفعول سره مطابقت څرگندوي:

زه دغه ليکوالان پاڅه پيژنم

زه دغه ليکوال پوخ پيژنم

زه دغه ليکوالې پخې پيژنم

زه دغه ليکواله پخه پيژنم

(1)

په دغو مثالونو کې فعل د فاعل سره سمون کوي مگر په دغو جملو کې پوخ د پېژندل سره يو مرکب فعل (متمم) جوړ کړی دی نو دغه د فعل اسمي جز، د مفعول سره مطابقت کړی او د فعل دويم توکی يې (پېژندل) د فاعل سره سمون ښودلی دی.

2- متعدي فعل او قيد په تيره زمانه کې:

بېلگې: ما دغه سړی پوخ وپېژند. (مفرد مذکر).

مادغه ښځه پخه وپېژنده (مفرد مونث).

مادغه هلکان پاڅه وپېژندل (جمع مذکر).

مادغه تور سړی پخې وپېژندلې (جمع مونث).

په دغو مثالونو کې فعل او قيد په گډه (دواړه) د مفعول سره سمون لري.

3- په متعدي مجهولو فعلونو کې هم داسې راوړو:

1- ناتيره زمانه.

ډوډی، توده توده خوړله کيږي. ډوډی، تودې تودې خوړلې کيږي.

2- تيره زمانه:

ډوډی، گانې سړې سړې خوړل کيدې. ډوډی، گانې سړې سړې وخوړل شوې.

دلته گورو چې په دواړو زمانو کې فاعل نشته ډوډی، گانې مفعول (د فاعل نايب) دي نو فعل او

قيود يو ځای ورسره سمون ښيي.

د موضوع د ښه روښانولو د پاره په لاندې توگه د جملو د اجزاو ترمنځ لومړۍ د عدد بيا د جنس

او ورپسې د شخص له مخې برابرتيا او سمون سره د مثالونو راوړو:

1- په جمله کې د عدد له پلوه د ابتدا (مسند اليه، فاعل) او خبر (مسند، فعل) مطابقت:

ليدل کيږي چې په پښتو ژبه کې فعل د فاعل يا د مفعول د پاره تصريفيږي نو په دغه صورت

کې فعل د فاعل يا مفعول سره تابعيت او مطابقت څرگندوي په دې معنا که د جملې (فاعل،

مفعول مفرد يا جمع وي نو فعل يا خبر هم د مفرد يا جمع په توگه راځي لکه:

1- چې (فاعل) (مسند اليه) مفرد وي.

1- دی دهاتي په غوږ کې ويده دی.

3- ځلمی د برکلي د خان نوکر دی.

2- فاعل (مسند اليه) د جمع عددوي:

2- هغه په کومو چرتونو کې ډوب دی.

4- ځلمی گرم نه دی بلکې ملالی، گرمه ده.

په پښتو ادب کې د قلندر په نامه څلورتنه شاعران تېر شوي دي.

- دوي لا خبر نه دي. دوي د چا نوکران دي.

- د پښتونخوا په سيمه کې درې لوی ادبي مرکزونو ته راغلي دي.

- دوي لا خبرې نه وې چې کله يې روانې شوې.

د مفعول مثالونه:

ملالۍ کتاب ولوست (مفعول مفرد، مذکر).

اخځ کتابچه ورکه کړه. (مفعول مفرد، مونث) ملالۍ کتابونه ولټول، ولوستل (مفعول جمع مذکر).

ده کتابونه وليکل، (مفعول جمع مذکر)، ده کتابچې راوړلې (مفعول جمع مونث) دې مقالې وليکلې (مفعول جمع مونث).

2- د جنس مطابقت اوسمون:

د جنس سمون په دې معنا، که د جملې فاعل (مسند اليه) د جنس له پلوه ښځينه جنس وي نو بيا (فعل، مسند) مونث راوړل کېږي. او که نارينه جنس وي نو بيا فعل مذکر کارول کېږي.

د مبتداء او خبر سمون په اسميه او فعليه جملو کې لازمي دی.

1- پسرلی راغی 2- ژمی ولاړ (تېر شو) 3- پخوانۍ دوره تېره شوه. 4- ملالۍ په دې لاره تېره شوه.

5- پخواني کارونه تېر شول 6- پخوانۍ زمانې تېرې شوې.

په اسميه جمله کې:

1- دغه کتاب زما د ورور دی. 2- دغه کتابچه زما د ورور ده.

په اسميه جملو کې چې د مبتداء او خبر برخې دواړه اسمونه وي نو کومکي فعل د نژدې والي په وجه د خبر تابع کېږي.

مسند اليه + مسند + اسناد

1- ظلم زور دی. (مذکر) 2- پوهنه رڼا ده (مونث).

ظلم گناه ده. علم رڼا ده. علم روښنايي ده. ځورونه ظلم دی.

د فعل سمون د مفعول سره د جنس له مخې:

الف: مفعول (جمع مذکر) + فعل (جمع مذکر).

گلان وکرل شول. دیوالونه اخیړ شول.

ب: مفعول (جمع مونث) + فعل (جمع مونث).

مقالې خپرې شوې. ورځپاڼې وويشل شوې.

مفعول د (نايب فاعل) مسند اليه دنده تر سره کوي.

په ماضي متعدي معلوم فعل کې د فعل مطابقت له مفعول سره د جنس له مخې:

الف: فاعل + مفعول (مذکر) + فعل (مذکر).

ماليار باغونه اوبه کړل. ماليار گلان وکړل.

ب: فاعل + مفعول (مونث) + فعل (مونث).

بڼوال د گلانو غونچې جوړې کړې.

بڼوال د گلانو سرې سپينې گيلۍ راوړلې.

يادونه: په هغو جملو کې چې دمبتدا برخه دوه نومونه د عطف په توگه راغلي وي هم د جمع

حکم لري د جنس له مخې د جمع مذکر يا جمع مونث حکم لري او فعل ورسره په هماغه توگه سمون کوي.

الف: 1- دا چاينکونه او پيالې ماتې شوي دي. 2- پيالې او چاينکونه مات شول. 3- د ښار

کوڅې او سړکونه خراب دي. 4- سړکونه او کوڅې خرابې دي. 5- هلکان او نجونې رابللې شوې

دي. 6- نجونې او هلکان رابلل شوي دي.

3- د مسند اليه او مسند سمون د شخص له مخې:

په جمله کې د شخص سمون دا معنا لري چې فعل (مسند) بايد د هر يوه وگړي (شخص) (1-2-

3) سره سم راوړل شي.

که په جمله کې د جملې فاعل يا مفعول (1-2-3) وگړي وي فعل ورسره سم د (1-2-3).

وگړي له پاره سمون کوي.

الف: فاعل (مسند اليه) لومړي شخص + فعلی ريشه + د لومړي شخص مقيد مورفيم (فعلی

خاتمه) لکه: چې ارمان کوم تاله به ژراته نه درځم.

په دغه مثال کې (کوم)، (درځم) د لومړي شخص ټاکنه او مطابقت دی. بله بيلگه:

1- زه يوې فيصلې ته راغلی وم. 2- زه خو دلته پاتې کيدای نه شم.

ب: فاعل (مسند اليه) دوهم شخص + فعلی ريشه + د دويم شخص مقيد مورفيم (فعلی خاتمه)

ته راغلي. چيرې تللي (تللی) وي؟ تاسې راغلي.

ج: فاعل دریم شخص + فعلی ریشه + د دریم شخص مقید مورفیم (فعلی خاتمه):
دی راغی. دوي راغلل. دا راغله. دوي راغللې.

په پښتو ژبه کې د مطابقت ځینې نورې قاعدې:

اول: په پښتو ژبه کې په لاندې مواردو کې فعل (خبر) د جمع په توګه راوړل کېږي.
1- په هغو جملو کې چې مسند الیه (فاعل) او (مفعول) د جمع عدد په توګه (نومونه، ضمیرونه، صفتونه) راغلي وي نو فعل د فاعل یا مفعول سره د مطابقت په ډول جمع راځي لکه:
فاعل (جمع عدد) + فعل (جمع عدد):
هلکان راغلل. نجونې راغللې. مبتدا (جمع- عدد مذکر) + خبر (جمع عدد مذکر).
کاغذونه پر میز پاندې پراته دي.
مبتدا (جمع عدد مونث) + خبر (جمع عدد مونث) کتابچې پر میز باندې پرتې دي.
دویم: په هغو جملو کې چې فاعل یا مفعول (مسند، الیه، فاعل) د عطف په صورت کې دوه نومونه (یو مذکر بل مونث) وي صفات د کومکي فعل له ترکیب سره د قاعدې له مخې د نژدې فاعل یا نژدې مفعول تابع کېږي.

1- د مفرد په ډول نومونه د جملي مسند الیه، مسند.

د خوشحال خان په افکارو کې ملي جذبه او جوش پروت دی.
یا داسې هم راځي: ملي جذبه او جوش د خوشحال خان په افکارو کې پروت دی یا په دې توګه:
د حمید بابا په اشعارو کې مجاز او استعاره پرته ده.
همدارنګه په دې لاندې مثال کې هم ګورو چې د جملي مسند الیه (مفعول) هم دوه نومونه (مذکر- مونث) دي چې د جملي وروستۍ برخه (فعل) د نژدې مفعول سره سمون لري.
دوي قانون او لاره برابره کړه. دوي لاره او قانون برابر کړ.
درېیم: که چېرې مسند الیه (فاعل) یا (مفعول) د جمع نومونه وي⁽¹⁾ د عطف په صورت کې راشي نو بیا مسند (فعل) نژدې فاعل یا مفعول تابع دی. هلکان او نجونې راغلې.
نجونې او هلکان راغلل.

(1)

خلورم: که چهرې داسې جملې وي چې فاعل (مسند اليه) يا نايب فاعل (مفعول) دوه هم جنسه نومونه د عطف په توگه راغلي وي نو فعل هم د جمع په توگه ورسره راځي لکه:

1- نارينه نومونه	ښځينه نومونه
نوم + او + نوم + فعل	نوم + او + نوم + فعل
اخك او بريالي لارل.	ملالۍ او تورپيكي لارلې
زمرک او اخك راروان دي.	پاڼه او لښته راروانې دي.
	ملالۍ او غازي ادې د جگړې قهرمانې ښځې دي.

2- د مفعول په توگه:

فاعل + مفعول + فعل

مذكر

مونږ اخك او زمرک وليدل.

فاعل + مفعول + فعل

مونث

مونږ ملالۍ او تورپيكي وليدلې

پنځم: که د جملې فاعل يا مفعول دوه نومونه يو نارينه او بل ښځينه جنس د عطف په صورت کې راغلي وي فعل د جمع مذكر په توگه راځي لکه:

فاعل

نارينه + او + ښځينه

اخك او ملالۍ له ښوونځي څخه راغلل.

فاعل

ښځينه نوم + او + نارينه نوم

گلالي او ځلمی له ښوونځي څخه راغلل.

د مفعول مثال:

فاعل + مفعول + فعل

(مذكر) نارينه او (مونث) ښځينه

ماناك او منه خوړل

مامنه او ناك و خوړل.

شپږم: خبر د جمع په توگه هغه وخت راځي چې د جملې فاعل او يا مفعول د جنس نومونه وي.

1- اوبه پاکې دي. او به روانې شوې

2- غنم پاک دي. په کرونده کې غنم شنه شوي دي.

په ژرنده کې غنم اوږه شوي دي.

د مفعول په توگه: د جنس نومونو سره فعل د جمع (عدد، جنس) په توگه راځي لکه:

1- هغه اوبه تويې کړلې. 2- بزگر غنم وکړل. 3- په ژرنده کې غنم يې اوږه کړل.

4- په ټيم کې يې تيل راوړل. 5- دوي ډير غوړي وخوړل.

اووم: که په جمله کې مسند اليه (فاعل) د عدد (شمير) نومونه وي پرته له يوه څخه د نورو

ټولو اعدادو سره فعل د جمع په توگه راځي لکه: دوه لارل. درې کښيناستل. دوي پاڅيدلې. څلور- پنځه - شل پاڅيدل.

ب: عدد د مفعول په توگه: دوه مې وليدل. درې مې وليدلې، څلور يې وپرخول. لس يې وتښتول.

اتم: هغه وخت فعل د جمع په توگه راځي چې مصدر (فعلي نوم) د مفعول په توگه د متعدي

ماضي فعل سره راغلي وي لکه:

دوي د ځان سره ښه کرل رييل کړي دي. مونږ ورسره ليدل کتل وکړل.

ده وهل کړيدي. هغه ښکښل کول.

نهم: الف) که د (څو، څوک) استفهامي ضمير د فاعل په توگه راشي خبر يا فعل د جمع په

توگه راځي. څوک د مفرد د پاره هم راځي.

خورا غلل؟ يا څو تنه راغلل؟

څو ناست دي؟ څو تنه ناست دي؟

څو کښيناستل؟ څو ناست دي؟ څوک ناست دی؟ څوک ناست دي؟

ب: که د څه، څو، څومره استفهامي ضمرونه په جمله کې د مفعول په ښه راغلي وي (خبر،

فعل) جمع راځي.

1- څه دې ليدلي دي 2- تا څه وليدل

3- ما څه وکتل.

- 4- څه مې وليکل يا ونه ليکل.
- 5- نه يې څه وکتل او نه يې څه وليدل.
- 2- څو دې راوړل؟ څو يې وخوړل؟
- 3- څومره دې وژړل؟ څومره دې وکړل؟ ماڅومره زيات وخوړل؟
- مركب تركيبى بڼه هم دغه قاعده ساتي لکه: يو څه مې وليکل. څه ناڅه مې کړي دي، څه نا څه يې ليکلي دي.
- لسم: په هغو جملو کې چې (مسند اليه، فاعل، مبتدا) د (3-2-1) شخصي ضميرونه وي په دې معنا چې د يوه نه زيات ضميرونه د عطف په صورت کې راغلي وي نو (مسند، فعل، خبر) د جمع په توگه راځي.
- الف- 1- لومړى شخص + او + دوهم شخص + فعل.
- زه او ته به سره خبرې کوو.
- 2- لومړى شخص + او + درېيم شخص + فعل
- زه او (دى يا دا) به سره گورو.
- 3- لومړى شخص دوهم شخص + درېيم شخص + فعل
- زه ته او (دى، دا) به سبا ننگرهار ته ځو.
- ب: دويم شخص + او + درېيم شخص + فعل
- 1- ته او (دى، دا) به کورونه جوړ کړئ.
- 2- ته او هغه به راشئ.
- 3- (دا، دى او ته به ولاړ شئ.
- په لوړو مثالونو کې ليدل کيږي چې فعلونه د جمعې په بڼه راغلي دي او د فعل د جمع صيغه د الف (3-2-1) مثالونو کې د لومړي شخص په توگه جمع شوى او دب (3-2-1) مثالونو کې د دوهم شخص د جمع په توگه راغلي دي⁽¹⁾.

ب: ترتيب: د پښتو ژبې په جملو کې د کلمو د ترتيب مسایل:

په اصل کې ترتیب د جملو، غونډونو د اجزاو ترمنځ یو ټاکلی نظم او ترتیب څخه عبارت دی چې دغه اجزاوې بیا په خپلو منځو کې نحوي رابطې ولري.

د یوې جملې د اجزاو د ترتیب څخه مطلب په یوې جملې کې د جملې درغنده توکونو (مورفیمونو او کلمو) د پرله پسې راوړلو ترتیب او د هغو اجزاو نظم او ترتیب چې د جملې برخې (اجزا) جوړوي په نظر کې نیول کېږي. په لاندې توګه یې شرح کوو:

اول – په پښتو ژبه کې د جملې د اساسي غړو ترتیب:

لومړی د جملې اساسي غړي (فاعل، مسند الیه) او (فعل، مسند) په پام کې نیسو. ددې له پاره چې د جملې د غړو د دریځ په باب څرګندونه وشي بنایي دا زیاته کړو، چې په پښتو ژبه کې یوه جمله لږ تر لږه د دوو اساسي برخو څخه لاس ته راځي:

الف: مبتدا (مسند الیه فاعل) چې په جمله کې دیوه اسمي توکي یا اسمي غونډ یا غونډونو څخه جوړ شوي وي.

ب: خبر (مسند-فعل) چې په جمله کې د یوه فعل یا فعلی غونډ یا غونډونو څخه جوړ شوي وي. په دغه اسمي او فعلی ترکیبونو (مسند الیه او مسند) کې د بېلا بېلو توکونو د اجزاو ترتیب او ټاکنه او د هغوي رابطه په هرې ژبې کې جلا او بېلې ځانګړنې لري.

په پښتو ژبه کې یوه ډېره لنډه جمله یوازې د یوه فعلی صورت څخه هم لاس ته راځي. ځکه فعلی صورت د فعل، موند د اصل او فعلی خاتمې سره د مسند او مسند الیه وظیفه ترسره کوي.

لکه: ګور + م ولاړ + و تللی + وم پاڅیدلي + یم.

(که څه هم دلته د مستقیم فاعل (نوم) ذکر په جمله کې نشته).

همدارنګه د فعل سره داسې ډلو ترکیبونه اداتي ډلو ترکیبونه هر یو ځان ته یوه جمله جوړوي.

پاڅیږه! دلته راشه! خبره واړوه!

لاس اوږدوم. ورتل شو. هلته راغلی.

په لوړو مثالونو کې د شخص، عدد ډله د فعلی پسینو (خاتمو) په واسطه څرګندیږي. لومړي درې مثالونه د دویم شخص مفرد، څلورم مثال د لومړي شخص مفرد، پنځم مثال د لومړي شخص جمع، شپږمه بیلګه د دویم شخص جمع جملې بڼې. په دې توګه د څرګند نوم فاعل ذکر نشته یا حذف دی.

دویم: په نحوي جوړښت کې د جملو د اجزاو (کلیمو) ترتیب:

څرگنده ده، چې په پښتو ژبه کې يوه جمله د دوو اساسي (اصلي) برخو (مسند اليه او مسند) څخه جوړه يا ترکيب شوې وي په هغو جملو کې چې لازمي فعل يا متعدي معلوم فعلونه راغلي وي نو د نوموړو جملو فاعل ځانته او يا د خپلو مربوطه توکونو سره د مسند اليه (مبتدا) په توگه راځي. او که د جملې فعل متعدي مجهول وي نو بيا مفعول ځانته يا د خپلو مربوطه توکونو (اجزا) سره د مسند اليه په توگه راځي.

لازمي فعلونو کې قيدونه، نومونه، عددونه او نور ادات ارتيکل د فعل سره د متعلقاتو (مربوطاتو) په توگه د جملې د مسند په حيث راځي. يوازې په متعدي معلوم کې ورسره مفعول (Object) هم د فعل د متعلقاتو بشپړونکې برخې په توگه وي. د موضوع دروښانولو له پاره د مسند اليه او مسند متعلقات هر يو جلا جلا په لاندې مثالونو کې تر څېړنې لاندې نيسو.

الف: د مسند اليه (فاعل) متعلقات (توابع):

په پيل يا مبتدا کې فاعل (نوم) د خپلو توابعو څخه وروسته راځي يعني فاعل (مسند اليه) اصلي زړې تر ټولو مربوطه برخه وروسته راځي تر فاعل (نوم) د مخه د فاعل نژدې ټاکوونکي لکه (صفت، عدد، نوم، ادات) راځي او په پای کې (نوم) راوړل کېږي. د مسند اليه توابع د صفت او بيان په توگه يا د تاکيد په شکل او يا به د بدل او عطف په بڼه وي په مبتدا کې د اجزا و ترتيب داسې راځي:

لازمي فعل سره:

1- مبتدا (فاعل + خبر (فعل)

(يوازې د يوه نوم په توگه) هلك + راغی.

(د نوم مربوطه برخه (صفت + نوم) - هوبنيار هلك + راغی.

د نوم مربوطه برخې (قيد + صفت + نوم) ډير هوبنيار هلك + راغی.

د نوم مربوطه برخې (تاکيد + قيد + صفت + نوم) (خورا ډير هوبنيار هلك + راغی.

(ټاکلی عدد + تاکيد + قيد + صفت + نوم) يو خورا ډير هوبنيار هلك + راغی.

معينه ټاکلی عدد + توصيفی ترکيب:

اشاره + عددي مرکب ترکيب، دغه يو خورا ډير هوبنيار هلك + راغی.

په دې ترتیب صفت تر موصوف د مخه عدد تر معدود د مخه او اشاره تر مشار الیه د مخه ذکر شوی دی او اړیکې ددغو ترکیبونو ترمنځ د مطابقت په اساس شته دی ځکه په پښتو ژبه کې صفت د موصوف او عدد د معدود سره د (عدد، جنس، حالت) له مخې مطابقت لري.

2- همدارنګه که مبتداء اضافي ترکیب وي نو د قاعدې سره سم مضاف الیه د مضاف څخه د مخه راځي او په همدې توګه د مضاف نورې مربوطه برخې هم د مضاف څخه مخکې راځي.

مبتداء (فاعل) + خبر (فعل)

د + مضاف الیه + مضاف + خبر (فعل)

د ځلمي ورور + پاڅید

د ځلمي کشری ورور + راغی

د ځلمي تر ټولو کشری ورور + بریالی شو

د ځلمي تر ټولو یو کشری ورور + راغی

په دغه ترکیب کې د اضافت (د) تر ټولو برخو د مخه راځي.

ب: د مسند (فعل) متعلقات:

د فعل مربوطات (اسمونه، اشاره، استفهامي ضمیرونه، عددونه، قیدونه، ادات ارتیکل) او داسې نور وي.

په خبر کې فعل (اصلي- کومکي) د فعل د متعلقاتو څخه وروسته راځي. د فعل (اصلي، کومکي) څخه د مخه په متعدي معلومو فعلونو کې مفعول دمخه او د مفعول څخه د مخه بیا د مفعول مربوطات راځي. که چېرې په جمله کې قیود راغلي وي هغه هم زیاتره د مفعول څخه مخکې راځي.

که دوه قید ونه یوېې د زمانې او بل یې د ځای په خبر کې راغلی وي نو د زمانې قید د ځای څخه یا بل کوم قید او مفعول څخه دمخه راځي. د ځای قید کله هم د مفعول څخه وروسته راتلای شي.

لاندینی بیلګې گورو:

فاعل _____ (فعل)

زه _____ راغلم

زه _____ پروڼ راغلم

دی ----- پرون له ننګرهاره
راغی
دی ----- پرون له کندهاره کابل ته
راغی

اخځ پرون له خپل ورور سره له کندهار څخه کابل ته راغی.
اخځ له خپل ورور سره پرون له کندهار څخه کابل ته راغی.
بل مثال: متعدي فعل:

مسند الیه _____ مسند (فعل)

فاعل	مفعول	فعل
زه	کتاب	لولم
زه	یو کتاب	لولم
زه	یو ډیر ښه کتاب	لولم
زه	نن یو ډیر ښه کتاب	لولم
زه	نن په کتابتون کې یو ډیر ښه کتاب	لولم
زه	نن په کتابتون کې د ملالۍ د خور هغه ښه کتاب	لولم

د خبر په برخه کې گورو چې فعل تر ټولو مربوطه اجزاو وروسته راغلی چې فعلی ترکیب یې جوړ کړی دی نو په دې اساس د دغه ترکیب زړی هم همدغه فعل دی.

په پښتو ژبه کې د مسند الیه (فاعل) دریځ:

په وړاندې پانېو کې مودا څرگنده کړه چې د قاعدې سره سم مسند الیه (فاعل)، د جملې په سر کې یا د جملې لومړۍ برخه جوړوي نو دغه قاعده په ډیرو ځایونو کې پوره سمون لري.
څنگه چې د پښتو ژبې د نشر او نظم لمن ډېره پراخه ده او په ادبي او هنري برخو کې داسې ډیرې بېلګې موندلای شو، چې په هغو کې فاعل د جملې په سر یا په منځ کې د قیدونو څخه وروسته یا خو کله د جملې په پای کې راغلي وي نو د موضوع د روښانو لوله پاره مثالونه راوړو:

الف : مسند الیه (فاعل) د جملې په سر کې:

1- قافلي په کابل کې د دمي کولو په نیت واپړل.

2- پښتو مرکه جوړه شوه.

3- کاروان بېرته راوگرځيد په کندهار کې يې د ميرويس او احمد شاه په لوی انگرې کې د دمې ځاي وموند.

4- د سهر سپيدې وچاودې او قافلې خپله لارو موندله.

5- رهبر د مخه شو او ننګيالی کاروان ورپسې گړندی روان شو.

6- د پوهنې رڼا وپرکېدله ورپسې د کابل پوهنتون د باغ وېن نه پښتو (وږمه) خپره شوه.

په پورتنیو جملو کې قافلې، پښتو مرکه، کاروان، د سهر سپيدې، قافلې، رهبر، ننګيالی کاروان، د پوهنې رڼا، پښتو وږمه د جملو مسند الیه، فاعل په توګه ښودلي شو او د جملو په لومړیو (سر) برخو کې راغلي دي یوازې (د پښتو وږمه) د نایب فاعل په توګه د جملې مسند الیه د قیودو څخه وروسته او د فعل څخه د مخه ځای لري.

ب: مسند الیه (فاعل) د جملې په منځ کې:

په دغه صورت کې معمولاً د زیات اهمیت له کبله د مفعول یا قیودونه وروسته راځي.

1- فاعل د مفعول نه وروسته: داسې غمیدلي خلک مانه دي لیدلي. د سیلاب مخه چانیولي ده؟

2- د زمانې د قید څخه وروسته: همدغه وخت دوی خپله ژبه پښتو په خپله سیمه او ورشو کې لکه بریښنا وځلوله.

3- د مکان قیدونه وروسته: خو او شا د پښتو پیلوځي ولګیدل.

د زمان او مکان قیود یو په بل پسې د مسند الیه نه دمخه راغلي وي:

پنځه ویشته کاله پخوا هلته د پښتو مجله راووتله. په اشعارو کې دغه قاعده معموله ده لکه چې د خوشحال خان دغه لاندې شعر گورو:

لنګر کوټ مغلو ساز کړ

زه په ننګ بیا د افغان شوم

په لومړي بیت کې لنګر کوټ مفعول (مغلو) فاعل (سازکې) فعل.

ده ودې ته وې لایلا که له تابییل شم

د هجران په تیغ به زه په زړه غلبیل شم

ج: مسند الیه (فاعل) د جملې په پای کې:

دغه طريقه هم د پښتو د شعري او ادبي نثري ژبې خاصه ممیزه ده، چې د عادي محاورو او جملو سره توپیر لري.
مثال:

د خوشحال قدر که اوس په هیچا نشته
پس له مرگه به یې یاد کا ډیر عالم

په دویم نیم بیتي کې (ډېر عالم) د فاعل په توگه د بیت په پای کې راغلی دی.
هرگز به توبه نه کړم د ښه مخ له نندارو زه شیخان پیران دې واورې دایم وایم په نارو زه
(خوشحال)

(زه) د جملې فاعل په وروستی برخې کې راغلی دی.

په پښتو کې د مسند (فعل) دریځ:

الف- : هسې خو په حقیقت کې فعل (مسند) د جملې په پای کې راځي لکه:

1- پښتنو هر ډول مبارزې ته ملاتړلې وه.

2- کوم کام چې یو ځل د ازادۍ خوند بیا مومي نو بیا هغه په خوښۍ د غلامۍ رسی پښوته نه

اچوي.

3- په سبا باندې میرویس خان د کندهار ټول اولس راغونډ کړ.

ب: فعل (مسند) د جملې په منځ کې:

دجنون ځنځیر مې پریوت وگریوان ته

چې په زړه مې ستا د زلفو سودار اغله

په اول بیت کې (پریوت) د جملې فعل دی.

ورك به نه شي له مشرقه تر مغربه

که د علم رهنما کاندې پیدا څوک

زړه زما ډک دی له مینې د وطن

خپل وطن ماته عزیز دی تر خپل تن

ج: مسند (فعل) راتگ د جملې په سر کې:

په شعري ژبه کې خو خامخا دغه ترتیب زیات لیدل کیږي مگر کله هم پرته له شعر څخه په ځینو مواردو کې فعل د مخه راځي چې مونږ به یې په بېله برخه کې راوړو:
په دې برخه کې اوس یو څو نور مثالونه راوړو.

راغله لیونی لیلیا په ناز
بنکار کوي د زړونو لکه باز

دلته (راغله) او (بنکار کوي) تر نورو برخو دمخه راغلی دی.
یا: یم اتل د زما نوزه د تاریخ د کار ناموزه

درېیم: په پښتو ژبه کې د جملې په جوړښت کې د غړو (اجزاو) د پرله پسې والی قاعدې:

الف: دلته باید ووايو چې د جملې اجزا د جملو په ډولونو پورې هم اړه لري. که جمله اسمي وي د کلمو ترتیب ډیر ساده او اسان دی او د جملې برخې، اول مسند الیه بیا مسند او درېیم (ربط) (کومکي) فعل راځي ولې که چېرې فعلی جملې وي په ساده او ازادو جملو کې لومړی فاعل بیا فعل یا 1- فاعل، 2- مفعول، 3- فعل راځي مگر په مقیدو جملو کې:
1- فاعل 2- زمانی 3- مکانی 4- نور قیدونه 5- فعل راځي.
دغه موضوع په لاندې مثال کې گورو:

1- فاعل	فعل (لږمې، متعدي)
ټول	راغلل
2- فاعل	مفعول – فعل
بلبلان	نغمې وایی
3- فاعل	غیر صریح مفعول، صریح مفعول- فعل
بریالي	ماته یو قلم، راکړ.
4- فاعل + قید زمان + قید مکان + غیر صریح مفعول + صریح مفعول + فعل	
بریالی	نن
	دلته
	ماته
	کتابونه
	راکړل

5- فاعل + قيد زمان + د مکان قيد + د حالت قيد + مفعول + فعل

بريالی نن دلته ژر ژر کتابونه غونډوي
په دې توگه د فاعل او فعل ترمنځ د فعل متعلقات راوړل کيږي. لومړی د ظرف قيدونه بيانور
قيدونه او مفعول راځي او په پای کې فعل راځي.
په هغو جملو کې چې د زمانې او ځای قيدونه راغلي وي، د زمانې قيد تر مکاني قيد د مخه
راوړل کيږي. لکه:

زه پرون په تلوار له کوره پوهنتون ته ولاړم.
فاعل، قيد زمان، حالت، پيل ځای، تم ځای، فعل.
په دغه جمله کې د فعل مربوطات چې څلور توکي دي د اهميت له مخې وړاندې وروسته
کيداي شي.

په متعدي فعلونو کې هم په دې توگه راځي:
ده پرون په بازار کې په تلوار د يوه دوکاندار څخه خپل زوي ته يو کتاب واخيست.
په مجهولو فعلونو کې د فاعل پر ځای مفعول راوړل کيږي او نور مربوطات هم ورسره راځي مگر
شمير يې لږ دی.

ملالۍ پرون په کور کې ورتل شوه.
بله دا چې که د جملې مفعول شخص يعنی پوهمن وي نو هغه د فعل د نورو مربوطاتو څخه د
مخه راوړل کيږي لکه:
ما ځلمی له ځانه سره بازار ته بوت
زه توريالی له ځانه سره کور ته بيايم

ما توريالی د کار له پاره د ځان سره راوستی دی.
ما توريالی د بريالي سره يو ځای مکتب ته استولی دی.
په دې صورت کې علتې او معيتي قيدونه هم د مفعول څخه وروسته راغلي دي.

3- په پښتو ژبه کې د جملې اجزا د تاکید او یاد زیاتې توجه دراکړځولو له پاره وړاندې وروسته کېږي. د مثال په توګه که څه هم مفعول په عادي جملو کې د فعل سره جوخت راوړل کېږي ولې د زیاتې توجه او اهمیت له مخې د فاعل نه مخکې راځي.

لکه : د کندهار زور ښار احمد شاه بابا جوړ کړ.

یا دا بل مثال: د گلانو سرونه وږمو ورو ورو او په خیال سره ښورول. زما کتاب تا چاته ورکړ.

په دې جملو کې د کندهار زور ښار، د گلانو سرونه، زما کتاب مفعول ګڼل کېږي او تر فاعل د مخه راغلي دي.

4- په پښتو ژبه کې که د جملې فاعل نا خپلواک ضمیرونه وي د شخصي ضمیر د غیر اصلی حالت په ځای راغلی وي نو مفعول ترېنه د مخه راځي. د پښتو تریامې تر غورې شوه. دوي مې ولیدل. او به دې راوړې. دی دې ولید.

5- همدرانګه په جمله کې د مفعول او فعل ترتیب هغه وخت راځي چې فاعل صرف د فعلی خاتمی (پسینې) په واسطه څرګند شوي وي. لکه: سړی وینم. ډوډۍ وخوړه. د تاکید له پاره: څه وینی؟

6- په هغو جملو کې چې مستقیم فاعل ذکر نه شي او مفعول ناخپلواک ضمیروي فعل بیا د مفعول نه دمخه وي لکه وینم دې، لیکم بې، ګورم دې، جوړوم بې، پاڅوم بې.

7- بله خبره خو داده چې د فعل مربوطات لکه زمانی، مکانی او نور قیدونه د اهمیت له مخې د جملې په سر کې د فاعل نه د مخه هم راځي لکه پرون ته چېرې تللی وې. پرون زه په کور کې وم. په هیواد کې څوک کار کوي. په هیواد کې خلک کار کوي. په فابریکه کې کارشته. ددغه ځای په ښکلي درې کې یو اولس ودان و. په منډه کې څوک لومړي شول. په منډه کې زمړک لومړۍ شو. په امریه جملو کې هم د ظرف قیدونه اول راځي بیا نور قیدونه او په پای کې مفعول او فعل راځي. سبا ته په بازار کې ماته یو ښه قلم واخله. سبا ته د سلیم سره زمونږ ځای ته راشه!

د پښتو ژبې د جملو په اجزا و کې لري والی او نژدې والی (Contiguos) او Noncontiguos

د پښتو ژبې د جملو ترتیب په عادي توګه لومړی مبتدا او وروسته د خبر برخه ده. هر کله چې مسند الیه د خپلو توابعو (متعلقاتو) سره او مسند (فعل) د خپلو مربوطه برخو متعلقاتو سره نژدې او پرله پسې راشي او نژدې نحوی رابطه یې هم سره جوړه کړې وي دغه د Contiguos نژدې والی (مجاورت) په نامه یادېږي ولې که چېرې دغه نوموړې برخې د خپل ټاکلي موقعیت څخه لرې لري او ددوي ترمنځ یوه فاصله راغلې وي چې بیا د هغو کلمو سره نژدې راشي چې ورسره ځانګړې نحوي ترکیب جوړ نه شي کړای دغه د ترکیب د اجزاو او د جملو د اجزاو دلري والي موضوع Noncontiguos دی. مونږ په پښتو ژبه کې دغه ډول مثالونه په لاندې توګه ښودلای شو.

خو دا باید ووايو چې په هنري او شعري ژبه کې دا ډول مثالونه زیات موندلی شو.

مثال:

چې اثر یې په زړه لوبې د مستی کوي
زه ویلي شم هغه ته معتبر غږ

په دغه بیت کې دوهمه مسره ګورو چې دجملو د غږو تر منځ هغه لری والی وینو چې په معمولي (عامه ساده) جمله کې نه وینو. دا به داسې وي: زه هغه ته معتبر غږ ویلي شم. چې په واقعیت کې (ویلي شم) د خپل ځای څخه لومړی برخې ته لیرې د کړی دی او د خپل متمم څخه لرې واقع شوی دی او (زه) د غیر صریح مفعول څخه لری دی.

بل مثال:

راغله لیونۍ لیل په ناز
ښکار کوي د زړونو لکه باز

دلته گورو چې د (ليونی- ليل) ترکیب سره نژدې معین ترکیب جوړ کړي ولی فعل ورڅخه د مخه راغلی خو د فعل متعلق قید (په ناز) د خپل کاوندې (فعل) څخه لری راغلی دی یعنی د بیت په سر کې (راغله) فعل او (په ناز) قید دبیت په پای کې چې دغه فاصله ددوی ترمنځ لري والی بیانوي البته په عادي جمله کې د فعل سره د قید جوخت والی ضروري دی، چې په نثري ژبه کې به داسې وایو: لیونی- ليل په ناز راغله. او په دویمه مسره کې هم دغه ترکیب (د زړونو ښکار کوي) سره لري وینو په دې معنا چې ددغه ترکیب د مضاف الیه برخه له خپله ترکیبه فاصله (لری والی) پیدا کړي او وروسته راغلی دي.

3- د بلبلو له نظره گلوته گوره

لیلی نه ده چالیدلې بې مجنونه

په دویمه مسره کې دغه موضوع څرگندېږي:

په اصل کې یو استثنایي ترکیب دی یعنې بې مجنونه لیلی ددغه ترکیب لومړۍ برخه د ځای په تغیر سره د بیت په پای کې راغلی چې ددغه ترکیب د اجزاو ترمنځ لری والی وینو. همدارنگه په مرکبو جملو کې هم مبتدا له خبر څخه په یوه لري فاصله کې واقع کیږي په دې معنا چې دجملې داصلي برخو ترمنځ معترضه (تابع) جملې راغلې وي په دې نسبت د فاعل او فعل لري والی وینو.

4- خوشحال خټک پخوا تر دې چې په گوالیار کې بندي شي له اورنگک زیب سره په داسې میړانه چې ساری نه درلود جنگ وکړ.

5- زه خوړلی منگرو زلفو ستایم. په دغه مثال کې د یوې خوا څخه (خوړلي) فعلی صفت د خپل کومکي فعل (یم) څخه لري والي لري⁽¹⁾.

ج: د پښتو ژبې په جملو کې ځینو نحوي او سبکي بدلونونو (Inverse) ته لنډه اشاره:

دجملې د توکونو وړاندې او وروسته کیدل: که چېرې په یوې جملې کې د توکونو (اجزاو) ترتیب وړاندې یا وروسته شوي وي نو د برخو (توکونو) د ترتیب موضوع به برسېره د نحوي رابطې په

(1) :

درلودلو سره يوه بله ځانگړتيا هم څرگندولی شي، چې د موضوع په مشخصوالي، اهميت، د يوه ليکوال ياد يوه شخص د وينا په خاص سبک پورې اړه لري.

په پښتو ژبه کې مونږ د جملو داسې مثالونه وينو چې په هغه کې فعل د خپل فاعل (مسند اليه) نه دمخه راغلی وي او يا دا چې د مسند اليه او مسند اجزا د خپل ځانگړي ترتيب له مخې وړاندې وروسته راغلی وي چې په ژبه کې دغې عمليې ته Inverse وايي.

دلته مونږ لومړی د مسند (فعل) وړاندې والی له مسند اليه څخه په گوته کوو: وينو چې په عادي جملو کې مسند (فعل) وروسته د مسند اليه (فاعل) څخه راځي او معمولاً په پښتو ژبه کې فعل د جملې په پای کې راوړل کېږي مگر کله داسې هم کېږي چې برسېره پر شعري موضوع په ځينو مواردو کې فعل (مسند) دمخه راځي.

1- په هغه وخت کې چې مسند ډير اهميت ولري او توجه دورگرځولو له پاره مسند دمخه راځي⁽¹⁾.

واورئ خبرونه! هلې وټړې ملاوې! وغږوئ سترگې! لرې شئ له مخې!

د قيد سره هم داسې وي اوس واوړئ خبرونه!

2- د تاکيد له پاره: لرې کړه دا جاهلان د دفتر د مخې نه.

3- د تمسخر له پاره: کوه د ښار هوټلو نوکې مزي!

4- د خبر دارۍ په مقصد: وساته ځان! پام کوه وروره! گوره اوردی!

5- د دعا اوښيرا په وخت کې لوی شې هلکه! ميراث شي خو د غرضه!

6- په هغو فعلونو کې چې د نفې ساختمان ولري هم بدلونه د فعل په ترکيب کې وينو

داسې څوک نه ووچې پرده يې بدنه ويلو او ددې د پاره يې ژړل نه. دلته ژړل نه، دنه ژړل له مخې

بدلونه ښکاري. گوري نه چې څه کوي. کاکا چپ شه څه وايه مه!

تاکيد امر: زه مېلمه سړی يم ما په چاسپکوه مه!

7- همدارنگه په هغه مرکبو فعلونو کې چې دفعلي صفت او د شول کومکي فعل په مرسته جوړ

وي د (نه) ادات سره په دې توگه بدلون (وړاندې وروسته) مومي.

- سره ددې چې دی جوړ شوی وخونه شو گرځیدلای.
- چې دغه ترکیب په دې توگه (گرځیدلای نه شو) هم راځي.
- 2- سره د خپلو نه شوگرځیدلای.
- ددغې جملې په لومړۍ او دوهمه برخه کې انورسي (بدلونه) لیدلای شو. یعنی د خپلو سره په ځاي (سره د خپلو) راغلی دی.
- 8- قیود، مفعول او نور هم په جمله کې وړاندې وروسته کیږي لاندې مثالونه وگورئ.
- 1- لاس په نامه شو ورته
- 2- واړه واړه رومالونه دي ورسره.
- چې دا حال دی نو بیا خلك ورته ځي څه دپاره.
- په دغو مثالونو کې ورته، ورسره، څه د پاره تر فعل وروسته راغلي دي.

پنځم څپرکی

د جولي (شکل) او جوړښت له مخې د جملې ډولونه

په پښتو ژبه کې د جملو د بېلا بېلو شکلونو نحوي ساختمان:
په پښتو ژبه کې جمله د ساختمان او جوړښت له مخې لومړۍ په دوو اساسي ډولونو ویشل کېږي:

1- یوستوي (ساده) 2- غبرګه (مرکبه)

اول یوستوي (ساده) جمله:

کومه پېژندنه (تعریف) چې مود مخه د جملې په باب کې دی یوستوي (ساده) جمله هم هماغه تعریف لري. په دې معنا چې ساده هغه جملې دي چې په هغې کې د یوه مفهوم څرګندونه شوې وي او د کومې بلې جملې سره اړیکې ونه لري یا دا چې له یو فعل او فاعل یا دوو غونډونو څخه جوړې شوې وي. د پښتو ژبې په ساده جملو کې د مبتدا او خبر برخې ازادې وي.

ساده جملې د مشکل له مخې په (لنډه) او (اوږده) باندې بېلېږي. د مخکنیو مثالونو د څېړنې څخه داسې نتیجه تر لاسه کېږي، چې په پښتو ژبه کې یوستوي جملې په خپل نحوي چاپیریال کې په لنډو او اوږدو (ارته) ویشلې شوي دي.

الف: یوستوي (لنډه) جمله: چې د جملې اساسي برخې یې د یوه مستقل مورفیم (کلمې) او یا ساده غونډونو څخه رغیدلي وي لکه:

(فاعل + فعل) یا (اسمي ساده غونډ + فعلي ساده غونډ).

1- پسرلی راغی. 2- گلان وغوړیدل 3- ژېړۍ لمر په غرغرو دی.

خو کلونه تېر شول.

ب: یوستوي اوږده (ارته) جمله! چې د جملې اساسي برخې هر یو (مسند الیه، مسند) د خو ساده لنډو یا اوږدو ترکیبونو (غونډونو) څخه وي لکه: دغه وخت احمد شاه بابا په دوا به کې د فوځ په تنظیم، ترتیب، روزنه او د خوراکي موادو په تیارولو بوخت و.

دلته دغه وروستی برخه د یوه اوږده ترکیب په توګه د جملې خبر سره رابطه او تعلق ښيي.

- د ستارنامه د خوشحال خان خټک د نثر يو غوره او مشهور کتاب دی.
 - د ژبو او ادبياتو د پوهنځي د دريم ټولگي محصلينو نن په اتو بجو د کابل پوهنتون په کتابتون کې ستره او درنه مشاعره وکړه.
 په دغه دويم مثال کې د جملې د ابتدا او خبر دواړه برخې د ډيروتوکونو څخه رغيدلي او اوږده يوستوې جمله گڼله کيږي، چې زيات مثالونه يې په گوته کولی شو. اوس مو چې د ساده جملو يادونه وکړه، بده به نه وي. چې د معنا له مخې د يو ستوو جملو ډولونو ته هم يوه لنډه اشاره غوندې وکړو:

د معنا له مخې د يو ستوو جملو ډولونه:

په پښتو ژبه کې د جملې معنوي ویش د عروضي خصوصياتو له مخې ښه پېژندلې کيږي. څنگه چې د مخه موهم يادونه وکړه، چې دغه عروضي برخه پوره نه ده خپرل شوې. مونږ دلته په لنډه توگه د عروضي او نحوي خصوصياتو په نظر کې نيولو سره داسې يادونه کوو:
 په پښتو ژبه کې د ليکلي او شفاهي موادو په تائيد جملې په خبري (بياني)، انشايي (ناخبري) او داسې نورو باندې جلا شوي دي. د ځينو ماخذونو په اتيار د جملې ډولونه (خبري، سوالی، امری، تعجبی)⁽¹⁾ ښودلي دي ولی بيا ځينو (بياني، سوالی، امری، خطابي)⁽²⁾ په ډول راوړي دي. همدارنگه پوهاند رښتين جملې په خبریه او انشايی سره جلا کړي دي چې په انشايي جملو کې بيا استفهامي، امریه، تمنايي، ندايي، قسمي، تعجبی، شکي، توبيخي، او تاکيدي ښودلي دي⁽³⁾.
 مونږ د معنا له مخې يوستوې جملې په لاندې توگه د مثالونو سره راوړو:

اول: خبري جمله: هغه ده، چې د يوشي د حال او کيفيت بيان کوي. يا په بله وينا په هغې کې فکر د خبر په توگه بيانېږي چې ددغې جملې په پای کې دليک نخښه (ټکی) راځي. لکه:

ملالی د میوند د جگړې زمری وه.
 د ستارنامې نثر يو عادي او ازاد نثر دی. (توريالی پښتون). (179 مخ)
 دغه خبري جملې د مفهوم او ساختمان په لحاظ هم سره بېلېږي:

(1) 11 1352 .

(2) 1360 (21-35) .

(3) 2 1370

دغه جملې د نورو څخه داهنگ، تون له مخې توپیر پرې. په دغه ډول جملو کې ممکنه ده د اهنګ فشار لوړوالی د جملې په یوې برخې باندې راشي خو په عمومي توګه اهنګ یې ټیټېدونکی دی.

په خبري جمله کې یو واقعیت، پدیده، پېښه او داسې نور حالتونه په مثبت یا منفي توګه بیانېږي او په لاندې توګه یې راوړو:

الف: خبري حقيقي مثبت جمله: په واقعیت کې د یوې پېښې اصلي بیان دی.

ملالی کرکۍ پورې کوي.

دلته دکرکۍ پوري کول د ملالی له خوا یو حقیقت دی چې بیانېږي.

ب: خبري جمله د یو واقعیت تائید او تصدیق کولو او تاکید په لحاظ هم وي.

او دغه د (خو) ادات ورسره زیات راوړل کیږي. وطن خو زمونږ مور اوپلار دی. دا خو څه څرګنده خبره نده. دا خو څه ګرانه خبره نه ده.

ج: حقيقي منفي خبري جمله: د هغه واقعیت پدیدې اظهاریه ده چې په واقعیت کې موجوده

نه وي یا شته والی یې ثابت نه وي.

په دغه ډول جملو کې د (نفي) ادات د فعل یا کومکي فعل نه د مخه راځي.

1- ستالیک نه دی راغلی، دلته رڼا نشته، څوک کار نه کوي.

دوهم ناخبري:

1- د پوښتنې جمله: دویونکي مطلب او مقصد سوال او پوښتنه وي. د یوه شخص یا یوې

موضوع یا یو ځای او وخت په باره کې پوښتنه کیږي او دغه ډول جملې د ځواب غوښتونکې هم دي.

ددغو جملو مهمه ځانګړنه د ویلو خاص اهنګ او فشار دی د غږ په لوړوالي پورې اړه لري او

په لیک دود کې د پوښتنې نښه د جملې په پای کې ایښودل کیږي.

سوالیه د خبري جملو څخه د اهنګ په توپیر هم بېلېږي.

1- ښه ګلونه یې وکرل، (خبری) 2- ښه ګلونه یې وکرل؟ (سوالیه) د فشار اهنګ لوړوالی

دجملې په سر یا پای کې راځي.

دا خلك ویده دي. دا خلك ویده دي؟ دا خلك ویده دي؟ په کوټه کې ته وي؟

2- د پوښتنې دا داتور په راوړلو سره:

الف: د يو شخص يا شخص د ټاکلو او پېژندلو لپاره:

2] څوک پرون راغی؟ پرون څوک راتمی؟ چا کتاب راوړی و؟ کتاب چا راوړی و؟

2- ته څوک بې؟ دا څنگه قام خادم بې؟ څنگه راغلې؟

ب: د يو شي، ځای، وخت اندازې، علت او داسې نورو مقصدونو لپاره پوښتنه ده.

څه بې وویل؟ چيرته ځي؟

1- څه شی کوي؟ 2- کوم پلوه ځي؟

کوم شي غواړي؟ کومې خواته ځي؟

څه ډول کتابونه غواړي؟ له کومه ځايه راغلې؟

3- کله راغلې؟ څه وخت راغلې؟ تر کومه ناست بې؟

4- څومره خبرې کوي؟ څومره دې په کار دي؟ څونه اخلې؟

5- څنگه راغلې؟ څله راغلې؟ د څه دپاره خبرې نه کوي؟

ولې دې ونه ويل؟ دوی ولې څه نه اوري؟

همدارنگه استفهامي جملې د تاکيد په توگه:

تا خو دغه کتاب لوستلی دی؟

ج: همدغه شان د (ايا) د کلمې سره هم راځي او خطا بې مفهوم ورکوي.

ايا په دې څوک نه پوهېږي؟ ايا دا انصاف دی؟

د: بله دا چې استفهاميه جملې چې د احتمال په صورت کې هم راځي.

دا قلم لنډ دی که اوږد؟ چای څښې که اوبه؟ لکه چې خوب دې وږي؟ لکه چې ناروغه بې؟

2- امريه جمله: چې دويونکي مطلب او مقصد په کې د يوه کار غوښتل، د امر، حکم، غوښتنې،

هيلې، بلنې مشورې اخطار په توگه وی. ⁽¹⁾ دغه جملې هم په خاص اهنګ سره ويل کيږي.

1- کار وکړه! ته نوره مه ژاړه!

2- راځه چې ولاړ شو! بې ځايه خبرې مه کوي!

3- گوره رانه شې! پام کوه رانه شې!

4- هلکان دې ولاړ شي!

5- خدای دې خیر کړي!

3- تعجبی جمله: د حیرانتیا په حالت کې څرگندېږي.

تعجبی جمله د سوالیه په توګه راځي لیکن توپیریې دادی چې سوالیه جمله د ځواب غوښتنه کوي مګر تعجبی ځواب نه غواړي.
خومره بڼه هوا ده! څه کارونه یې ونه کړل! څه ورځې وي! د افسوس، شاباسي او نورو اداتو سره هم دغه ډول جملې جوړېږي.

4- تمنایي جمله: دغوښتنې او هیلې مطلب په کې وي د تمنا له کلمو او فعل څخه جوړېږي: کاشکې خپلو هیلوته ورسېږو، ارمان وسه مونه رسیږي.

5- شکي احتمالی جمله: چې مقصد او مطلب ثابت نه وي او سړی په دووکې حیران وي یعنی زړه نازړه. ښایي خور ورسره راغلې وي. ګوندي راشي. ګوندي بڼه قلم وي اخک به لاړشي که نه.

6- ټینګاري جمله: د تاکید او ټینګار په مقصد راځي:

خامخا به راځي. خامخا به یې غاښونه پرې وباسم چاچې کړی نن پرون پرمونې تېری دی.
هر و مرو به تللی وي. ضرور به راځي.

7- قسمیه جمله: په یو کار باندې د خلکو د یقین راوستلو د پاره په یوه مقدس او محترم شي، ذات باندې لوړه کول څرګندوي لکه:

د وطن په پاکه مینه زه قسم خورم. خدای ډورښتیا وایم

8- دعا یه: د خیر او ښیګڼې دغوښتنو او څرګندولو له پاره وي.

خدای دې زمونږ هیواد اباد لري. خدای دې مل شه.

ژوندی دې وي افغانستان! غازیانو څښتن مومل شه!

تل دې وي خپلواکي!

9- ندایي جمله: چې دندایي ترکیب او فعل څخه جوړه وي. په خپله ندایي ترکیب هم د

جملې مطلب لري البته په ځانګړي نحوي واحد کې، مګر که د کومې جملې د یوې برخې په توګه وي نو بیا د هماغه جملې د یوه غړي په توګه ندایي جمله جوړ وي.

ای خدایه! ای خدایه خیر کړي!

بختورې! ای ځلمو خبره واورئ!

او خپله خدایه! ⁽¹⁾

دویم : مرکبه (غبرگه) جمله: د پښتو ساده جملو په باب مود مخه یادونه کړې ده اوس

غواړو د پښتو ژبې د مرکبو جملو په باب هم یو څه وغږېږو.

څنگه چې علم او تجربې څرگنده کړې ده د لومړنیو د ورو انسانانو خپل خیالونه او خپلې مفکورې د ساده جملو په وسیله بیانولې او مطلب ته به سره رسیدل، ولې د ژوندانه د ضرورتونو او د ټولنې د ټولو پرمختگونو له امله په ژبه کې هم داسې بدلون او انکشاف راغلی چې د ساده جملو ځای مرکبو ته پاتې شو او په دې توګه د مرکبو جملو استعمال هم په ژبه کې د ساده جملو تر څنګه دود وموند.

د خپلې موضوع څخه به لرې نه درومو. د مرکبې جملې هغه تعریفونه او د ډولو نوویش چې بېلا بېلو ژبپوهانو په بېلا بېلو وختونو کې کړي د هغو په استفادې سره مونږ غواړو چې پښتو ژبه کې غبرګې جملې او د هغوي ډولونه د پښتو د لیکلې او شفاهي ژبې د مثالونو او موادو پر اساس ترکومه ځایه چې ممکنه وي وښیو.

مخکې تردې چې مونږ په پښتو ژبه کې مرکبې جملې او د هغوي ډولونه او شکلونه (جولې) وښیو نو لومړی باید دا هم څرګنده کړو چې د غبرګو جملو په برخه کې څومره ماخذونه ⁽²⁾ کتل شوي دي او په دغه باب د ژبپوهانو نظریې سره نژدې وینو ولې د مرکبو جملو په کلاسیفیکشن (ډلبندی) کې ځینې توپیرونه لیدل کېږي. دلته د موضوع د اوږدوالي له کبله دغه ټولې نظریې نه راوړم ښایي په دغه هکله دغه لاندې ماخذونه وګورئ ⁽¹⁾.

(1) :

.

! !

! ! !

(2) : 1970 (741-652)

: 1340 (162-157)

. 1340 (207)

() 1354 (253-247-243)

() 1370 2

(1) 1317 (335)

: 1318 (209-200)

د مرکبو جملو د پېژندنې او تشریح موضوع په زیاترو گرامرونو کې یو ډول، نژدې او سره ورته دي چې مرام او مقصد په کې هماغه یو دی ولې د غبرگو جملو په ویش او ډلبندۍ کې څه نا څه د نظر بېلوالی لیدل کېږي. یوازې مونږ دغه نظر رانقلوو:

مرکبې جملې هغو جملو ته ویل کېږي چې د دوو یا څو یوستوو جملو څخه جوړې شوې وي او د یوه پوره مطلب څرگندونه وکړای شي. او یا دا چې غبرگه جمله د دوو یا زیاتو فعلي واحدونو څخه جوړه شوي وي.

مرکبه (غبرگه) جمله: د دوو یا زیاتو ساده (یوستوي) جملو څخه جوړه او یوه جمله د بلې سره لفظي او معنوي رابطه ساتلی او هره یوه جمله ځانگړي خصوصیات هم لري. مرکبې جملې په دوو گروپونو ویشل شوي دي⁽²⁾.

1- مرکبه (پیوسته) مساوي 2- مرکبه (تابع) ترلي.

په هر حال دغه دوه گروپه غبرگې جملې په لاندې توگه سره بېلېږي:

1- په غبرگه پیوسته (مساوي) جملو کې ساده جملې (د الحاقیه نښلونکي، ارتباطي

Conjunctive مقابلولی Contrastive خلاقی Adversative بېلوونکی Disjunctive

اداتو سره یو ځای کېږي⁽³⁾.

دغه ډول مرکبې جملې عبارت له هغو جملو څخه دي چې د ساده جوړونکو جملو شکلونه په نحوي توگه سره برابرې او مساوي حیثیت ولري. سره ددې چې دغه ډول جملې په خپل منځ کې معنوي ارتباط ولري مگر په نسبي توگه سره مستقلي خپلواکې گڼلې کېږي⁽¹⁾.

په دې معنا چې په دغه ډول جملو کې نسبتاً معنوي او نحوي خپلواکي او برابروالی لیدل کېږي. همدغه جملې د معنا په لحاظ په څو برخو ویشل کېږي.

همدارنگه دغه ډول غبرگې جملې د جوړښت له مخې بیا په اوږده (منکشفه) او لنډه (محدوده)

باندې جلا کېږي:

(335-345)

()

(2)

57) 1970

(606

(362)-(134)-4 (369)-3-442- (439) 1966

)

(3)

(656) 1970

(1)

1- اوږده خپلواکه (پیوسته) مساوي غبرګه جمله:

چې د دوو یا ددوونو زیاتې یوستوي اوږدې جملې سره یو ځای او ددوي ترمنځ معنوي یا لفظي ارتباط ساتل شوی وي په دې توګه چې د ارتباط داداتو په واسطه سره نښتي یا پرته له هغو څخه وي.

2- لنډه (محدوده) خپلواکه (مساوي) غبرګه جمله:

چې د دوولنډو یوستوو جملو څخه لاس ته راغلی وي. دلته یوازې دوه یوستوې جملې د ارتباطي توري یا پرته له هغو نه یو ځای کېږي او همدارنګه دغه ډول مرکبې جملې د یو بل سره درابطې او معنا له مخې په څو برخو ویشل کېږي چې پوره بشپړ مثالونه یې هم راوړل شوي دي⁽²⁾.

2- همدارنګه دوه ډول تابع غبرګې⁽³⁾ جملې چې مختلطه⁽⁴⁾ (مخلوطه)⁽⁵⁾ جمله هم ورته ویل شوې ده. ددغه ډول جملو ترمنځ د تابعیت اړیکې او رابطه لیدل کېږي، تابع غبرګې جملې د تابع کوونکي ارتباطاتو له مخې سره تړون لري او تابع کوونکي رابطه د نحوي دریځ له پلوه د غبرګو جملو د اجزاو ترمنځ تړون او پیوستون ښیي، چې د غبرګې جملې تفسیر او پراختیا او یا د جملې د یوه توکي د بیان له پاره وظیفه لري چې دغه ارتباط د غبرګې جملې د جوړښت او ترتیب په ښې کې منځ ته راځي او د بېلا بېلو لغوي او ګرامري عناصرو په وسیله څرګندېږي.

په پښتو ژبه کې غبرګه (مرکبه) جمله:

د یو ستوو (ساده) جملو د ډولونو او جوړښتونو څخه جوته شوه، چې هره یوه یوستوې جمله د یوه فاعل (مسند الیه) او یو فعل (مسند) یا په بله وینا د یوه پرې دي کاتیفی (Pridicative) واحد لرونکي وي چې پوره مطلب ښیي ولې غبرګه جمله د جملو هغه غونډونه (ترکیبونه) دي چې بشپړ مطلب یې څرګند کړي وي او د جوړښت له مخې د یوه فاعل او فعل پر ځای په کې دوه دوه یا زیاتې راغلي وي یا په روښانه توګه وایو: په غبرګو جملو کې لږ تر لږه دوه یا څو یوستوې جملې سره یو ځای شوي وي او په دې کې د لفظي او معنوي ارتباط خیال ساتل ضروري دې ځکه که

. (981-657) 1970

.1970

. (159) 1349

. (206) 1318

(2)

(3)

(4)

(5)

چيرې دغه لفظي او معنوي ارتباط د جملو ترمنځ نه وي بيا مرکبې (غبرگې) نه گڼلې کيږي او هره يوستوې جمله ځانله گڼله کيږي. او د مطلب ټکي به ورځنې په لاس نه راځي. غبرگې جملې د يوه مطلب د بشپړې څرگندونې په مقصد جوړيږي د پښتو ژبې په غبرگو جملو کې د يوستو جملو رابطه او اړيکې د کوم يوه ارتباط، عطفی، تابعي توري يا پرته له هغو ترسره کيږي.

څنگه چې يوستوې جملې د معنا او جوړښت له مخې راز راز ډولونه لري نو د غبرگو جملو ډولونه او قسمونه هم د ارتباطي اداتو د ډولونو د استعمال له مخې سره جلا او بيلیږي چې وروسته به راوړل شي.

د غبرگو جملو ډولونه:

ددې له پاره چې د غبرگو جملو معنا او په مرکبو جملو کې د بېلا بېلو يوستو جملو رابطه به ښه شان څرگنده شي نو په پښتو ژبه کې غبرگې جملې په دوو ډلو بېلولای شو.

اول: پيوستې (خپلواکې) غبرگې جملې:

خپلواکې مساوي جملې هغه دي چې له د و و يا زياتو يوستو، متوازنو جملو څخه رغيدلې وي او دغه جملې په نحوي توگه سره برابري او مساوي حيثيت ولري ولي په دغه ډول جملو کې يوستوې جملې يو تربله کلک تابعيت نه ښيي خو په نسبي توگه خپلواکې او مستقلي گڼلې کيږي. او سربېره پردې چې دغه جملې د مرکبې جملې ساختمانې اجزايې جوړوي او يو بشپړ مفهوم هم څرگندوي په خپلو منځو کې معنوي ارتباط هم لري. د جملو ترمنځ ارتباط او اړيکې د ارتباطي، عطفی (ښلولونکي او بېلولونکي) اداتو په مرسته ټينگيږي چې په خپل ځاي به يې يادونه وکړو. مگر کله کله هم دغه د عطفی اداتو ذکر په کې شوي نه وي. په پښتو ژبه کې مساوي خپلواکې (پيوستې) جملې خورا زياتې استعمالیږي او په بېلا بېلو صورتونو سره څرگندیږي.

د شکل او جولي له مخې غبرگه پيوسته (مساوي) جمله:

د جولي له مخې د پښتو ژبې غبرگې (پيوسته) جملې په دوو ډلگيو ښودلای شو. لنډه غبرگه جمله او اوږده (منکشفه) غبرگه جمله:

الف: لنډه غبرگه پيوسته جمله: هغې جملې ته ويل كيږي چې د دواړو جملو ارکان

يې د لنډو او ساده اسمي او فعلي غونډونو (اجزا) څخه جوړه شوی وي.

لنډه ساده جمله + عطف + لنډه ساده جمله

مسند اليه + مسند + او + مسند اليه + مسند

د بيلگي له پاره دغه لاندې جملې وگورئ.

1- لمرځليده او باران وريده

2- څوك تلل او څوك راتلل.

3- څوك به ځي او څوك به راځي.

4- کاروان روان دی او ته خوبونه کوي.

په لومړي او دويم دريمو مثالونو کې مبتداء (فاعل) او خبر (فعل) يو توکيز کلمات دي مگر په

څلورم مثال کې لومړۍ برخه د جملې يو توکيز او دوهمه برخه يې دوه توکيز مرکب فعل دی.

همدارنگه د بېلوونکو نېټو په واسطه هم دغه ډول ډېرې جملې جوړېږي.

زه راغلم خو ته نه وې، دوی خبرې کولې يا دوي غلي ناست وو.

زه په تمه وم مگر دارا نغله. کارونه ډير کوي ولې نتيجه نه لري. يا يا رشه يا بيزار.

ب: اوږده (منکشفه) پيوسته غبرگه جمله:

هغه ډول جملې دي چې د جملو په مسنداليه يا مسند او يا په دواړو برخو کې (فاعل، قيدونه،

مفعول، فعل) د جملې اجزاوي د دوونه زيات توکي ولري او د جملو په اجزاوکې يې پوره ارتوالی،

زياتوالي راغلی وي.

په پښتو ژبه کې دغه ډول جملې په لاندې جملو سره ښودلي شو:

الف: لنډه يوستوي جمله + عطف + اوږده يوستوي جمله.

بيلگه: ژمی راغی او بې وزلي خواران دژمي له سړو او سختو ورځو څخه په ډار او اندېښنه کې

دي.

ب: اوږده يوستوي + عطف + لنډه يوستوي.

بيلگه: د پښتنو ملي ستر مشر ميرويس خان دير غلگرو پر ضد ډيرې کلکې او سختې

جگړې وکړې او هيواد يې د دښمنانو څخه وژغوره.

ج: اوږده يوستوي + عطف (او) + اوږده يوستوي.

د پښتو ژبې او ادب پلار خوشحال خټک به پښتني نړۍ کې د ننگ تورې او قلم غښتلي اتل او پهلوان تېر شوی دی او دده په اثارو کې د هيڅ ډول مضمون کمې او خامي نه ليدل کيږي .
دا بل مثال:

زمونږ دټولنې پوهانو د نوي فکر د روزلو اصلي ښوونځی سراج الاخبار بللی دی او په خپل وار سره ددې ستر ښوونځي زده کوونکو ته د قدر او عزت په سترگه کتلي دي.
د پورتنیو مثالونو څخه جوته ده، چې په غبرگو جملو کې د یوستوو جملو اجزاوې د یو توکیز، لنډو (اسمي او فعلی) او یا خو د اوږدو (اسمي او فعلی) غونډونو څخه جوړې شوي دي چې په لوړو مثالو کې یې ټاکلي غونډونه او جملې سره جلا ښکاري.
دغه ډول پیوستې غبرگې جملې د استعمال او معنا له مخې په ازاده (خلاصه) او محدوده (تړلي) سره بېلیدلای شي:

1- ازاده (پرانيسټي): چې ددوو، دریو یا ډیرو جملو څخه جوړه شوې وي چې دغه شمیر نور هم لږیاتیدای شي په دې معنا چې غیر معینو یا زیاتو جملو څخه د عطفی ربط او یا پرته له هغې څخه وي. البته دغه جملې په خلاص (ازاد) چوکاټ کې راځي لکه:
کله به باران وریده، کله واوره وریده، کله به شین شو، شین به شو، وریځ به شوه او د باران څاڅکي به شو.

2- محدوده (تړلي) غیر ازاده غبرگه جمله: دغه ډول جملې معمولاً په دوو جملو باندې ختمیږي کله نا کله دریو ته هم رسیږي.
لکه: 1- هغه ته ویدیدل ضروري وو خو خوب نه ورته.
په دې جملې کې مطلب او مقصد په وروستۍ جملې باندې ختم شوی دی. یا دا بل مثال:
2- دده کارونه هم ډیروو او تگ هم ورپه غاړه و.
3- دی باید راغلی وای مگر رانغی.
4- دی تر اوسه په کور کې ناست و خواوس سمدستي ووت.
په همدې توگه زیات مثالونه راوړی شو. په دې برخه کې ځینې پښتو اصطلاحگانې او متلونه هم ځایيږي لکه:
څه لورېځ واوڅه د لوگري زړه لوته نه کیده.

دلته گورو چې دغه خاصه ځانگړې اصطلاح د معنا له مخې په ټاکلي موقع کې استعمالیږي چې ترینه پوره مطلب اخیستل کیږي د عطف ادات په مرسته د دوو جملو یوځای کیدنې سره پوره مقصد بشپړیږي او په جملې پسې د بلې جملې حاجت نه پاتې کیږي ځکه د لومړۍ جملې معنا د دویمې له مخې ثابته او پوره شوه.

په غبرگو پیوسته، جملو کې د یوستو و جملو نحوي رابطه:

ددغه ډول جملو په پیوستون کې یوستوې جملې په دوو لارو سره یوځای کیږي:

1- د عطف اوربط په وسیله 2- پرته له عطف او ربط څخه.

اول: د غبرگې (پیوسته) جملې جوړښت د عطف او ربط له مخې:

هغه عطفی ادات چې ددغه ډول جملو په جوړښت کې نحوي تړون ښیي یعنی په غبرگو (مساوي) جملو کې د یوستو جملو اړیکې او رابطه ټینګوي د مانا او مفهوم له مخې په لاندینو دریو ډلگيو ویشل کیږي:

یو- هغه عطفی ادات چې د دواړو یوستو جملو ترمنځ اتصال او پرله پسې والی ښیي.

په پښتو ژبه کې د لومړۍ ډلگۍ عطفی ادات (او) (و) دي چې اکثراً د خپلواکو مساوي جملو په ترکیب کې برخه اخلي: دغه عطفی ادات د یوستو جملو د تړلو او ارتباط د پاره په لاندینو صورتونو کې استعمالیږي.

الف: (او) د هغو جملو د پیوستون له پاره پکارېږي چې دوی یادرې پېښې په یوه ټاکلي وخت

او زمان کې سرته رسیدلې وي یا ورسپړي.

لکه 1- ماشومان لوبې کوي او زاړه خوب کوي.

2- ملیار گلان کړي او دښن زو زان کړي. 3- څوک به وطن وړانوي او څوک به وطن ابادوي.

په دغو دریو (مساوي غبرگو جملو کې) 1-2 مثالونه د اوسنۍ نابشپړې (استمراري) او 3-

مثال دراتلونکې زمانې نابشپړ صورتونه ښودل شوي دي.

4- زوړ کال په تیریدو دی او نوی کال راوړان دی. همدارنګه د تیرې زمانې مثالونه هم ښودلای

شو:

1- دوي تلل او هغوي راتلل. 2- ملالۍ له خپلې همزولې سره جگړه کوله او سپوږمۍ ورته

خندل. 3- ما کتاب لوست او هغه لیک لیکه.

په دریو واړو غبرگو (مساوي) جملو کې د هرې یوې جملې فعلونه د تیرې زمانې نابشپړ صورتونه ښيي.

کیدای شي چې د فعل بشپړ صورت هم په دغو مواردو کې راوړل شي. خو زیات استعمال د نابشپړو فعلونو دی.

د بشپړو فعلونو د پاره دغه لاندې جملې گورو:

الف: دوي به خپلو خپلو کورونو ته ولاړ شي او خپل خپلوان به وگوري.

ب: (او) د هغو یوستو جملو د پیوستون له پاره چې په هغو دواړو (دریو اړو) کې پېښې یا واقعي یو په بل پسې راغلي وي. په دې مانا چې لومړۍ جمله کې یوه پېښه ذکر شوي او ورپسې د بلې پېښې پېښېدنه په دوهمې جملې کې راغلي وي.

یا په بل عبارت د یوې پېښې پای او د بلې پیل وښيي دا ډول جملې په لاندینو مثالونو کې گورو:

1- زوړ کال تېر شو او نوی کال راغی 2- کارپوره شو او هندو غره شو

3- منی راغی او دونو پانې ژیرې شوې 4- باغ پوخ شو او باغوان یې کوږ شو.

په دغو مثالونو کې لیدل کیږي چې په هره جمله کې لومړۍ یوه پېښه ذکر شوې یا سرته رسیدلې او بیا په دوهمه جمله کې د بلې پېښې پېښېدنه راغلې ده.

دلته باید وویل شي چې د هرې یوستوې جملې فعلي صورتونه د تېرې زمانې بشپړ حالتونه ښيي.

همدارنگه په دې لاندینۍ امري جمله کې هم داسې قاعده راتلای شي.

لکه: وروڼو راشئ او د خپل هیواد د ابادۍ د پاره کار وکړئ.

دلته هم لومړي د یوه کار غوښتنه کیږي او بیا په دوهمې جملې کې د بل کار غوښتنه کیږي.

په پښتو ژبه کې غیر له دې داسې مثالونه هم شته دي چې د غبرگې (مساوي) جملې لومړۍ یوستوې جمله یې د فعل بشپړ (مطلق) او په دوهمه یوستوې جمله کې یې نابشپړ (غیر مطلق) فعلونه راغلي وي او دغه پورتنی مطلب تر سره شي.

لکه: زوړ کال تېر شو او نوې کال راروان دی.

دلته په دغې جملې کې (تیر شو) او (راروان دي) دوي مختلفې زمانې ښيي یعنې (تېر شو) د

تېرې زمانې مطلق فعل او راروان دی داوسنۍ زمانې نابشپړ (استمراری) ډول څرگندوي.

ج: کله هم (او) عطفې اداټ هغه خپلواکې جملې چې ماناگانې يې سره بيلې او مخالفې وي سره تړي لکه:

- 1- نوم يې خان دی او کور يې وران دی
- 2- سړيې لوی و او فکريې خام و.
- 3- هندو سترې او خدای ناراضه!

دوه: هغه عطفې اداټ (خلافي، مقابلوي) چې د دوويو ستوو جملو ترمنځ پيوستون راولي. غبرگې (مساوي) جملې چې په پښتو ژبه کې د (خو، مگر، اما، نو، ولی، لیکن، یوازې) تورو په مرسته جوړېږي، دغه توري (اداټ) هغه یو ستوې جملې سره یو ځای کوي چې د جملو ماناگانې يې د یو بل نه خلاف او یا مقابل طور سره بیان شي. خو مثالونه وگورئ:

الف: (خو)

- 1- پښتو د لغاتو یوه لویه ذخیره او پانگه لري خو له بده مرغه تر اوسه پورې په پوره ډول نه دي راټولې شوي. (رښتین).

2- دلته شاعرانو ډېرې سندرې ویلي دي خو نوی فکر په کې نه و (الفت).

3- ما په ځان پرده واچوله خو حاجتي غلې نه شو: (اجمل).

ب: مگر

- (1) د زیاتو ختیځ پوهانو په نظریه پښتو، سانسکریت او او ستاد خوږ وځویندو په نامه یادېږي مگر اوس په کې یوازې پښتو ژوندی ده. (رښتین)

2- د کوه تور په لمنو کې ډیر خلک کښته او پورته گرځیدلي دي مگر د حق او حقیقت رڼا هر چانه ده لیدلې.

3- د هر یوه له سترگو اوښکې توې شوې مگر د اسمان له سترگو یوه او ښه هم تویه نه شوه.

ج: (نو)

د سیمناړ د شروع کیدونه لس د ولس ورځې د مخه ماته د مضمون د لیکلو خبر راکړې شونو ما ژر ژر د یو خاص عنوان په ځای دغه لوی عنوان غوره کړ. (رښتین)

یادغه بل مثال: ما درته ویلي وو نو ته ولې رانغلې.

د: (بلکې):

لنډې کوم معلوم ویونکی نه لري بلکې د ټول اولس یوه شریکه پانگه ده.

اخك سنك نه خوروي بلکې ټول خلك يې خوروي.

ه: (ولې):

(داسې غلې ژرندې اوس هم شته ولې مونږ او تاسوته نه ښکاري)

ما ډير صبر وکړ ولې بې صبره شوم.

و: يوازې: (1) ټول په کارونو بوخت وو يوازې ملالۍ په کوټه کې وزگار نه و.

(پښتو لنډۍ تر اوسه پور په کامل ډول نه دي راټولې شوي يوازې اته زره لنډۍ د پښتو ټولنې

له خوا په 1334 ل کال کې خپرې شوي دي).

درې- هغه عطفی ادات (فاصلوي، بېلوونکي) چې دوه يا درې يوستوې جملې سره يو ځای

کوي په دې ډول غبرگو (مساوي) جملو کې د دواړو يوستو جملو څخه يوه پېښه تر سره کيږي يا

تراجرا لاندې نيول کيږي او يا يوه د بلې پر ځاي راځي.

په پښتو ژبه کې عطفی ادات لږ دي چې يو دوه مثالې يې ښودلې شو.

يو د (يا) او بل (که) توري دي چې سره نژدې مانا لري. دغه توري (ادات) (يا-که) هم مانيز دي. په

غبرگو (مساوي) جملو کې د هرې يوستوې جملې په سر کې راځي او يا د دواړو جملو ترمنځ راځي.

د جملو ترمنځ: 1- دوي خبرې کولې يا غلي ناست وو.

دلته د دواړو جملو ترمنځ د (يا) ادات راغلی دی ولې داسې ډير مثالونه (خصوصاً متلونو،

اصطلاحاتو) کې لرو، چې د (يا) ادات دوه ځلې پکې راغلی وي يعنې د هرې يوستوې جملې په

سر کې يو يو ځل راغلی وي:

لکه دغه لاندې مثالونه:

د جملو په سر کې:

1- يا يارشه يا بيزار شه. 2- يا به دې واورم يا به مې واورې.

3- يا لويو غروته څه يا لويو کوروته څه.

او يا دغه لاندې ښکلي شعر گورو:

يا به دابې ننگه ملک باغ عدن کړم يا به د پښتنو کوڅې کړم ويجاړې (غني خان⁽¹⁾)

د (که) له پاره مثال:

خوښه دې ده که خوښه دې نه ده.

() ()

() (1)

دوي په خپلو کارونو لگيا وو که وزکارناست وو.

دويم: په پښتو ژبه کې غبرگې (مساوي) جملې پرته د عطف له اداتو

څخه:

په پښتو ژبه کې دغه ډول دوه يا څو (يوستوي) جملې کيدای شي پرته له عطف (ربط) له اداتو څخه په غبرگه توگه راشي. په دغه ډول جملو کې دويلو لحن او اهننگ ستره برخه لري. په وينا کې دغه يوستوي جملې دويلو داهنگ، لحن په واسطه سره تړل کيږي مگر په ليکنه کې د ساده جملو ترمنځ بېلوونکې نښې (کامه) راوړل کيږي چې د جملو ترمنځ د ارتباط وظيفه ترسره کوي او يوه جمله له بلې څخه د هم دغې نښې په واسطه بېليږي.

لکه: (1) د ژمي واوروې شروع شوې، هر څوک تيارې غلې ته کښيناست (الفت).

2- زما په خيال دا ټول بې فايدي کې او دی له دې خبرې نه هيڅوک انکار نه کوي (رښتين).

3- احمد شاه بابا په خپله باذوقه اديب و له تصوف سره يې ډيره دلچسپي درلوده.

4- نرخونه له پخوا نه جگ شول، هر څه د اور په بيه شول.

په لوړو مثالونو کې هره جمله يوه ځانگړې جمله ده او ددوي ترمنځ يو معنوي ارتباط ويناو. پاتې دې نه وي چې د دوو يا زياتو ساده (يوستوو) جملو رابطه او اړيکې پرته له عطفی اداتو څخه د پښتو ژبې په زياتو متلونو او اصطلاحگانو کې هم ويناو. د بېلگې په توگه دا لاندیني متلونه گورو:

1- او ښان نه ژاړي بارونه ژاړي.

2- جنگ سوړ شو میری تود شو.

3- په غار مويې وگټه په سيوري يې وخته

4- ستړو گټله هو ساوو خټله.

5- زه پور غواړم دی لاور غواړي.

په دغو متلونو کې ليدل کيږي چې د هر يوه متل هره يوه برخه جلا او مستقل صورتونه دي خو د معنا له مخې سره معنوي او کلک فرازيالوژيکي ترکيب يې جوړ کړی دی. پرته له دې څخه په ځينو محاورو او اصطلاحگانو کې هم دغه موضوع ښودلی شو.

1- غله ته وايي غلاکوه د کور خاوند ته وايي ځان ساته.

2- زه پور غواړم ته وايي پتيرې پخې کړه.

3- يو له لوږې مري بل يې سرته پراتې لټوي.

همدارنگه په مساوي غبرگو جملو کې چې خلاقی يا متقابلې معناوې ولري هم د عطف ادات نه وي راوړل شوې. په دغه ډله کې داسې جملې هم سره يو ځای کېږي، چې د معنا له مخې يو د بل متقابل صورتونه ولري لکه:

يو خوا پرانگه دی بل خوا ډانگه دی.

يو خوا ظلم دی بل خوا زور دی.

کورټ کورټ دلته کوي هگۍ بل ځای اچوي.

نن په ځمکه گرځي سبا په اسمان

نن يې شلیدلې خپلۍ رابنکلي سبا به يې د موټرو نه کوزه پنبه نه کينبوه.

د غبرگو (مساوي) پيوستو جملو ځيني نورې ځانگړتياوې:

1- کيدای شي چې څو ساده (يوستوي) مستقلي جملې د عطف د اداتو په مرسته او هم پرته له عطف څخه ارتباط پيدا کړي.

لکه: غرونه وجرکیدل، سيندونه وشپېدل، بادونه وزغليدل، ستوري وخرخيدل، کائنات و خوځيدل، د زېږندې او ودې له مخې بنديزونه لرې شول، د ځمکې لېمون وسپړ دی شو او د پسرلي بنکلي خېره رابر خيره شوه. (رښتين).

په دغه مثال کې وینو چې اته يوستوي جملې دي چې اوه جملې پرته له عطفې اداتو څخه سره يو ځای شوي او روستنۍ اتمه جمله ورسره د (او) په مرسته تړون ښيي.

2- کله هم داسې پېښېږي چې غبرگې (مساوي) پيوستې جملې کې چې د يو شمير يوستو جملو سره يې تړون او پيوستون موندلي وي او د ټولو جملو د خبر په برخه کې کومکي فعل په بيا بيا (تکراري) توگه راغلي وي نو په دغه ډول جملو کې خبر په پوره توگه يو ځلې راوړل کېږي او په نورو جملو کې يې راوړل ضروری نه دي.

ځکه هماغه يو خبر د ټولو جملو سره به ارتباط لري. لکه: کتابونه ډيروو څه يې ښه او څه يې نه. په اصل کې درې جملې دي (1) کتابونه ډير وو. (2) څه يې ښه (3) څه يې نه.

خبر په لومړۍ جملې کې پوره او په نورو کې بشپړ شکل نه لري.

3- همدارنگه داسې هم پېښېږي چې په دواړو يوستو جملو کې د خبر برخه پوره نه وي. لکه:

ډيريې مال بديې حال، ډيره زما واك يې د ملا. په خوله خوږ په زړه کوږ.

4- په دغه ډول جملو کې چې مبتدا یو تن یا یو شی وي او خو خبره ورسره راغلي وي نو په لومړۍ برخې کې مبتدا راوړل کیږي مگر په نورو برخو کې یوازې فعلونه راوړل کیږي:

اوبنکې خوړونه شو، بیا سیندونه شوه او بیا ویالې شوې او وروسته د گل په شاخ کې وچلیدې.

5- دغه رنگه غبرګې جملې چې پرته له عطف، ربط څخه ترکیب شوې وي په یوه وخت کې د خو پېښو، واقعو او پدیدو اظهار به هم وي. یا په پرله پسې توګه او یا یوه جمله د علت او معلول په توګه یا د نتیجوي شکل په توګه راځي او یا د یو بل سره په مقابله یي توګه راغلي وي.

کندهاري کوچیان هر پسرلی د پامیر او چتې ځمکې ته ورځېږي او بیا ژمی بېرته د کندوز او سمنگانو هوا روته راکوزیږي.

2- غبرګې تابع (مختلط) جملې:

په پښتو ژبه کې غبرګې تابع جملې چې (یوه یې اصلي او بله یې فرعي) وي یا (خپلواک او ناخپلواک) د تابع کوونکو ارتباطاتو (تړونو) له مخې د نورو غبرګو جملو څخه یې بېلولی شو، په تابع غبرګو جملو کې د یوستو جملو ترمنځ رابطه او تړون د تابعیت رابطه ده یا په بله وینا یوه د بلې تابع وي.

په هغو جملو کې چې اصلي او اساسي مطلب ځای شوي وي عمده (اصلي) جمله ده او هغه چې د اصلي جملې د برخو شرح او بیان وکړي او د نوموړي اساسي جملې تابع وي فرعي نا خپلواکه جمله ده، چې د تابع کوونکو او تابع کیدونکو په نامه یې هم نومولی شو.

تابع جمله هغه جمله ده چې د اصلي جملې جزوي او پرته له اصلي جملې خپله معنا ښکاره کولی نه شي لکه دغه لاندې مثال:

هغه هلك چې پرون دلته راغلی و د احمد زوی دی.

هغه هلك د احمد زوی دی اصله خپلواکه جمله ده او چې پرون دلته راغلی و. تابع جمله ده.

په پښتو ژبه کې اصلي جمله کله د تابع نه د مخه او کله هم وروسته راتلای شي او کله هم د مبتدا او خبر ترمنځ راځي.

لکه: نوی او ښکلی ښار مې ولید چې لوړې ونې او ودانۍ درلودې. په پورتنی مثال کې لومړۍ عمده او دوهمه تابع او د (چې) ربطیه سره یې تړون موندلی دی.

په دې حساب د جملې لومړۍ برخې ته اصلي او دويمې ته فرعي يا تابع جمله ويل كيږي⁽¹⁾.
 بنايي ووايو چې اصلي جملې هرکله (د مخه) نه راځي بلکې د فرعي (ناخپلواک) جملې نه وروسته هم راځي.

لکه: کله چې دوي دواړو خبرې کولې ماخپل کتاب خلاص کړ. په دغه جمله کې (ما خپل کتاب خلاص کړ) اصلي (عمده) جمله ده.

غبرگې جملې هم درېطې تابع ادا تود استعمال له مخې دمعنا په لحاظ بيل ډولونه لري چې وروسته به يې وښيو!

په پښتو ژبه کې غبرگې تابع جملې هم د نورو غبرگو او پوستو جملو په شان چې د مخه مو د هغو يادونه وکړه په لنډو او اوږدو د و جملو باندې بېلولی شو. دلته يې راوړنه تکراري ده.

د غبرگو تابع جملو ډولونه د معنا او تابعيت له مخې:

ترکومه ځايه چې ښکاره ده په پښتو ژبه کې د غبرگو (پوستو او تابع) جملو د ډولونو ټاکلې وېشنه نه ده شوې خو د څېړنې او پلټنې له مخې په لاندې توگه يې بېلول غواړو، ولې دا به هم پوره او بشپړ کارنه وي. بنايي په راتلونکې کې دغه موضوع نوره هم وپلټو.
 په پښتو ژبه کې غبرگې تابع جملې د معنا له مخې په لاندې توگه راوړو:

1- بياني تابعيت:

په دغه بياني جملې کې تابع جمله داصلي جملې شرح او توضيح کوي. په دغو جملو کې اصلي (عمده) جملې د مخه او تابع (فرعي) وروسته راځي چې دا زياته اوږده شرح هم غواړي.
 لکه: الف: ده وويل چې ماته يو ښه ساعت راوړه.

ب: ويلي شم، چې په نړۍ کې ډېرې کرکېچنې مسئلې شته دي.

ج: تاسې خو ماته اجازه راکړئ چې خپل مقصد ووايم.

2- تشریحي جملې: هغه دي چې د اصلي جملې د يوې برخې شرح او څرگندونه کوي. په

دغه ډول غبرگو جملو کې تابع جمله د اصلي جملې د ابتدا (فاعل) خبر، مفعول او متمم شرح او وصف کوي چې په لاندې توگه يې راوړو:

الف: د مبتدا تابع غبرگه جمله: چې د مبتداء (فاعل) د حالت او وضعیت

ښکارندویه وي دلته په اصلي او فرعي دواړو جملو کې فاعل يا مفعول يو شخص وي.

1- دده څه کار وو چې دلته راته.

په دغه دواړو جملو کې فاعل يو تن او (چې) د دواړو جملو ترمنځ تابع کوونکی ربط دی.

2- ټول خلک غواړي چې دښمن له ملکه وباسي. په دغه جمله کې (ټول خلک) فاعل دی.

يا دا مثال: ځمکه هغه سوځي چې اور پرې بليږي.

په دې جمله کې مبتدا هغه ځمکه چې اور پرې بليږي (فرعي)، سوځي (خبر).

په جمله کې تابع کوونکی توری په ساده او مرکب ډول هم راځي. استفهامي، اشاري، ربطي

ضميرونه په دغه برخه کې زیات راځي.

1- څوک چې وزگار شي ياغل شي يا بیمار شي.

2- څوک چې د خپل هیواد سره مینه لري هغه د خپل وطن د لوړتیا له پاره زیار وباسي.

3- څوک چې خوشحال خټک پېژني او يا دده نوم یې اوریدلي وي هغه دا هم مني چې خوشحال

خټک د پښتو ژبې لوی نوميالی شاعر تېر شوی دی.

په پورته جملو کې لیدل کیږي چې دجملو په لومړیو برخو کې د (څوک چې) ربطی ضمیرونه د

فاعل په توګه او دوهمي برخي یې (هغه) د اشاري ضمیرونه د (څوک چې) له پاره راغلي دي خو کله

داسې هم کیږي چې په دغه ډول جملو کې اشاري ضمیرونه رانه شي او هماغه مطلب څرګند کړي.

لکه:

1- څوک چې لاس تنها کې نه کړي خواري ونه کړي زحمت ونه باسی هو سايي نه شي موندلی.

دلته د لومړۍ جملې په ارتباط دوه نورې جملې هم د عطف په توګه راغلي او دوهمه جمله کې

(هغه) اشاري ضمير حذف شوی دی.

2- څوک چې دخلکو د پاره ځان ستړی نه کړي ښه سپی نه دی.

په متعدي ماضي فعلونو کې د (څوک چې) ضمیرونه په غیر اصلي حالت کې راځي.

لکه: چاچې زه کارته نه پرېشودم هغه ماشومان وو. یعنی ماشومان وو چې زه یې کارته نه

پریښودم.

چاچې په خپل وطن سرونه بایللي دي هغوي تل په عزت یادېږي.

چاچې غټه چوکۍ غوښتله پیدایې کړه.

په مرکب ډول: هر + څوک + چې:

هر څوک چې کونښن کوي کاميابېږي.

- هر څوک چې له دښمنه تېښته وکوي نو تل پېغور ورته پاتې کېږي.

هغه + څوک + چې:

2- هغه څوک چې خپل خپل کارونه په خپل وخت سره سرته رسوي هيڅکله نه ستړی کېږي.

دغه ډول جملې چې د ټاکلي ربطي مرکبو ضميرونو (هر څوک چې) په مرسته جوړې شوې وي

نو فعل معمولاً په حالیه (ناتيره) زمانه کې راځي. د (هر څوک چې) مغیره شکل (هر چا چې) دی چې د ماضی متعدي فعلونو سره راځي. لکه:

هر چا چې زحمت گاللی وي راحت به یې لیدلی وي.

هر چا چې کارکړی وي نتیجه به یې لاس ته راوړې وي.

داسې جملې هم لرو چې یوه تابع جمله یې د تېري زمانې مطلق فعل وښيي او بله (اصلي جمله

یې د راتلونکې زمانې فعل وي.

هر چا چې ښه کتاب ولیکه هغه ته به انعام ورکړ شي یا (ورکول کېږي) یعنی د فعل بشپړ او

نابشپړ دواړه صورته راځي.

هر چا چې کار وکړ گټه به ترلاسه کړي.

د (هغه څوک چې) له ترکیب سره تابع مرکبه جمله جوړه شوې وي نو دلته د اشاري ضمير راتلل

د ارتباطی ضمير سره خاص د تاکید او اشاري مفهوم زیاتوي مگر کیدای شي چې په دغه ډول

ترکیبونو کې (هغه) ضمير هم حذف شي.

لکه: هغه څوک چې د وطن د پاره زیارنه شي گاللی ښاغلی سړی نه دی.

- هغه څوک چې د ډیر احترام او ستاېنې وړ او پر مونږ ډیر حق لري زمونږ نیکونه دي.

په مغېره صورت کې:

هغه چا چې په وطن سر قربان کړی دی په تاریخ کې به روښانه ستوری وي.

هغه غبرگي جملې چې په دواړو جملو کې یې فاعل یا مفعول یو څیز، (شی) وي:

څه د (چې) د ربطي تابعیت سره:

1- څه چې وي هغه به وي. څه چې کیدل هغه وشول.

2- څه چې په پښتو ادب کې تر اوسه پورې لیکل شوي دي، هغه ټول زمونږ ادبي شتمني ده.

3- هر څه چې کيږي، هغه به کيږي.

4- هغه څه چې ژمي ته په کار وي هغه واخله.

الف: فاعل نوم وي:

1- منشی احمد جان د پښتو ژبې یو مشهور لیکوال د تالیف او تصنیف خاوند دی چې د ډېرو
ښو نثر لیکونکو څخه ګڼل کیږي.

4- میرزا خان انصاري چې د پښتو ادب په پخوانو شاعرانو کې لوړ مقام لري با ارزښته دیوان
يې لیکلی دی.

ب: د مفعول د حال او کیفیت ښکارندوي وي:

زه هغه چاسره مینه لرم چې د وطن سره مینه ولري.

زه هغه شی خوښوم چې د نورو هم خوښ وي.

د مفعول څرګندویه جمله د اصلي جملې په مسند پورې د (چې) په وسیله تړل کیږي. په اصلي
جملې کې ضمیرونه اشاري استفهامي، نومونه، ترکیبونه (عددي، اضافي، اشاري) او داسې نور
کېدای شي، چې د مفعول په توګه وي. په دغه صورت کې تابع جمله د هغه مفعول معنا ښکاره او
څرګندوي.

دلته ددې خبرې ضرورت هم شته چې د اصلي جملې فعل تل متعدي فعلونه وي نوځکه پرته له
مفعول څخه پوره معنا نه څرګندوي.

1- زه څه وینم چې ته یې نه وینی.

2- زه څوک غواړم چې خبرې ورسره وکړم.

3- تاسې ما شومان گورئ چې لوبې کوي.

همدارنګه مفعول په ترکیبې ډول:

1- زه هغه څوک خوښوم چې د وطن رښتیني خدمتګار وي.

2- زه هغه څه غواړم چې دلته نه پیدا کیږي.

3- دوي هغه وعدې چې خلکو ته یې ورکړې وې تر سره نه کړي.

4- دغه کتاب چې دی یې لولي ښې موضوعګانې لري.

یو بل مثال: زما داسې گل خوښیږي چې ښه وږم ولري.

داسې اوبه راګړه چې خوږې وي.

په پورتنیو جملو کې څه، څوک، ماشومان، هغه څوک، هغه څه، دغه کتاب، داسې گل او داسې اوبه د مفعول په توګه چې په لومړیو تابع جملو کې یې شرح او توضیح ګانې شوي دي. یعنې د اصلي جملې د مفعول په حیث په څېرمه (فرعې) جملو کې د هغوي د حال کیفیت وضاحت او څرګندونه ده.

یو څو مثالونه چې مفعول د تابع جملې په سر کې راغلې وي.
څه فیصلې چې پښتنو لیکوالو د مفاهمې له لارې په ادبي جرګو کې منلي دي باید له نظره ونه غورځولې شي. هغه کورونه چې ما لیدلي دي پاڅه نه دي.

د مفعول په تابع جملو کې داسې هم وي چې د (چې) تابعیت د مفعول څخه د مخه وي.

چې څه ورته وایم هغه مني.

چې پاڅه ووي هغه ماوکړل.

چې پاڅه ټوټکې راوښودلې هغه مې کړي دي.

ج: هغه تابع جملې چې د فاعل او مفعول دواړو حالت او کیفیت څرګندوي:

لکه: اڅک چې یو ښه قلم درلود پروږ ورڅخه ورک شو.

د: تابع مرکبې جملې چې د (خبر-مسند) یا فعل حالت او کیفیت بیانوي. دلته تابع جملې د

اصلي جملې (خبر، فعل) حالت او کیفیت شرح کوي.

لومړۍ مونږ هغه مثالونه راوړو چې د جملې خبر اشاري ضمیر او کومکي فعل (نژدې او لرې)

وي او بیا د ربطي (چې) په واسطې د بلې جملې سره ارتباط ولري:

1- دخلکو وظیفه داده چې د وطن په ابادولو کې زحمت وکاري.

2- زمونږ یوازینی کار به داوي چې خپل هیواد اباد کړو.

3- وسله هغه ده چې په لاس راغله.

خبر د ټاکلي توصیفي ترکیب په توګه:

4- دا یو ډیر ښه قلم دی چې په بل ځای کې نه پیدا کیږي.

5- دده یو غټ صفت دادی چې د هر چا له غمه خوب نه ورځي.

6- شخص د پاره: ادیب هغه څوک دی چې په ادبي علومو کې د پوهې خاوندوي.

7- اسمي خبر په تابع جملو کې د (داسې) قید راغلی وي:

د افغانستان ډیر خلک داسې دي چې خپله ځمکه په خپله کړي.

8- خبر د مقدار او اندازې ضمیر په توګه:

لنډه دا چې ددې ماشوم وړ وکوالی او کمزوري دومره وه چې د ژوند تمه یې نه کیدله.

9- تابع خبر د اشتراکیت د قید او د اشاري ضمیر سره د ترکیب په توګه:

د هر اولس ډیرې خوږې کیسې او خوږې سندري هم هغه دي چې زړه راکښون ولري.

10- خبر د یو اشاري (توصیفی) ترکیب (غونډ) په توګه:

حمید ماشوخیل هغه نازکخیال شاعرو چې اسمان ته د شعر زینې اینښودل د اسمان ستوري د

شعر په لړ کې پیل دده هنر دی.

11- تابع خبر عددي ترکیب وي:

دادریم وار دي چې زه راځم او ته نه یې.

غبرګه جمله چې د (اندازې درجې مقدار) تابعیت ولري:

غبرګه تابع جمله چې د اصلي جملې د فعل د پېښید درجه اندازه او حالت بیانوي. مونږ په دې

برخه کې د (داسې) او (دومره) ضمیرونه هم په دغه ډول جملو کې وینو چې د مقدار او کیفیت دپاره

وي.

داسې د مقدار او د کیفیت د پاره:

دومره د اندازې د پاره. په نحوي استعمال کې د اندازې او درجې د قیدونو دنده ترسره کوي.

1- داسې او دومره د صفاتو سره رابطه لري. 2- د فعل سره هم رابطه ښيي.

لکه: ځینې جملې او کلمې په وینا کې دومره لنډې شوي دي چې یوې کلمې غوندې وي.

داصلي (عمده) جملې اندازه د تابع جملې څخه ښکاري یعنی د اصلي جملې تفسیر کوي همدارنګه

داسې:

دوي داسې کلک ویده شوي وو، چې د هیچا په چيغو او نارونه وینیدل.

پرتله له دې د (څومره، څومره چې، ترکومي اندازې، ترکومه، هرڅومره، هرڅومره چې او داسې

نورو تابعي کلمو په مرسته غبرګې تابع جملې په پښتو ژبه کې موجودې دي. ددې دپاره دغه

لاندیني مثالونه گورو:

1- څومره چې گرې تېریدلې هغومره په خلکو کې د مهربان افسر دراتلو تلوسه زیاتیدله.

2- څومره به چې وخت تیریدونو هغو مره به خلک زیاتیدل

- 3- څومره چې به شپه پخیده نو د خان پریشاني به زیاتیده.
- 4- هر څومره چې د یو ملت شعر او ادب عالي وي هغومره یې اخلاقي نظر او روحيات یې لوړ وي.
- 5- ترکومې اندازې چې (په کومه اندازه چې) علمي سويه لوړیږي او ترکومه حده چې خلک له حقایقو سره اشنا کیږي په هماغه اندازه د خلکو د هدف مقام لوړیږي. د پورتنیو جملو په ساختمان کې وینو چې:
- 1- د جملو لومړۍ فقرې فرعي او دوهمې فقرې اصلي (خپلواکۍ) دي.
- 2- په (1-2-3) جملو کې د فعل نابشپړ صورت او تېره زمانه په دواړو جملو کې څرگندوي.
- 4- جمله د مطلق (بشپړ) فعل ښکارندویه کوي.
- 5- په جمله کې د اوسنۍ زمانې د نابشپړ (استمراري) فعل جریان راغلی دی.
- په دې برخه کې داسې مثالونه هم وینو چې اصلي جمله د څو فرعي جملو غوښتونکې وي.
- تاته ښه معلومه ده، چې هر حرکت په لومړۍ مرحله کې د رنګارنګو موانعو او مشکلاتو سره مخامخ کیږي نوڅومره چې هغه حرکت مخ په وړاندې ځي او زمانه ورباندې تیريږي هغو مړه یې په مخ کې موانع کمیږي.
- په دغه ډول مرکبو جملو کې مونږ مقابلوي او نتیجوي مفاهیم هم وینو چې په پورتنیو مثالونو کې یې بیلګې شته دي.
- د ځای (مکان) تابعیت : معمولا غبرګې تابع جملې د هغو ربطیه ښو په مرسته چې د ځای څرګندونه وکړي د اصلي جملې سره یو ځای کوي او تابع جمله د اصلي جملې د ځای شرح او څرګندونه کوي په دې معنا چې د عمده جملې د فعل پېښېدنه په کوم ځای کې شرح او دغه د ځای تابع جمله د چېرې، چېرته، کوم ځای کې سوالونو ته ځواب ورکوي.
- د (هلهته، چېرته، چېرې) قیود د (چې) ربطي ضمیر سره تابع جملې د اصلي جملو سره نښلوي او هم په دغه وخت کې د تابع جملې یو جز (ځای) هم ګڼل کیږي:
- چېرې دې ښه هلهته دې شپه:
- د ځای تابعیت د مرکب ترکیب په واسطه: هر چېرته چې، د ثقافت خاوره بډایه او حاصل خیزه وي د علم او هنر بوتی هم هغلهته زرغونیږي او ګلان نیسي.

په دغه ډول جملو کې (هر چېرته) په مقابل کې (هغلته) او د (چیرته چې) به مقابل کې هلته راوړی شي.

په اصلي جمله کې چې ربطي کلمې نه وي تابع جملې د هغه د اصلي جملې بیان څرگندولای شي لکه:

چیرته چې ځې ما هم له ځان سره بوځه.

همدارنگه چې د چیرې قید او ربطي ضمیر چې په تابع جملو کې راځي نو د قید (چیرې) په ځای نوم (ځای) هم په دغه برخه کې راځي او په اصلي جمله کې د ځای د قید وظیفه تر سره کوي.

مونږ په داسې ځای کې استوگنه کوو چې نور څوک نشته. یا مونږ داسې ځای ته راغلي وو، چې د غاښي ترسره پورې نورې نیغې او کږې وږې لارې نه وې پاتې.

دغه بل مثال کې گورو چې په دواړو کې قید راغلی او د ځای تابعیت په څرگند ډول لیدلای شو.

مونږ هغه ځای ته ولاړ و چې هلته خلک نه اوسېږي.

په دغه ډول جملو کې داسې اشکال هم لیدلی شو چې د تابع جملې مسند د اصلي جملې څخه وروسته (په پای کې) راغلی وي لکه:

یوه ورځ مونږ هغه ځای ته چې هلته د وړکتون ماشومانو لوبې کولې ورغلو.

غبرگې جملې چې د وخت تابع جمله ولري:

په پښتو ژبه کې د وخت تابع جملې معمولاً د (اصلي) جملونه مخکې راځي. د وخت څرگندونه

د (چې) ساده ربطیه او مرکبو شکلونو کې لکه: کله چې، څه وخت چې، هغه وخت چې (هله- هاله)

هغه مهال چې، هر کله چې، تر څو پورې، چې، ترڅو چې، څو چې او داسې نورو په مرسته کیږي.

لومړی، د (چې) په مرسته تابع جمله:

چې ته راشې زه به ولاړ شم.

زه به هله ځم چې خبره خلاصه شي.

یا دا شرف خان هجري دغه شعر:

ما هاله د ځان ماتم وکړ په وینو+ چې اټک وته مې شاه کړه په ژړا شوم.

یا دا بل مثال: هله به خبر شي چې تارو جې ته ورشي.

په هغه غبرگه جمله کې چې يوه پېښه په دواړو (اصلي، فرعي) برخو کې تکرار او يا بېلې بېلې واقعي وي د (چې) ربطيه د فرعي جملې په سر او يا په دوهمه برخه کې د اصلي غړي نه وروستی راشي.

فرعي جمله د مخه او اصلي جمله وروسته د (نو) سره شروع کېږي. په دې معنا چې د شرطيه جملې نه وروسته جزائيه جمله د (نو) سره پيل کېږي.
لکه: چې شپه په تېریدو شي نو سبا پسې را درومي.
چې خلک ترینه لږل نو دی غریب یوازې پاتې شو.
دلته (چې) د وخت په معنا استعمالېږي.
کله هم د (چې) تړونې د فرعي جملې د يوه غړي نه وروسته هم راځي. د فاعل مربوطه غړونه وروسته.

د فابريکې خاوند چې دا خبره واوریده سم د لاسه یې فابريکه وتړله.
(چې) په تابع جملو کې د قيودونه وروسته هم راځي.
1- پروسې کال چې راغلی وم نو دلته یو ښه شاکلمی چامې کړی و.
2- دې زمانه کې باد داسې را الوتی دی چې ته پر کرسی ناست وې نو ستا هم سترگې په اسمان کې وي.

په (2) جمله کې (چې) د (کله چې) په معنا د تابع جملې په سر کې راغلی دی.
په پښتو ژبه کې د چې ربطيه (تړونې) سربیره په نورو معناگانو د زمان معنا هم ورکوي او په دې ډول جملو کې عمده (اصلي) جمله د تابع جملې څخه وروسته راځي.
د تابع او اصلي جملې خبر، په هغو جملو کې چې چار یا کار په دواړو جملو کې په یوه وخت (زمان) کې سر ته رسیدلی وي د قاعدې په توگه د دواړو جملو فعلونه استمراري (نابشپړ) صورت ښيي: چې لمر راڅیږي نو ورځ کېږي.

مېلمه چې له کوره وځي نو کور به هم ورسره بدرگه ځي.
همدارنگه داسې جملې هم شته چې د تابع (فرعي) جملې فعل مطلق (بشپړ صورت) او اصلي (خپلواکه) جمله استمراري (نابشپړ) شکل ولري:
زه چې تېرى شم او به غواړم. زه چې ستړي شم استراحت کوم. دوستان چې سره مخامخ شي نو روغ بېرته کوي.

بله هم زمانه پېښه د مطلقې (بشپړې) تېرې زمانې څرگندونه کوي.

1- چې درخو سترگې وغړولې نو هغه بشره ورته ولاړه وه، چې د چا په خیال کې او ده شوې وه. په دې ترتیب یو بل مثال هم راوړو:

چې یوه پېښه (عمل) په پرله پسې توګه یعنی د یوې پېښې پای او د بلې پیل وي.

ډاکټر خان خبرې چې مې واوریدې په زړه مې ورته اور بل شو.

همدارنګه هغه غبرګې تابع جملې چې فرعي جمله یې د اوسنۍ زمانې او اصلي جمله یې دراتلونکي زمانې د بشپړ فعل څرګندویه وي.

1- احمد چې له ښوونځي نه راشي نو بازار ته به یې ولېږم.

2- چې منزل ته ورسېږو خبرې به وکړو.

غبرګې جملې چې د مقصد تابع جملې ولري:

د مقصد تابع جمله د اصلي (خپلواکې) جملې په فعل (مسند) پورې د (چې) ادا ته په واسطه ښکېلې لکه:

زه راغلم چې تا ووینم. 2- کتابتون ته ځم چې کتاب ولولم.

د مقصد تابع جمله د اصلي (خپلواکې) جملې څخه مخکې هم راځي نو هغه وخت د تابع جملې په پیل کې (ددې د پاره چې) ربطیه (سیوز) راځي. (ددې د پاره چې په ازموینه کې بریالی شي ښایي ښه سبق ووايي:

علتي یاد علت تابع غبرګه جمله:

هغه ده چې یوه په کې د بلې دلیل اوسب وي او د علت (ربطیه) ادا ته (ځکه، ځکه چې چې، دا چې، په دې چې، نوولې او داسې نور دي.

همدارنګه له دې کبله چې، له دې سببه چې، هر کله چې، (څنګه چې) هم مرکب تړونکي علتې ارتباط ګڼل کیږي⁽¹⁾.

1- بریالی په ښوونځي کې بریالی نشو ځکه چې سبق یې نه وویلی.

دلته د بریالي د پاتې کیدو علت د سبق نه ویل دي.

2- دغه سړی ښه عادت نه لري ځکه ورسره څوک راشه درشه نه کوي.

(1)

پرون پوهنځي ته تللی نه وم ځکه ډیر کارمې درلود. دلته عمده اصلي جمله د مخه او مله یا تابع جمله وړېسې راغلې ده.

هغوي خوماته غټ غله وو ځکه چې یووټ یې راباندې په خوڅو شانه خرڅ کړی دی.
عمده
تابع

همدارنگه دغه بل مثال هم گورو:

الف: په زور او دولت مې ځان میمبر کولو ددې د پاره چې میمبری کې نور زور او دولت پیدا کړم.
په دغه مثال کې دوهمه جمله اصلي او عمده جمله ده.

ب: زه ددې له پاره (له دې کبله) ستا سره ځم چې لار درته وښایم:
تابع
اصلي عمده

ج: څنگه چې تاویلي وو نو ځکه راغلم.

د: څنگه چې دی ناروغه ونورانغي.

پورته د الف: ب، ج، د، مثالونو کې وینو چې ورستی جملې اصلیس یا عمده دي او مخکنۍ

تابع (فرعی) جملې دي.

غبرگه شرطیه تابع جمله:

په دغه ډول غبرگه جمله کې هم یوه اصلي او بله (فرعی) تابع جمله وي او تابع جمله معمولاً د اصلي جملې څخه د مخه او کله هم وروسته یا د اصلي جملې په منځ کې هم راځي په دغه ډول جملو کې اصلي جمله د شرطي جملې یوه برخه یا د هغې ځواب هم گڼل کیږي.

په پښتو ژبه کې شرطیه جملې د (که چیرې، که چیرته، که کله او همدارنگه د (چې) د ارتباط په مرسته سره نښلي په نحوي لحاظ د (که او چې) ترمنځ په شرطي جملو کې فرق نشته.

1- که:

1- که ته راغلې زه به هم درشم (راتلونکی زمانې فعل).

زه به درشم اصلي جمله، که ته راغلی تابع ده.

2- که ملالی دې ولیدله سلام ورته ووايه.

ملالی دې ولیدله (تابع) ملالی ته سلام ووايه (اصلي).

3- که باد نه وي ونه نه ښوري.

4- که داسې يې شميرم نو زه به يې په شميرلو ستړی شم او تاسې په لوستلو. په دغه مثال کې د شرط او جزا دواړه (ربط) راغلي دي. يعنی په کومه جمله کې چې د شرطيه (ربط) راغلی وي نو (جزائيه) ربط هم راځي او هم پرته له هغې څخه لکه چې په لوړو مثالونو کې مووليدل. که چاره د سروزرو شي نو په کيده (ځيگر) خويې څوک نه منډي.

2- (چې) د شرط په معنا:

چې شاعر دې دوست شي شعرونه يې ستايه

دلته (د شاعر شعرونه ستايه) اصلي جمله ده چې شاعر دې دوست شي) تابع جمله ده.

همدارنگه دغه مطلب په لاتدي متلونو او اصطلاحگانو کې هم ليدای شو.

1- چې ولاړ شې تر بلڅه درسره به وي خپله برخه. (2) چې نه دې وي له موره ورته مه وايه چې

وروره (3) چې خان يې په ياران يې.

2- د شرطيه له پاره (مركب ربط) لکه (که چېرې – که کله) هم دود لري.

که چېرې په تندي يې د تور کاکا د ديوال داغ نه وي نو ما به هم نه وپېرندلی.

3- که کله : که کله راپېښ شوې نو موزيم ته به لاړ شو.

(که کله) د زمان مفهوم ورکوي خو بيا هم په دغه جمله کې د شرطه نښه ده.

په غبرگو تابع شرطيه جملو کې د فعلونو زمانه:

اول چې اصلي او فرعي جملې د اوسنۍ زمانې فعلونه ولري لکه:

1- که ته ځې ولاړ شه مکر ژر راشه.

دلته گورو چې د تابع جملې فعل نابشپړ او اصلي جملې فعل بشپړه اوسنۍ زمانه ښيي.

2- که دې زړه غواړي چې زمونږ سره لاړ شي نو ځان جوړ وه.

د دواړو جملو فعلونه نابشپړه اوسنۍ زمانه ښيي.

3- که څوک يو کارکوي او شوق ورسره نه لري هغه هيڅ کله به هغه کارکې نه کاميابېږي.

دوهم په غبرگه تابع شرطيه جمله کې چې اصلي جمله استمراري حال فعل او تابع يې مطلق

(بشپړ) فعل حال راغلی وي.

1- که کومې پردۍ ژبې ته غوږ کيږدو نو غوږونو ته مو ځيني بې ربطه او گډو د غږونه راځي.

لومړی فعل بشپړ او دوهم يې نابشپړ صورتونه دي.

2- که دهقان په خپلې ځمکې کې خواړي ونه کړي له ځمکې څخه غله نه اخلي.

3- که یوه دیکه دې ورکړه سایې خيژي.

مطلق استمراری

دریم په شرطیه تابع جمله کې د تېرې زمانې فعلونه راغلي وي. لکه:

که لیک دې ماته لیکلای وای نو خوشحاله شوی به وم.

که تاسې ویلی وای ما به کتاب راوړی و.

د متضاد (تقابل) تابع غبرګه جمله:

دا هغه ډول جملې دي چې د اصلي (مستقلې) او تابع (فرعي) جملې ترمنځ په واقعي، غیر واقعي توګه تقابل او تضاد موجود وي او سره د اختلافه توازن هم ولري دغه ډول جملې معمولاً د (تروني) ربطیه تابع اداتو په مرسته یو ځای کېږي. دغه ربطیه تابع ادات یا ساده او یا خو مرکب ډول وي او کله هم په ځینو ځایونو کې پرته د تابعیت له اداتو څخه څرګندېږي. په پښتو ژبه کې زیات مثالونه د مرکب تابع تروني (ربط) په وسیله ښودلای شو.

معمولاً لومړی ډول مرکب تروني (تابع) د (که) شرطیه او مبهم ناتاکلي ضمیر (څه) او هم تاکيدي اداتو له ګډون (ترکیب) څخه جوړ وي بل ډول یې د (سره) قید او (له) ادات، (دې) اداتي ضمیر له ترکیب څخه جوړېږي چې وروسته به یې مثالونه راوړو. دغه تابع ادات د فرعي جملې په سر او یاد فاعل څخه وروسته هم راځي.

اصلي (مستقل) جمله معمولاً د (نو، ولې، نو بیا هم، خو بیا هم، ولې بیا هم، مګر، لیکن) خلافي اداتو سره پیل کېږي.

1- که څه هم مازیار ایستلی و خو بریالی نه شوم.

2- که څه هم مارابللی نه و بیا هم راغی.

3- که څه هم په دې ورځو کې د نړۍ لاجبې زیاتې شوي دي خو بیا هم نړۍ (سولې) لپاره کوښښ کوي.

(سره له دې):

سره له دې چې ناروغ وم پوهنځي ته ولاړم. سره له دې چې کارمې درلود خو پوهنځي ته لاړم.

سره له دې چې ناروغ وم خو بیا هم پوهنځي ته لاړم.

د اصلي جملې په سر کې (ولی) هم ورسره راځي:

سره ددې چې په کور کې کومه ستونزه نه لري ولې وظیفې ته ناوخته راځي.

د اصلي جملو په سر کې مگر:

ژبه که څه هم په ښکاره ډول د غوښې يوه ټوټه ده مگر په حقيقت کې د انسان، سپړتوب، پوهه، ښه ژوند او داسې نور ټول په ژبه پورې اړه لري.
د مستقلې (اصلي) جملې په سر کې (ليکن):
که څه هم رڼا لږه شوه ليکن لاره ښه معلومېږي. همدارنگه د تابعيت ادات د جملې په سر کې او (سره ددې) د اصلي جملې په سر کې هم راوړل کېږي.
که څه هم هلې ځلې موږ پرې وکړې سره ددې خپلو هيلو ته ونه رسيدو.
په پښتو ژبه کې برسره پردې يو شمير داسې مثالونه هم وینو چې ددغه پورتنی مطلب څرگندونه کوي. که څه هم د تابعيت تړون ورسره په ساده توگه او يا هيڅ نه وي خو بيا هم تقابل او تضاد ښيي.

1- وسله که بار ده په سخته ورځ په کار ده.

(2) که غړوی دی پر سېرې لارده. چې دا د يو متل په توگه فرازيالوژيکي ترکيب گڼل کېږي
په بل ډول به داسې ويل کېږي. که څه هم وسله بار (زياتي) ده خو بيا هم په سخته ورځ کې په کارېږي.

څوک يې په گلي کې نه پرېږدي وايي اس مې د خان کره وټړه.
دلته د تابعيت کومه ښه نه وینو خو څنگه چې د پښتو ژبې يوه مشهوره اصطلاح ده او دغه ترکيب په معنوي لحاظ يو فرازيالوژيکي تړلی مطلب څرگندوي.

سره له دې چې څوک يې په کلي کې نه پرېږدي مگر وايي چې اس مې د خان کره وټړه.
مقايسوی (پرتلین) غبرگه تابع جمله:

د اصلي جملې بيان د مقاييسې په مرسته کېږي د څنگه، لکه چې، لکه څنگه چې، څنگه پروسيله مقاييسه کېږي. (څنگه غروي هسې ځناوروي).
څنگه مخ هسې خپېږه. يا څنگه ژرنده هسې دوږه.

نتيجوي غبرگه تابع جمله:

په دې ډول جملو کې هم تابع جمله د اصلي جملې نتيجه او پای بيانوي:

1- هغه ډير زيارو کيښ تر څو برياليتوب يې په برخه شو.

2- زه په خپله هم نه پوهیږم چې د سرو تعویذ ته ډرامه ووايم که ناول، افسانه ده که نور څه نو ځکه دا فیصله گرانو لوستونکو ته پریږدم.

3- ده چې پر تو د چای پسې سمدلاسه سرې او به وڅښلې نو ناروغه شو. غبرگې جملې چې د یوستو و جملو شمېر په کې له یوې یا دوو څخه تېری کړي وي: هغه غبرگې (پیوستې او تابع) جملې چې د مخه مو ښودلې دي په هغو کې د جملو شمېر او اندازه دوو ته رسیږي او په خپل خپل ځای مور اوږي دي ولې څنگه چې لیدل کیږي د ادبي پښتو ژبې په ساختمان او جوړښت کې داسې غبرگې جملې په نښه کولای شو چې د درو یا زیاتو جملو لرونکي وي که څه هم په خپله د پښتو ژبې د جملو په جوړښت او ساختمان کې ډیر کپکچن او مغلق شکلونه نه ځایږي، ولې تر کومې اندازې پورې چې لیدل کیږي په پښتو ژبه کې د دغه ډول غبرگو جملو جوړښتونه په لاندې توگه راوړو:

الف: په غبرگه جمله کې چې د یوې یا څو جملو په واسطه د بلې مربوطه جملې کیفیت، حالت روښانه کړی شي.

ب: چې د اصلي (عمده) جملې نه وروسته دوه... داسې تابع جملې راغلې وي چې او له جمله یې د ابتدا توضیح کوي او دوهمه یې د لومړي تابع جملې وضاحت کوي⁽¹⁾. په غبرگو تابع جملو کې داسې مثالونه وینو چې دوه اصلي جملې یا ورسره دوه فرعي جملې (تابع) راغلي وي او یا خو یوه اصلي دوه تابع یا دوه اصلي یوه تابع او دغه جملې بیا په خپلو منځو کې د تابعیت یا د توازن (مساوي) رابطه هم لري. ددې له پاره دغه لاندینۍ جملې راوړو:

- 1- شپه چې پخه شوه او ټول ویده شول ادم خان د درخودیدن له ملاوتې له. دلته دوه تابع (فرعي) جملې چې عاطفي رابطه سره لري مخکې او دریمه اصلي جمله وروسته راغلې ده.
- 2- کله چې دوي راغلل او کارونه یې سرته ورسول د څانگې مشرله دوي څخه ډېر مننه وکړه.
- 3- که کارونه مو خلاص کړل او هوا هم ښه وه د گلونو مېلې ته به لاړ شو.
- 4- هغه افکار چې گډوډو لیکل شي او یو له بله رابطه ونه لري د تالیف ارزښت نه لري او د لیکونکي د انشايي قوت ډېره نیمگړتیا څرگندوي.

دوه لومړۍ تابع او دوه وروستۍ اصلي جملې دي چې بيا په خپلو خپلو منځنو کې عطفی رابطه هم لري.

5- هغه څوک چې ډیر مقید روزل شوي وي او ډېر ویریدونکی وي خیال او فکریې لکه کورنۍ مرغه لوړ پروازنه شي کولای او په اثارو کې یې د عالي فکر او ازاد خیال نښې نښانې نشولیدلای. په پنځم مثال کې لومړۍ دوه تابع جملې د عطف په مرسته یو ځای شوي چې دوهمه د لومړي حال ښيي او ورپسې دوه یوستوي جملې دي چې د اصلي (عمده) جملې دنده لري دا هم په خپلو منځو کې عطفی ارتباط لري او په مجموع کې تابع مرکبې (غبرگې) جملې ګڼلې شي.

5- په غبرګه تابع جمله کې دوه د تابع جملې د اصلي (عمده) جملې کیفیت حالت څرګندوي لکه:

6- په (1345) ش کال کې د خوشحال خټک د لمانځنې او درناوي یوه درنه کالیزه جوړه شوې وه چې په هغې کې ډیرو پوهانو، لیکوالو، شاعرانو برخه اخیستې وه او غوره مقالې او مضامین یې لیکلي وو. په دغه مثال کې لومړۍ اصلي (عمده) او دوه نورې د لومړي جملې بیان او شرح ده.

7- بل مثال: مزدورې ماته وویل، چې نور ځواب نه شم وړای ځکه مونږ مزدور خلک یو او له کوره به مو وباسي نو بیا به کومې خوا ته ځو.

په دغه جمله کې د لومړیو جملو شرح علت او نتیجه په وروستیو جملو کې بیان شوې ده.

8- هغه دوه تابع جملې چې د اصلي جملې نه وروسته راغلې وي چې اوله یې د مبتدا توضیح کوي او دوهمه یې د لومړي تابع جملې وضاحت کوي. لکه: اصلي پوهه هغه ده چې په هغو لارو لاس ته راشي چې خلکو ته پرې فایده رسیدای شي.

په پښتو ژبه کې د غبرګو په تېره تابع جملو جوړښت، نه دومره لنډ او نه خو هومره مغلق او کړکېچن جوړښت لري، چې اصلي مطلب په کې تري تم شي.

یادونه:

معترضه جملې:

دلته د معترضو جملو په باب ښايي دومره څرګندونه وشي چې دا هغه ډول جملې دي چې په فعلي جملو کې د فاعل، مفعول او فعل ترمنځ راوړل کیږي خو د اصلي جملې سره کومه نحوي رابطه نه ساتي. دغه ډول جملې د یوستوو جملو او کله هم د غبرګو جملو په منځ کې ورغورځیږي

که چیرې دغه جمله له دغه نحوي ساختمان څخه راوویستل شي د جملې اصلي مطلب ته کوم تاوان نه رسیږي.

معترضه جملې اکثراً د عایه وي یا د بلې جملې وضاحت کوي لکه:
دغو خلکو (خدای دې ورسره ښه وکړي) له تا سوسره پوره مرسته کړې ده. په دغه جمله کې (دغو خلکو) (مغیره حالت) مبتدا (مسند الیه) او (له تاسو سره مرسته کړي) خبر (مسند) د جملې اصلي (عمده) برخې دي.
او (خدای دې ورسره ښه وکړي) معترضه جمله بلله کیږي.
زمرګ دې خدای په خوشحالیو پټ کړي له دوي سره یې ډېرې هلې ځلې وکړې.
په لوړه جمله کې هم (خدای دې په خوشحالیو پټ کړي) معترضه جمله ده. او (زمرګ له دوي سره ډېرې هلې ځلې وکړي) اصلي جمله بلله کیږي.

شپږم څپرکی

په پښتو جملو کې د جملې د یوې برخې یا اجزاو (Ellipsis) د حذف مسئله:

مونږ د پښتو ژبې په جملو کې داوښود له او په ټاکلي او معینه توګه څرګنده شوه چې هره یوستوې او یا غبرګه جمله د مسند الیه، مسند یا (فاعل، مفعول، فعل) درلودونکې وي چې بیا هره برخه دخپلو مربوطه توکونو (اجزاو) سره په ټاکلي او ثابت ترتیب سره راځي. ولې دلته مونږ هغې موضوع ته پاملرنه را اړوو چې کله یوه جمله یا یو بشپړ مطلب د اجزاو په لحاظ بشپړ نه وي. خو د اباید ووايو چې په متن (کانت کس...) کې د جملې د اجزاو یا د برخو حذف او نه راوړل د جملې په معنا کې کوم بدلون نه ښيي البته په دې شرط چې یوه قرینه او نښه ولري. مونږ ددې مقصد له پاره د یوستو او غبرګو جملو ځینې مثالونه په لنډه توګه راوړو. که څه هم دا موضوع ډیره پراخه او زیاته څېړنه غواړي.

الف: د (فاعل (مسند الیه) حذف:

لومړۍ بېلګه: زمړ پوهنتون ته راغی او ولاړ:

په دویمه جمله کې ولاړ په یوازې توګه راغلی دی چې اوریدونکی او لوستونکی د جملې د لومړۍ برخې په معنا پوره پوهیږي او فعلونه د عطف په صورت کې راوړل شوي دي، نو په دې اساس د دویمې جملې فاعل هم څرګندېږي چې په خپله (زمړ) دی. څنګه چې په لومړۍ جملې کې د فاعل د نوم (زمړ) یادونه شوې ده نو په دویمه جمله کې یې راوړل ضروري خبره نه ده.

دویم مثال:

اوبنکې خوړونه شول بیا سیندونه شول او بیا ویالې شوې او وروسته د گل پرشاخ کې وچلیدې.

په دغې جملې کې هم د یوه مسند الیه (فاعل) له پاره څو مسنده (فعل) او یا د هر مسند له پاره مسند الیه هماغه قرینه یعنی د لومړۍ جملې فاعل سره ارتباط لري. که چېرې لومړۍ جمله نه وي نو بیا به خبره بل ډول وي.

درېم مثال:

هلك هم پوه دی او هم زیارکښ یا هره ژبه له بلې نه څه اخلي او څه ورکوي. په دغو جملو کې د (هلك) او (هره ژبه) تکرار په دویمه جمله کې لږمه نه گڼل کیږي. خلورمه بېلگه: په هغو جملو کې چې فاعل یې شخصي ضمیرونه وي نو د فاعل نه راوړل د معنا له پاره کوم ضرر نه پېښوي ځکه د فعلي خاتمې له مخې د شخص (فاعل) څرگندونه کیږي. په کلي ورننوتم = زه په کلي ورننوتم. د یوې نندارې په ننداره شوم = زه د یوې نندارې په ننداره شوم. پنځمه بېلگه کې گورو چې مسند الیه د اختصار او لنډیز په غرض حذف شوی دی⁽¹⁾ که په یوې پوښتنې کې مسند الیه (نوم) راغلی وي نو په ځواب کې یې بیا راوړلو ته ضرورت نه لیدل کېږي.

1. ملا نصرالدین چېرې و؟ 2- تاسی چېرته اوسېږئ؟

د لومړۍ جملې ځواب (په کور کې دی) او د دویمې جملې ځواب (په کابل کې اوسېږو) دلته مسند الیه نه راوړل کیږي نو اصل مطلب ته کوم زیان نه رسوي.

شپږمه بېلگه:

کله د مسند الیه (نوم) څرگندول مناسب نه وي نو بیا نه راوړل کیږي. او یوازې د ځای او قرینې له مخې ویونکی او اوریدونکی پوهېدلی شي لکه (هلته پټ ناست دی) په داسې صورت کې چې بل چاته یې د نوم ښودل نه غواړي. اوومه بېلگه:

د خطر او سختۍ او دوخت د تنگی په وخت کې: هله سوځي! گوره پر یوځي! په دې ځای کې مسند الیه حذفیزي او د ځای او حال قرینه ورباندې دلالت کوي.

ب: د مفعول حذف:

په نحوه کې مفعول هم د فاعل د نائب په توګه د مسند الیه حیثیت لري او کله کله حذفیږي یعنی د نوم اخیستنې یې ضرر یا عیب او یا تکرار وي.

- 1- دوه دانې مې واخېستل يعنې (دوه کارتوسه).
- 2- د سوال په ځواب کې راوړل يې هم بې ضرورته بريښي يعنې که په سوال کې راوړل شي نو په ځواب کې يې راوړل نه ښايي.
- سوال: تا ژمني کالي جوړ کړي دي؟
- ځواب: هو جوړ کړي مې دي.
- بل مثال: ملالۍ خپلې ملگرې ته ليک ليکلی دی؟ هو ليکلی دی.
- ج: د فعل حذف: د فعل يا کومکي فعل نه راوړل (حذفيدل) هم د پښتو ژبې په خاصو نحوي او سبکي جملو کې وينو چې په لاندې کرښو کې يې بيانوو:
- 1- په پښتو ژبه کې که څه هم په نحوي چاپېريال کې د فعلي او اسمي جملې خبر د فعل بشپړ فعل او کومکي فعل په مرسته جوړيږي ولې په ايلېسي (حذف) موضوع کې دغه برخه نيمگړي کيږي. ددې لپاره لومړی د هغو جملو مثالونه چې د مسند اليه او مسند څخه وروسته د (اسناد) کومکي فعل حذفيدنه وي راوړو او وروسته بشپړ فعلي اشکال:
- مونږ دغه ډول مثالونه د پښتو ژبې په اصطلاح گانو، متلونو، ديالوگونو، خبرواترو، سوال و ځواب او ځينو نورو جملو کې ليدلی شو: خپل عمل دلازې مل. کوزوږ له خپله لاسه خوږ. د بيزو د وستي د ځان تاوان. دروغجن هيرجن. په دغو مثالونو کې خپل عمل، کوږوږ، دبيزو دوستي، دروغجن د جملې مسند اليه او نورې پاتې برخې يې مسند دي ولې اسناد يې حذف شوي دي.
- 2- په هغو جملو کې چې غبرگ مطلب ولري يعنې ددو جملو ساختمانې شکل ولري هم کومکي فعل په دواړو برخو کې نه وي راغلی لکه (سردې گل بېخ دې پياز).
- (څوک خپه څوک خوشحاله) (زه په تمه ته بې غمه) (خبرې ډيرې سريې يو) په اوله جمله کې (دی) دويمه کې (وي) دريمه کې (يم يې) څلورمه کې (دی) حذف دي.
- 3- په جمله کې چې لومړۍ برخه پوره او دويمه يې د کومکي فعل ولېدلې وي.
- نه خان يم نه زميندار ... ځان ښه دی که جهان ...
- خپله خوله هم کلاده هم بلا. . . هلك هم پوه دی هم زيار کښ.
- ياوړ دی يازوړ. کتابونه ډېروو څه يې ښه. . . او څه يې نه. . .
- 4- په هغو غبرگو جملو کې چې فعل په دواړو کې مشترک وي د تکرار د مخنيوي په غرض:
- 1- چا ياران کتل چا ماران.

- 2- يو موټر د پاسه راغی يو دښکته او دواړه سره وجنگيدل.
- 3- زه ستاسې نه خوښي څرگندوم او هغوي نه هم.
- 4- يو ځان نه ويني او بل جهان
- 5- کارغه يوه خواگرځي، بلبل په بله خوا.
- 6- د چا ديدار په کاردی او د چا دينار...
- په دغو جملو کې ليدل کيږي، چې د غبرگو جملو په توگه استعمالیږي لومړۍ جملې د فعل او فاعل له مخې پوره دي مگر دويمې جملې يې د فعل (مسند) ټوله برخه او يا يوه برخه حذف شوې ده.
- 5- همدارنگه په ځينو شرطيه يا د پوښتنې په جملو کې هم حذف راځي لکه: چاي څښي که اوبه؟
- 6- مسند (فعل) د سوال او ځواب په جملو کې هم حذفیږي په دې معنا چې... په سوال کې مسند راوړل شوي وي مگر په ځواب کې د لنډيز لپاره نه راوړل کيږي لکه:
- س: پوند له خدايه څه غواړي؟ ج: دوي سترگې.
- س: افضل خټک څوک دي؟ ج: د خوشحال خټک لمسی
- 7- په تعجبې جملو کې هم د جملې ځيني غړي نه راوړل کيږي لکه:
- 1- رښتيا! 2- څه عجب! 3- څنگه ناوخته! 4- افسوس!
- 5- سحرمې د ماما د پټي په سر پنځه زره روپۍ اخيستې دي! تعجب! ايله پنځه زره روپۍ!.
- 8- په وينا کې (فعل) د ځينو خاصو ځانگړتياو او سبکي خصوصياتو له امله هم يوه جمله پوره نه راوړل کيږي يعنې په هنري ادبياتو کې په خاص سبک سره ليکوال د جملې د ځينو برخو بشپړول د لوستونکي ذهن ته پرېږدي لکه:
- 1- مونږ څه هيبت څه ويره او څه د ټانگې او اسپې بد حال ...
- 2- ماوي څه گذاره 000
- 3- دا مو دويمه غله ژرنده 000 همدارنگه کله د تمسخر او خندا په غرض:
- تاسو زمونږ تيار خواره ...
- د: کله په جمله کې قيدونه هم حذفیږي يعنې نه راوړل کيږي لکه:
- په يوه باغ کې ځيني خس او خاشاک ټولوي او ځيني د گلو دستې جوړوي.

په دغې جملې کې د ځاي قيد (په يوه باغ کې) د دواړو جملو شامله برخه ده خو په دويمې جملې کې يې حذف شوی دی خو د قرينې له مخې په مقصد پوهيدای شي. په همدې توگه مونږ زيات مثالونه بنودلی شو.

په ژبه کې د وينا د گرامري اجزاو د ماهيت بدلون (کونورژن Conversion)

په واقعيت کې کونورژن اړونه، گرځونه (له يوه حالت نه بل حالت ته تغيير، تصرف يا اړول، گرځول، بدلول او معنا ته تغيير ورکولو مفهوم لري.⁽¹⁾ چې په دې توگه شرح کيږي:

الف: د يوې کلمې څخه د نوي لغتونو د جوړولو طريقه هم ده په دې معنا چې په لغت جوړونه کې د اصلي کلمې مطلب د نورو اجزاو د ترکيب سره اوږي⁽²⁾ د مثال په توگه.

(توروالی) په پښتو ژبه کې يوه (اشتقاقی کلمه ده، چې د (تور) صفت او (والي) ورستاري څخه جوړه شوې ده. دلته گورو چې صفت ددغې لاحقې سره د ماهيت له مخې په نوم باندې اوښتی دی.

يا دا چې د يوه اسم څخه د فعلي ترکيب جوړول هم (اسمي) معنا په فعلي باندې بدلوي. د ژبپوهنې اصطلاحي قاموس کې داسې هم راغلي دي چې يو اواز په بل اواز اوږي او يا خو (يو غږن اواز په بې غږه يا بې غږه په غږن اواز باندې بدل شي)⁽³⁾ خو مونږ په دې برخه کې د اوازونو په کانورژن باندې نه غږېږو يوازې په لنډه توگه د ځينو لفظي واحدونو لکه د (نوم، صفت، قيد، فعل) بدلون د ماهيت او معنا له مخې څېړو، ځکه دغه هم زمونږ د موضوع سره اړخ لگوي.

که څه هم دا موضوع ډيره ارزښتناکه او د غوروږ ده او په دې برخه کې څه کار هم نه دی شوی نو په دې توگه خورا زياته څېړنه هم په کار ده.

په پښتو ژبه کې د وينا د گرامري اجزاو د ماهيت بدلون:

د گرامري اجزاو د ماهيت بدلون دا معنا لري چې يوه کلمه د گرامري اجزاو د يوې معنا پر ځاي بله معنا او ځانگړتيا ترلاسه کړي، چې دغه تغير او بدلون ته کونورژن يا د الفاظو معنوي

(1) 1354 (156) .

(2) 1966 (202) .

(3) 1966 (202) . . .

تغییر ویل کیږي. د الفاظو معنوي تغیر یوه نحوي او سیمانتیکي مسئله ده چې یوازې او یوازې په جمله کې ښه څرگندیږي.

په پښتو ژبه کې یو شمیر داسې کلمې او لغتونه شته چې د هغو معنا پوره روښانه نه وي د مثال په توګه د اسم، صفت او قید کلمې چې ددوي ترمنځ بېلوالی په ځینو ځایو کې ګران دي ولې په نحوي چاپیریال کې هغه د استعمال له مخې خپله معنا څرګندولی شي.

همدرانګه د یوه اسم او صفت ترمنځ بېلوالی هم د نحوي موقعیت له مخې سره بېلولی شو د نحوي دریځ له مخې وینو. چې یو صفت په اسمي معنا بدل شوي وي او یا برعکس.

هغه عملیه چې یو صفت، فعلی صفت.. په نوم (اسم) بدل او اسمي مطلب څرګند کړي د سوېستانتیوا څپه (اسمي کیدنه) په نامه یادېږي او یا برعکس که نومونه... د صفت په معنا راغلی او یا د صفت دنده ترسره کړي دغه عملیه بیا (ادیکتیو اڅپه) په صفت اوښتي وي یعنې (صفتی کیدل). د مثال په توګه:

په جمله کې د الفاظو د استعمال له مخې مونږ ویلی شو چې دغه کلمې څه حیثیت او دریځ لري. اسم دی که صفت که قید او یا څه نور اشکال دي.

البته د لفظ او شکل له مخه څه نه شوویلی ځکه په پښتو ژبه کې د اسم او صفت ترمنځ د شکل له مخه د ګرامري کټه ګوریو په لحاظ کوم خاص توپیر نه وینولې د معنا په لحاظ توپیر ښکاره کیږي. د څرګندونې له پاره یو څو نومونه او صفتونه سره پرتله کوو او ګورو چې د شکل له مخې څه ګرامري بېلوالی لري او که نه.

اول- نوم: الف: په پښتو ژبه کې یو شمیر نارینه نومونه دي چې د (ay-ی) په غبرګ غږ ختم وي. د ګرامري کټه ګورۍ له مخې مفرد عدد، نارینه جنس او اصلي حالت لري لکه: لرګی، سړی، ستوری، غږی، میږی، وری.

ب: هغه نومونه چې په کانسونینټ ختم وي دا هم مفرد نارینه اصلي حالت لري لکه: کور، اور، لور او داسې نور.

دویم: الف: په پښتو ژبه کې داسې صفتونه هم لرو چې په نریمه (ay) په غبرګ غږ ختم وي او د ګرامري کټه ګورۍ له مخې هم مفرد عدد، نارینه جنس، اصلي حالت لري لکه: نوی، پردی، وږی، ښکلی، لوی، سوی.

ب: هغه صفتونه چې په اصلي غږونو (کانسونینټ) ختم وي.

او هم مفرد، عدد، نارینه جنس، اصلي حالت لري لکه: تور، موږ، سپين، سپور، کوز، پوند.
د نوموړو مثالونو له مخې گورو چې د صرفي اولیک دود (ارفوگرافي) له مخه څه توپیرنه لري
او په دغو کلمو کې جنس عدد او داسې نور گرامري او لفظي نښې هم نشته چې یو تربله یې بېلونه
وکړای شي.

په دې توگه دغه لاندې مثال په مقایسوي ډول گورو:

(ونه، لښته، مفرد مونث نومونه دي او (پخه، سپینه) هم مفرد مونث صفتونه چې جمع یې
(ونې لښتې) (پخې- سپینې) دي.

ج: په پښتو ژبه کې یو شمیر ځیني سو فکسونه هم شته دي چې هم د اسم د جوړولو او هم د
صفت د جوړولو لپاره په کارېږي لکه: څوکیدار، زمیندار (اسم). میوه دار، گلدار (صفت) پندې،
جوالي (اسم) وطني، دولتي (صفت) په دې توگه د بنوال او کامه وال ترمنځ هم کومه ښکاره د
بېلوالی نښه نه وینو. په دې حساب ددغو پورتنیو گرامري شکلونو او سوفیکسونو د اسم او
صفت بېلوالی نه څرگندېږي ځکه دغه گرامري او اشتقاقی نښې ښانې په نوم او صفت کې
مشترکې دي. یوازې د مفهوم او موقعیت له مخه سره بېلېدای شي.

یو بل مثال داسې راوړو:

1- (یو لیکونکی سړی) (2) (د کتاب لیکونکي وویل) د ساختمان او جوړښت له مخې لومړی
مثال عددي توصیفی ترکیب دی او دویمه جمله، چې د کتاب لیکونکی اضافی ترکیب دی او د
جملې د مسند الیه په توگه راغلی دی. دلته گورو په لومړي مثال کې (لیکونکی) صفت دی چې د
نوم (سړی) سره اړه لري او گرامري مطابقت هم په کې موجود دی. تر موصوفه د صفت وړاندې والی
هم په کې لیدل کېږي.

او په دویم مثال کې لیکونکی په خپله اسم دی، چې د فعلی جملې د مبتدا (فاعل) او اسم
دنده ترسره کوي او د (ویل) فعل سره تعلق لري.

په جملو کې د گرامري اجزاو د ترتیب په هکله باید ووايو: په پښتو ژبه کې د کلمو موقعیت په
جملو کې یو څه ثابت شوی شکل لري یعنې اول اسمي غونډ (مسند الیه، فاعل) او په پای کې فعل
(مسند) راغلی وي. او صفت د اسم نه د مخه او مفعول، ظرف، قید هم د فعل څخه د مخه راځي
مگر دغه ترتیب کله هم اوږي چې د جملو د اجزاو د ترتیب په برخه کې مو ورته اشاره کړې ده.

په اسمی توگه د کلام (ځینو گرامري) اجزاو او بنسټه

1- صفت د اسم په توگه : (Substantivization)

زمونږ سپین ږيري د قدر وړ دي یا زمونږ مشران ښه خلک تېر شوي دي. مشران سره جرگه شوي دي.

په نوموړو جملو کې سپین ږيري یا مشران صفتونه دي چې د نوم په توگه راغلي دي. محترمو مشرانو! مشران په ندایي حالت کې د اسم په توگه دریځ لري یعنې په خپله د اسم وظیفه یې ترسره کړې ده. چې د نورو اسمي ډلو په څېر د صفت، قید او نورو تابعو قبلوونکي هم دي. دلته گورو چې د (مشران) معنوي دریځ هم هغسې دی لکه چې (دوستان) یې لري.

د (محترمو دوستانو!) په جمله کې وینو (محترم) د دوستانو سره توصیفي ترکیب گڼل کیږي نو د (مشران) سره هم محترم دغه ډول ترکیب دی.

همدارنگه (لویان مهربان دي) (کشران بې تجربې وي). هم په دغه ډول مثالونو کې راځي. په دې توگه سپین ږيري (د زور په معنا) او سپین سترگي صفتونه دي چې په جمله کې د نوم (فاعل) په توگه راځي لکه: سپین ږيري راغی یاسپین سترگي ولاړه.

دویم: فاعلي صفات هم زیات اسمی رنگ غوره کوي. اولاداسې مثالونه په پښتو کې لرو چې دغه فاعلي صفات کورت اسم ته اوبښتي دي. او خپله اصلي صفتي معنا یې له لاسه ورکړې ده. لکه: ښوونکی، چلوونکی، گندونکی چې د (ښوول، چلول، کنډل) د فعلی ریښې څخه جوړ شوي دي. همدارنگه ځیني داسې مثالونه هم وړاندې کوو چې د فاعلي صفت معنا په اسم اوبښتي وي بیلگه:

ځیني معلومات گرانو اوریدونکوته وړاندې کیږي.

دلته (اوریدونکوته) په دویم حالت کې د اوریدونکي جمع شکل دی چې د (ته) پسینې د عمل په وجه یې (و) وروستاړی منلی دی او د جمع اسم ارتباطي (مفعول له) حالت په توگه راغلی دی. دغه شان د (ښه اوریدونکی، ښه لیکونکی) په ترکیب کې داسې مرکزي په توگه وظیفه لري.

درېیم: مفعولی صفت د اسم په توگه:

1- مار خوړلی له رسی. همه بېرېږي 2- اوبو اخستی خلوته هم لاس اچوي.

3- خدای بخښلي څه ښه کارونه یې سرته رسولي دي.

څلورم: مصدر داسم په توگه:

- 1- کښتۍ را وځلیدې او د مالونو کوزیدل او ختل شروع شول.
- 2- ددې باغ په بنایسته کولو کې د طبیعت نه علاوه د روزنې لاسونه هم خپل پوره کمال ښودلی دی

اسم د (صفت په توګه) (ادیکتیوا څپه):

دلته یو اسم د صفت په توګه معنا ښندي لکه:

- 1- دوي په تیاره کوټه کې ناست دي (2) دلته رڼا ورځ نه ده.
- په دغو مثالونو کې (رڼا اوتیاره) په اصل کې نومونه دي ولې په دغو جملو کې د صفت په توګه دنده لري.

فعلي صفت د مطلق صفت په توګه راغلي وي:

- 1- مسافر وړونکې کښتۍ د سمندر په غاړه ودریده. 2- خبررسوونکي اژانس وویل
 - 3- خبر لوڅ خلک بل کار نه لري. 4- له پروت زمري نه ګرځنده کیدر ښه دی
- په دغو مثالونو کې کښتۍ، اژانس، خلک، کیدر نومونه دي چې فعلي نومونه، صفتونه د مطلق صفت په توګه ورسره کار ورکوي.

همدارنګه مفعولي صفات هم په دې برخه کې راتلای شي لکه:

- 1- وهل شوی کاروان راوړسید. غم ځپلی زړه یې وچاود.

صفت دقیق په توګه:

څنګه چې په ځینو ځایونو کې د صفت او اسم پېژندل ګران کار دی په همدغه توګه دصفت او قیدونو بېلو نه هم څه قدرې فکر غواړي مګر دغه توپیر په نحوي چاپیریال کې ډیره اسانه خبره ده، ځکه په پښتو ژبه کې صفات دقیق په توګه دنده ترسره کوي او هم د تاکید په مفهوم سره راوړل کیږي. څنګه چې وینو یو صفت په یوې جملې کې صفتي معنا لري مګر هماغه نوموړی صفت په بلې جملې کې دقیق او تاکید وظيفه لري لکه دغه لاندې څو مثالونه ګورو.

مالیار ښه ګلان وکرل. بزګرانو ښه غنم وریل. دلته (ښه) د یو صفت په توګه معنا ورکوي مګر په دې جملو کې: بزګرانو ځمکه ښه او به کړه. خوشحال خان ښه تورځن و.

په دغو جملو کې (ښه) د قید دنده لري. ایا دوي ډیر ښه خلک دي. 2- دوي ډیر ښه کار کوي. په اوله جمله کې (ډیر ښه) قید او تاکید دی او د اسم (خلک) سره توصیفی ترکیب په توګه داسې جملې خبر جوړوي.

په دویمه جمله کې (ډیر ښه) تاکیدي قید دی. او د فعلي جملې د خبر د متعلقاتو څخه دی. یا دا بل مثال ته هم پاملرنه کوو:

1- ترنده غوا راغله 2- ترنده ترنده شاوخوا گوري. 3- غواو تریده. په اوله جمله کې د صفت او په دویمه جمله کې قیدي معنا ورکوي. مگر په دریمه جمله کې داسمي ماهیت پر ځای فعلي ماهیت لري.

دا وو په پښتو ژبه کې د وینا د گرامري اجزاو د ماهیت بدلون (کونویرژن) ته لنډه غوندې کتنه.

نتیجه او وروستی خبري

په نورو ژبو کې د نحوې په برخه کې البته کافي کارشوی دی ولې په پښتو کې تر اوسه پورې د پښتو ژبې او ادب د اسمان ځلانده ستوري لوی استاد علامه پوهاند رشتین د گرامر څخه پرته بل کوم بشپړ علمي او اکاډیمیک کارنه دی ترسره شوی او زه هم په دې توگه د ډیرو ستونزو سره مخامخ شوی یم لیکن د څو کالو په ترڅ کې مې ددې اثر د لیکلو دپاره د مخه مواد راغونډ کړل ترڅومې دغه پلان ترسره کړ. البته زما دغه کار به هم په سلوکې سل بشپړنه وي ځکه چې د یوې ژبې ټولې بشپړې نحوي ځانگړتیاوې ددې اثر د حوصلې څخه لوړې دي.

څنگه چې د نحوې غرض او مطلب د یوې ژبې د جملو قسمونو او ډولونو او د جملو د جوړښت، ترکیب او په جمله کې د کلماتو ترتیب او یو تریله ددوي ترمنځ ارتباط او پیوستون مطابقت او نورو حالاتو څېړل دي، چې ددې څېړنې د پېژندنې د هدف له مخې چې لوستونکي او زده کوونکي د پښتو ژبې د ښوروانو جملو او د فصیحو او بلیغو عبارتونو په واسطه خپل مطلب او مقصد په ښه شان څرگند کړي. عبارت او جملې د کرکیچ او عیب نه خالي وي. نوموړې د کار د اسانتیا دپاره لومړی د صرف او نحوې توپیر په دویم څپرکې کې روښانه کړی دی او بیامو د پښتو ژبې د نحوي واحدونو (ترکیب او جمله) په هکله هم څرگندونې کړي دي چې پخپل ځای په مفصل ډول راغلي دي.

په دې توگه د پښتو ژبې هغه ټول ترکیبونه چې نحوي ساختمانونه جوړوي یعنی (اسمي او فعلي) د جوړښت او ساختمان او معنا له مخې په بشپړه توگه د زیاتو مثالونو سره روښانه کړي دي، چې دغه موضوع هم درسي په یو بیل فصل کې راغلې ده.

مونږ ته د پښتو ژبې د نحوي ترکیبونو د څېړنې څخه داسې جوته شوه چې ترکیبونه د گرامري مطابقتونو او ترتیب په اساس ترکیب او ارتباط ساتي چې دغه رابطه او اړیکې په دوو صورتو سره وي:

1- ربطي او عطفی 2- مطابقت.

همدارنگه د غونډ (ترکیب) په جوړښت کې یو عنصر د ترکیب اساسي غړي په توگه چې زړې یا هسته ورته ویلای شو ځای لري او د نورو غړو سره ټاکلي اساسي عمده رول لري. ددې له پاره دغه لاندې مثالونه څېړو:

1- نامتو شاعر: یو ترکیب (غونډ) دی چې (شاعر) ددغه غونډ د اصلی جزا او اساسي (زړي) په توگه پېژندل شوی دی. که چېرې دغه غونډ لاسې اوږد (لوی) شي بیا هم د شاعر نوم ثابت او د هستې په توگه پاتې کیږي. لکه:

پیاوړی نامتو شاعر او یا زموږ ننگیالی، توریالی، پیاوړی، نامتو شاعر په غونډ کې (شاعر) د ترکیب اساس دی.

همدارنگه که دغه ترکیب په جمله کې راوړو:

زموږ پیاوړی نامتو شاعر خوشحال خټک دی. یا (ژوندی دی) که د لوړو ترکیبونو څخه د شاعر نوم له منځه وباسو پاتې برخه خپله معنا له لاسه ورکوي او ددغو پاتو برخو ترمنځ ارتباط پرې کیږي. دلته لیدل کیږي چې (شاعر) د غونډ او د (جملې) مرکزي هسته جوړوي. د همدغه مرکزي (زړي) (شاعر) له مخې د ترکیب (غونډ) د اجزا و ترمنځ رابطې او مطابقت موضوع او د جملې د اجزاو (برخو) ترمنځ رابطه او مطابقت په ښه توگه څرگندیدای شي.

د پښتو ژبې د جملو د جوړښت په باب باید ووايو چې:

1- په عمومي توگه لومړی مسند الیه (مبتدا) او ورپسې مسند (خبر) راځي.

2- د پښتو ژبې د جملې اجزاوې: فاعل او فعل ترمنځ د فعل متعلقات وړاندې وروسته کیدای شي چې دغه موضوع د جملو په ترتیب کې په پوره توگه ذکر شوې ده.

بله خبره دا ده چې په پښتو ژبه کې د مسند او مسند اليه سمون او مطابقت په بشپړه توګه روښانه شوی دی. مونږ پخپله خبرنه کې په پښتو ژبه کې جمله د شکل او جوړښت په لحاظ په دوو ډلو ویشلې ده.

1- يو ستوي (ساده) جملې 2- غبرګې (مرکبې) جملې.

چې بيا دغه هره يوه په لنډو او اوږدو باندې بېلې کړای شوي دي. د پښتو ژبې د يوستو جملو په برخه کې کومه خاصه نظريه نه ليدل کيږي ولې د مرکبو (غبرګو) جملو په باب ځينې بېلې نظريې شته دي. د مثال په توګه دلازيمر په ليکنه کې چې يوه پېړۍ د مخه د پښتو ژبې د جملو په باب داسې نظريه درلوده چې (ګوندي پښتو ژبه د غبرګو او اوږدو جملو استعداد نلري بلکې داسې جملې پکې شته چې په هغې کې ډير ساده او ابتدايي جوړښتونه ليدل کيږي).

ولې دا نظريه په عملي ډګر کې د قبلولو وړ ځکه نه ده، چې هره ژبه ځانته د جملو په جوړښت او ترتيب کې يوه خاصه ځانګړتيا لري او هغه څوک پرې ښه پوهيدای شي چې هم په ژبه کې پوهه او پوره لاس ولري. مونږ د پښتو ژبې د ادبي او محاوروي موادو په استناد ويلي شو، چې پښتو ژبه برسېره د يوستو (ساده) جملو په درلودلو سره د غبرګو (مرکبو) جملو ساختمانونه هم لري چې يو زيات مثالونه او تحليلونه يې د مرکبو جملو په برخه کې راغلي دي ولې دا خبره بايد له ياده ونه باسو چې پښتو ژبه ډير کړکېچن او مغلق جوړښتونه نشي زغملای بلکې د مطلب او مقصد افاده د فصيح او بليغو عبارتو په واسطه څرګندېږي، کومې کړکېچنې او مغلقې جملې چې په پښتو ژبه کې اوس استعمالېږي هغه د نورو ژبو د اغيزې او يا د نامناسبو ترجموله لارې جوړې شوي دي. لنډه دا چې پښتو ژبه د نحوي جوړښتونو په لحاظ ډيره شتمنه ده.

په پای کې ددې خبرې يادونه کوو، چې د پښتو ژبې د ګرامر د علمي اساس په ټينګښت کې د پښتو ژبې بېلا بېلې لهجې او ادبي ژبه د متقابلو اړيکو له مخې په پوره توګه مرسته کولای شي!!!

اخستنځي

1. الفت. گل پاچا، املا او انشاء پښتو ټولنه، کابل، 1338 لمريز کال
2. الفت: گل پاچا، لغوي څېړنه، عمومي، مطبعه، کابل، 1321 لمريز کال
3. الهام پوهاند محمد رحيم، روش جديد در تحقيق دستور زبان دري، پوهنتون، کابل، 1349 هـ ش.
4. الهام پوهاند محمد رحيم، تيوري هاي نحو در زبان دري، د ادبياتو پوهنځي، گستتير 1358 ع
5. اسلانوډ. م. س، پښتو روسی قاموس، د شوروي دايره المعارف، مسکو 1966 ع
6. اخمانوا. و. س، د ژبپوهنې اصطلاحي قاموس، شوروي دايره المعارف، مسکو 1966 ع
7. ايازي، محمداعظم، قواعد پښتو، کابل، 1318 هـ ش
8. اطلاعات او کلتور وزارت، پښتو چاپي اثار، کابل، 1357 لمريز کال
9. بېنوا عبدالروف، اوسني ليکوال، لومړی ټوک، کابل، 1340 لمريز کال
10. بېنوا، عبدالروف، ادبي فنون. پښتو ټولنه، کابل 1326 لمريز کال
11. برتلس. ي. د پښتو ژبې کندهاري لهجه، ليننگراد 1935 ع
12. برتلس. ي. د پښتو ژبې جوړښت، ليننگراد، 1935 ع
13. بيتنی، منتظر، پنځه حرفونه ديارلس اوازونه، پېښور، 1974 ع
14. پښتو ټولنه، انگليسي پښتو قاموس، کابل، 1975 ع
15. پښتو ټولنه، توريالی پښتون، کابل 1950 ع
16. پښتو ټولنه، ننگيالی پښتون، کابل، 1345 ع
17. پښتو ټولنه، پښتو څېړنې، کابل، 1354 لمريز کال
18. پنزل، هربرت، پښتو گرامر (د پوهاند الهام ترجمه) کابل پوهنتون (1340 لمريز)
19. افغان پور، امين (موسکا) د ليکوالو اتحاديه. کابل 1362 لمريز کال
20. خټک، خوشحال خان، کليات خوشحال خان، پېښور. 1960 ع کال
21. خټک، اجمل، کچکول، پېښور 1944 ع کال
22. خيال، عظيم شاه، صرف ونحو پښتو، پېښور، 1944 ع کال
23. خانلري، پرويز، دستور زبان دري، ايران، 1352 ل کال

24. دوست، دوست محمد، د افغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه. کابل. 1354 ل کال
25. دوریانکوف، ن. ا. پښتو ژبه، د شرقي ادبياتو مطبعه، مسکو، 1960 ع کال
26. ډار مستتر. تاريخ تلفظ و صرف پښتو، جلد اول و دوم، کابل چاپ
27. رحيم الله، قاضي، گنجينه افغانی، پېښور، 1938 ع کال
28. رښتين، صديق الله، اشتقاقونه او ترکيبونه، پښتو ټولنه، کابل، 1326 لمریز کال
29. رښتين، پوهاند صديق الله، پښتو گرامر اول جز، پښتو ټولنه، کابل 1327 لمریز کال
30. رښتين، پوهاند صديق الله، پښتو گرامر دوم ټوک، کابل، 1370 لمریز کال
31. رښتين پوهاند صديق الله، پښتو مصدرونه، پښتو ټولنه، کابل، 1344 هـ. ل کال
32. رښتين، پوهاند صديق الله، ژب ښودنه، پښتو ټولنه، کابل 1343-1343 لمریز کال.
33. رښتين پوهاند صديق الله، د هند سفر، پښتو ټولنه، کابل، 1334 ل کال
34. زاحیلی، سيد راحت، د پښتو قاعدې، قصه خوانی. بازار پېښور، 1954 ع کال
35. رشتين ډاکتر زرغونه، د لرې او برې پښتونخوا په ادبي پښتو ژبه کې د لهجې خصوصيات، مسکو 1975 ع کال (د ډاکترۍ تیزس).
36. زیور. ډاکتر زیور الدین، د پښتو ادبياتو تاریخ اوسنۍ دوره، کابل پوهنتون 1360 لمریز کال
37. سیمینوف. یورس. د عمومي ژبپوهنې اساسات. مسکو، 1975 ع کال
38. شاکر نور احمد، ژبني څېړنې، د ادبياتو پوهنځی، کابل 1350 لمریز کال
39. عطا الله. د پښتنو تاریخ، لومړی ټوک، حربي پوهنتون مطبعه، کابل 1359 لمریز کال.
40. غوريا خیل، کوثر، حسین بخش، د هندو اروپایي او سامي ژبو ویشنه، پېښور، 1359 ع کال
41. غوريا خیل، کوثر، حسین بخش، افغان یو ریشایي او سامي ژبو ویشنه، پېښور، 1961 ع کال
42. کاکړ، پیر محمد. معرفه الافغاني، کابل، 1356 ل کال
43. کالینینا. ز. م، د ادبي پښتو ژبې لغت پوهنه، د علومو مطبعه، مسکو، 1972 ع کال
44. کود و خوف. و. ی. عمومي ژبپوهنه، لوړ ښوونځي، مسکو 1974 ع کال

45. گلووانوا. ل. ز. د خارجي محصلينو له پاره د ژبپوهنې درسي کتاب، د مسکو پوهنتون مطبعه (1973) ع کال
46. گرونېرگ، پښتو گرامر، 1987 ع کال.
47. گلاوين. ب. ن. د ژبپوهنې اساسات، مسکو 1973 ع کال
48. لودين. دولت محمد. لغت پوهنه، پښتو ټولنه. کابل. 1355 لمريز کال
49. ليبيديف. ک. ا. روسي پښتو قاموس، شوروي دايره المعارف، مسکو. 1973
50. ليبيديف. ک. ا. پښتو ژبې درسي گرامر، مسکو. 1970 ع کال
51. ليکانت. ب. ا. په معاصره روسي ژبه کې ساده جملې. مسکو. 1974 ع کال
52. د شوروي اتحاد د علومو اکاډيمې. د روسي ژبې انستيتوت. د ادبي روسي ژبې گرامر. د علومو مطبعه، مسکو. 1970 ع کال
53. مومند، محمد گل، د پښتو ژبې لياره، بلخ، 1317 لمريز کال
54. ماسلوف. يو. س. د ژبپوهنې مقدمه، (اساسات) لوړ ښوونځي مطبعه مسکو 1975 ع کال
55. نوري، محمد گل، د پښتو اصطلاحات او محاورې، پښتو ټولنه، کابل 1320 لمريز کال
56. هير، سيد احسان الله، رنځور، پښتو ټولنه، کابل، 1346 لمريز کال.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library